

Korkyt Ata University
Since 1937

Philological
Sciences Journal

ISSN 2959-3212 (print)

PHILOLOGICAL SCIENCES JOURNAL

2023, Volume 4, Number 4

2023 жылдан бастап шығады

Founded in 2023

Выходит с 2023 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Қызылорда / Kyzylorda / Кызылорда
2023

Ғылыми редактор: Б.С. Каримова, филол.ғ.к.,
Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті (Қызылорда, Қазақстан)
Ғылыми редактордың орынбасары: М.Ә. Бөрібаева, филол.ғ.к.,
Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті (Қызылорда, Қазақстан)

Редакция алқасы

Александр Цой	филология ғылымдарының докторы, профессор, Лодзь университеті, Польша
Бағдат Кәрібозұлы	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан
Байрам Дүрбілмез	филология ғылымдарының докторы, профессор, Невшехир Хажы Бектас Вели университеті, Түркия
Ғабит Туяқбаев	филология ғылымдарының кандидаты, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан
Джихангир Қызылөзен	филология ғылымдарының докторы, доцент, Гююшхане университеті, Түркия
Дусмамат Кулмаматов	филология ғылымдарының докторы, профессор, Өзбек мемлекеттік әлем тілдері университеті, Ташкент, Өзбекстан
Иннокентий Новгородов	филология ғылымдарының докторы, профессор, «Crede Experto: транспорт, қоғам, білім беру, тіл» халықаралық журналының редакция алқасының мүшесі, Якутск, Саха Республикасы (Якутия)
Күлдірсін Сарышова	филология ғылымдарының кандидаты, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан
Нұрмира Жұмай	философия докторы (PhD), Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
Нұрсұлу Шаймерденова	филология ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
Оджал Оғуз	философия докторы (PhD), профессор, Хаджи Байрам Вели университеті, Анкара, Түркия
Сәуле Тажибаева	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
Серік Негимов	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
Татьяна Сенькевич	филология ғылымдарының кандидаты, доцент, А.С. Пушкин атындағы Брест мемлекеттік университеті, Брест, Беларусь
Хулия Касапоглу Ченгел	философия докторы (PhD), профессор, Хаджи Байрам Вели университеті, Анкара, Түркия
Шахриёр Сафаров	филология ғылымдарының докторы, профессор, Самарқан мемл екеттік шетел тілдері институты, Самарқан, Өзбекстан
Абитова Жанар	жауапты хатшы, педагогика ғылымдарының магистрі, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

©Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, 2023

Academic editor-in chief: B.S. Karimova, Candidate of Philological Sciences
Korkyt Ata Kyzylorda University (Kyzylorda, Kazakhstan)
Deputy academic editor: M.A. Buribayeva, Candidate of Philological Sciences
Korkyt Ata Kyzylorda University (Kyzylorda, Kazakhstan)

Editorial Board

Alexander Tsoi	Doctor of Philology, Professor, University of Lodz, Lodz, Poland
Bagdat Karbozov	Doctor of Philology, Professor, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan
Bayram Durbilmez	Doctor of Philology, Professor, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Turkey
Gabit Tuyakbayev	Candidate of Philological Sciences, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan
Dzhihangir Kyzylozen	Doctor of Philology, Associate Professor, Gümüşhane University, Turkey
Dusmamat Kulmamatov	Doctor of Philology, Professor, Uzbek State University of World Languages, Tashkent, Uzbekistan
Innokentyi Novgorodov	Doctor of Philology, Professor, Member of the Editorial Board of the International Journal "Crede Experto: transport, society, education, language", Republic of Sakha (Yakutia)
Kuldirsin Saryshova	Candidate of Philological Sciences, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan
Nurmira Zhumay	Doctor of Philosophy (PhD), L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
Nursulu Shaimerdenova	Doctor of Philology, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
Odzhal Ogyz	Doctor of Philosophy (PhD), Professor, Hacı Bayram Veli University, Ankara, Turkey
Saule Tazhibayeva	Doctor of Philology, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
Serik Negimov	Doctor of Philology, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
Tatyana Senkevich	Candidate of Philology, Associate Professor, A.S. Pushkin Brest State University, Brest, Belarus
Huliya Kasapoglu Chengel	Doctor of Philology, Professor, Hacı Bayram Veli University, Ankara, Turkey
Shakhriyor Safarov	Doctor of Philology, Professor, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand, Uzbekistan
Zhanar Abitova	Executive Secretary, Master of Pedagogical Sciences, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

©Korkyt Ata Kyzylorda University, 2023

Научный редактор: Б.С. Каримова, к.филол.н.,
Кызылординский университет имени Коркыт Ата (Кызылорда, Казахстан)
Заместитель научного редактора: М.А. Бурибаева, к.филол.н.,
Кызылординский университет имени Коркыт Ата (Кызылорда, Казахстан)

Редакционная коллегия

Александр Цой	доктор филологических наук, профессор, Лодзинский университет, Лодзь, Польша
Багдат Карбозов	доктор филологических наук, профессор, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан
Байрам Дурбилмез	доктор филологических наук, профессор, Университет Невшехир Хажы Бектас Вели, Турция
Габит Туякбаев	кандидат филологических наук, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан
Джихангир Кызылозен	доктор филологических наук, доцент, Университет Гюнюшхане, Турция
Дусмамат Кулмаматов	доктор филологических наук, профессор, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент, Узбекистан
Иннокентий Новгородов	доктор филологических наук, профессор, член редакционной коллегии Международного журнала «Crede Experto: транспорт, общество, образование, язык», Якутск, Республика Саха (Якутия)
Кульдирсин Сарышова	кандидат филологических наук, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан
Нурмира Жумай	доктор философии (PhD), Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Нурсулу Шаймерденова	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Оджал Огуз	доктор философии (PhD), профессор, Университет Хаджи Байрам Вели, Анкара, Турция
Сауле Тажибаева	доктор филологических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Серик Негимов	доктор филологических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Татьяна Сенькевич	кандидат филологических наук, доцент, Брестский государственный университет имени А.С. Пушкина, Брест, Беларусь
Хулия Касапоглу Ченгел	доктор филологических наук, профессор, Университет Хаджи Байрам Вели, Анкара, Турция
Шахриёр Сафаров	доктор филологических наук, профессор, Самаркандский государственный институт иностранных языков, Самарканд, Узбекистан
Абитова Жанар	ответственный секретарь, магистр педагогических наук, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

<i>Насиров А.А.</i> Провербиалды фразеологизмдер және олардың семантикалық ерекшеліктері.....	
<i>Nasirov A.A.</i> Proverbial phraseological units and their semantic features.....	6
<i>Насиров А.А.</i> Провербиальные фразеологизмы и их семантические особенности.....	
<i>Shkurov Ye.V.</i> Vision of human stagnation in the anthropological paradigm of science fiction: an analysis of «Soulmates» by M. Resnik and L. Robin.....	
<i>Шкуров Е.В.</i> Ғылыми фантастиканың антропологиялық парадигмасындағы адамның тоқырауының көрінісі: М. Резник пен Л. Робиннің «Жан серіктерін» талдау.....	16
<i>Шкуров Е.В.</i> Визия стагнации человека в антропологической парадигме научной фантастики: анализ «Родственных душ» М. Резника и Л. Робина.....	
<i>Шормақова С.М., Бейсенұлы Ж., Арслан М.</i> Шешендер шығармашылығындағы көркем мәтіннің риторикасы және герменевтикалық салдары.....	
<i>Shormakova S.M., Beisenuly Zh., Arslan M.</i> Rhetoric and hermeneutical consequences of a literary text in the work of speakers.....	26
<i>Шормақова С.М., Бейсенұлы Ж., Арслан М.</i> Риторика и герменевтические последствия художественного текста в творчестве ораторов.....	
<i>Zhumay N., Kuzar Zh., Kozhakhmetova G.A.</i> Repatriates in Kazakhstan: ways of legislative regulation (1991-2023).....	
<i>Жұмай Н., Құзар Ж., Қожахметова Г.А.</i> Қазақстандағы қандастар: заңнамалық реттеу жолдары (1991-2023 жж.).....	39
<i>Жұмай Н., Құзар Ж., Қожахметова Г.А.</i> Репатрианты в Казахстане: пути законодательного регулирования (1991-2023 гг.).....	

ЕСІМНАМАЛАР / PERSONALIA / ПЕРСОНАЛИИ

<i>Егоров Н.И.</i> Вклад И.Г. Добродомова в развитие чувашского генеалогического языкознания.....	
<i>Егоров Н.И.</i> И.Г. Добродомовтың чуваш генеалогиялық тіл білімін дамытуға қосқан үлесі.....	53
<i>Yegorov N.I.</i> I.G. Dobrodomov's contribution to the development of chuvash genealogical linguistics.....	

XFTAP 16.21.39

<https://doi.org/10.52081/PhSJ.2023.v04.i4.019>

А.А. Насиров

E-mail: a.nasirov@uzswlu.uz

Ўзбекистан мемлекеттік әлем тілдері университеті, Ташкент, Ўзбекистан Республикасы

ПРОВЕРБИАЛДЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация

Фразеологиялық бірліктер (ФБ) – адамдар ғасырлар бойы жасаған символдық көрініс пен бейнелеу құралы болып, сол құралдардың белгілі бір бөлігін провербиалды фразеологизмдер (ПФ) құрайды. ПФ-дер сөйлеу барысында дайын түрде көрініс табатын, толық немесе жартылай ауыспалы мағынада қолданылатын, структурасы сөйлемге тең, семантикалық дара, контекст құрамында тәуелсіз мағынаны білдіретін, астарлы айту, ғибратты мәнді пікірін білдіретін, бейнелі мағынада қолданылатын мақал-мәтелдер, даналық сөздер, риуаяттар, хадистер, ғибрат, өсиет, хикметтер, нақыл сөздер, жұмық сөз тіркестерден құралған тұрақты тіркестер саналады. Әрбір ПФ белгілі бір мағынаны көздеген және сол мағына ауыспалы, эмоционалды қалыпта жасырынған болады. Оларды сезіп, ФБ көшпелі мағына бар екендігі сезінгенде ғана түп мағыналарын тануға болады. Бұл мақалада француз, өзбек және орыс тілдеріндегі провербиалды фразеологизмдер және олардың семантикалық ерекшеліктері түсіндіріледі.

Түйіндеме сөздер:

фразеологиялық бірлік, провербиалды фразеологизм, бейнелі мағына, семантикалық ерекшелік, тәуелсіз мағына.

Сілтеме жасау үшін

Насиров А.А. Провербиалды фразеологизмдер және олардың семантикалық ерекшеліктері // Philological Sciences Journal. – 2023. – Vol.4. – №4. – С. 6-15.

DOI <https://doi.org/10.52081/PhSJ.2023.v04.i4.019>

Кіріспе

Әлемдік лингвистикада фразеологиялық бірліктерге бірыңғай және мінсіз көзқарастың болмауы бұл мәселені үнемі даулы етеді және олардың өзіне тән ерекшеліктерін зерттеуге ынталандырады. Жастардың әлемдік қауымдастыққа бірігуі, ғылым мен техниканың дамуы, көпмәдениетті әлемдегі жас ұрпақтың бәсекеге қабілеттілігі олардан бірнеше тілді еркін меңгеруді және оларды ана тілімен салыстыруды талап етеді.

Тілдерді салыстырмалы зерттеу бойынша өнімді зерттеулермен қатар фразеологияны салыстырмалы зерттеуде фразеологияның жалпы теориясының толық дамымауы неғұрлым байыпты зерттеулерді қажет етеді. Фразеологиялық айналымдар – тіліміздің құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Елімізде білім берудің барлық сатысында шет тілін оқытудың басты мақсаты студенттердің көпмәдениетті әлемде күнделікті, ғылыми және кәсіби салаларда жұмыс істеуі үшін шет тілінде коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруды талап етеді.

Үздіксіз білім беру жүйесінде мемлекеттік және мемлекеттік емес оқу орындарында шет тілі ретінде негізінен ағылшын, француз, неміс, испан, корей, қытай, жапон, араб және

т.б. оқу жоспарында белгіленген сағаттар шегінде оқытылады. Президент пен Үкіметтің бірқатар жарлықтары мен шешімдері негізінде тұрғындар мен жастардың күнделікті сұранысын ескере отырып, шет тілдерін меңгеру үдерісі жетілдіріліп келеді. Тілдерді меңгеру талаптары бойынша ұлттық және халықаралық сертификаттар алған мұғалімдер мен студенттердің саны күн санап артып келеді.

Үздіксіз білім беру жүйесінде шет тілдерін оқытуда фразеологизмдер де маңызды рөл атқарады. Оқытылатын шет тіліндегі бар фразеологиялық бірліктер мен олардың ана тіліндегі баламаларын салыстырмалы түрде зерттеп, тілдің өз орнындағы тартымдылығын арттыру мақсатында оларды дұрыс қолдана білу ауызша және жазбаша сөйлеудің еркін болуын қамтамасыз етеді. Шетелдік оқыту әдістемесінде фразеологизмдерді оқыту оқушылардың сөздік қорын және тілдік құзыреттілігін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады, өйткені фразеологиялық бірліктер елдің ұлттық, мәдени перспективаларын қорытындылайды [Mustafaeva, 2020: 471].

Талдау

Фразеологиялық бірліктер (бұдан әрі – ФБ) – адамдар ғасырлар бойы жасаған символдық көрініс пен бейнелеу құралы болып, сол құралдардың белгілі бір бөлігін провербиалды фразеологизмдер құрайды (бұдан әрі – ПФ). ПФ – халықтық шығармашылық ойлаудың бірегей туындысы, онда адамның табиғи және әлеуметтік құбылыстарға қатынасы қысқа және мінсіз түрде айтылады, сөйлеу әдемілігі, сүйкімділігі мен бейнелілігін береді, сөйлеуші мен тыңдаушының күші мен уақытын үнемдейді, оқушы-студенттерде коммуникативті қарым-қатынастың қалыптасуына ықпал етеді. Атап айтқанда, француз, өзбек және орыс тілдеріндегі ПФ-дер осы халықтардың мәдениетінің ұлттық – мәдени ерекшеліктерін білдіру арқылы шетел тілін үйренушілерде әлеуметтік лингвистикалық құзыреттілікті қалыптастырады. Ғалымдардың айтуынша, әркім өз тілінде 800-ге жуық мақал-мәтел, афоризм туралы түсінікке ие болады [Бердияров, 1984: 3].

Бұл аспект жазушылар мен лингвистердің жұмысында айқын көрінеді (30,7%) және көбірек баяндау үшін қолданылады. Аристотель ФБ-ді сөз мағынасының ауысуы ретінде сипаттайды: «Затқа тән емес, жыныстан түрге немесе түрден жынысқа немесе түрден түрге ауысқан сөздер ұқсастық негізінде жасалған заттар». Сократ өз уақытында «мақал» терминін «қысқа, қысқа және есте қаларлық сөздердің жиынтығы» деп анықтады [Montreynaud, 1989: 623].

ФБ мен ПФ-дерді қолдану спикерлер үшін норма болып көрінгенімен, іс жүзінде бұл бірліктердің тілдік сипатының өте күрделі сипатына байланысты оны үстірт зерттеуге болмайды. Сондықтан ПФ-дер семантикалық-стилистикалық және ұлттық-мәдени ерекшеліктерін салыстырмалы (контрастты) зерттеу өзекті мәселелердің бірі болады.

ПФ-дер өзбек немесе қазақ тілдері білімінде де жан-жақты зерттелмеген. Олардың теориялық қырлары ана тіліміздің лексикалық фонд материалына сүйене отырып белгіленбеген, әр түрлі жүйелі тілдер шеңберінде, әсіресе, француз және орыс тілдерімен салыстырылған жайтта зерттеу нысаны болмаған. Міне, сол өзекті жайттар, таңдалған тақырыптың әлеуметтік-ғылыми қажеттілігін және зерттеуіміздің аталмыш бағытта алғашқы жұмыс екендігін білдіреді.

Бүгінгі күнде дүниеде фразеологизмдер бойынша бірқатар, соның ішінде, төмендегі үстем бағыттарда зерттеулер жүргізілуде: аударма мен түсіндірмелі фразеологиялық сөздіктердің заманауи электронды көріністерін жарату; фразеологиялық бірліктерді үйретуде шет тілін меңгерудің жалпыеуропа компетенциялары талаптарына байланыстылық жақтарын зерттеу; шет тілін үйренетіндер үшін фразеологиялық бірліктерді оқыту методикаларын теориялық және практикалық тұрғыдан жетілдіру; өзбек тілінің фразеологиялық жүйесін басқа туысқан және туысқан болмаған тілдер фразеологиясымен салыстырмалы үйрену.

Әлем тіл білімінде ФБ-дің теориялық анықтамасына сай дара және айқын көзқарас жоқ. ФБ мен ПФ-дің негізгі белгілері туралы да түрліше көзқарастар бар. Дегенмен, А.Кунин ФБ-дегі

тұрақтылық белгісін олардың сөздік құрамында қолданылуы, семантикасы, морфологиялық, синтаксистік құрылымында бар екендігі арқылы түсіндіреді [Кунин, 1972: 7].

А. Маматовтың сипаттамасына қарай фразеологиялық бірліктердегі негізгі белгілер толық және жартылай семантикалық тұрғыдан қайта түсінілуі, құрамын құраған лексикалық бірліктердің ауыспалы мағына пайда болуы саналады [Маматов, 1989: 118].

«Proverbe» атауы алғаш рет XII ғасырдың соңында Мари де Франс мысалдарында қолданылған. Одан кейінгі қолжазбаларда «proverbe au villain», «proverbe des sages», «proverbe communs» атымен қолданылған. «Proverbiale» термині латын тіліндегі «proverbialis» негізінде пайда болып, XIV ғасырда шағын комедиялар арқылы қысқа, шағын фразалар көрінісінде халық тіліне кірген.

«Proverbe», «proverbiale» терминдері XVIII-XIX ғасырларда П. Китар, Ж. Лоффе, Д. Мозен және басқа бірқатар тілтанушылар тарапынан кең қолданылған. Фюреттиердің сөздігінде берілуінше, «proverbiale» термині кең мағынада қолданылып, сол дәуірде оның құрамына көре, атақты және бейнелі көрініске ие болған фразалар енгізілген [Dauzat, 1999: 611]. Провербиалды фразеологизмдер жөнінде талдаулар С.И. Гнедаш пен П. Бакировтың диссертацияларында да кездеседі. Орыс тілтанушысы В.О. Чернощекованың пікірінше, proverbial термині кең мағыналы болып, мақал, мәтел және жұмық фразаларды сәйкестендіріп қана қоймай, бәлкім ұлттық-мәдени ерекшеліктер көрініс тапқан жеке лексемаларды да өз сөздік шеңберіне қамтып алады [Чернощекова, 2009: 83].

Француз тіліндегі «proverbe» термині латын тілінен (proverbium) алынған болып, данышпандардың өмірлік тәжірибе және ғибрат аларлық қорытындыларынан келіп шыққан және жалпы халық тіліне еніп кеткен ықшам пікірлерді білдіреді.

Дүние халықтары тілдеріндегі фразеологиялық фондтың белгілі бір бөлігін ПФ-дер құрайды. ПФ-дің негізгі белгілері тұрақтылық, бейнелі мағыналық, сөйлеу барысында дайын түрде қолданылуы, семантикалық тұтастық, экспрессив-эмоционалдық, айқындылық болып олар ұлттық лексиканың өзіне тән екендігін көрсетеді. Провербиал фразеологизмдер сөйлеу барысында дайын түрде көрініс табатын, толық яки жартылай бейнелі мағынада қолданылатын, структурасы сөйлемге тең, семантикалық дара, контекст құрамында тәуелсіз мағынаны білдіретін, астарлы айту, ғибратты мәнді пікірін білдіретін мақал, мәтел, хикметті сөз, афоризм, нақыл, уағыз, жабық фразалардан құралған тұрақты тіркестер саналады деп есептейміз.

Фразеология тілдің жеке тәуелсіз бірлігі ретінде XX ғасырдың екінші жартысынан бастап арнайы үйреніп келінуде. Бұл бағыт швейцариялық ғалым Ш. Баллидің атымен байланысты. Сондай-ақ, фразеология бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарының дамуына, француз тіл танушыларынан Sh. Bally, P. Guiraud, M. Maloux, J. Pinot, E. Pradez, M. Rat, A. Ray, S. Chantreau, C. Duneton [Claude D., 1990: 509], орыс ғалымдарынан В. Виноградов, Н. Амосова, Б. Ларин, В. Жуков, А. Кунин, А. Назарян, Н. Чернишева, Н. Шанский, өзбек фразеологтарынан Ш. Рахматуллаев, М. Умархожаев, М. Содикова, Э. Бегматов, А. Маматов, Б. Йўлдошевтар өз үлесін қосқан [Йўлдошев, 2013: 116], қазақ зерттеушілерінен Ә.Б. Болғанбайұлы, Ғ. Қалиев, Г.Б. Куанышбаевалар [Куанышбаева, 2016: 1014].

Зерттеудің мақсаты француз, өзбек және орыс тілдеріндегі ПФ-дер туралы теориялық қарастар тағы-да семантикалық ерекшеліктерін анықтау болса, салыстырылып жатқан тілдерде ПФ-дердің шығу тарихы мен деректерін үйрену; ПФ-дердің қолданылу деңгейі мен олардың сөйлеу үдерісіндегі міндеттерін анықтау; фразео-семантикалық топтың құрамына кіретін ПФ-дердің мазмұнын ашып беру және оларды тиісті тәртіпте фразео-семантикалық алаңдарға ажырату; француз тіліндегі белсенді қолданылатын ПФ-дердің өзбек және орыс тілдеріндегі үйлестіктерін табу, зерттеудің міндеттері болып есептеледі.

Мақалада фразеологиялық идентификация, контекстологиялық, вариативтік, фразеологиялық аппликация, екі жақты синхронды-салыстырмалы талдау және структуралық-типологиялық тәсілдер пайдаланылған.

Провербиалды фразеологизмдердің семантикалық ерекшеліктері ұлттық тіл және сол тіл жасаушысы болған халықтың өшпес ойының өнімі саналғандығынан диалектиканың

форма және мазмұн категориясымен тікелей байланысты. ПФ-да форма мен мазмұнның өзара қатынасы тұрақты фразалар білдірген мазмұн табиғаты туралы сөз болады. ПФ-дердің лексикалық құрамындағы компоненттерге сай мағыналардың қарапайым жиындысы болмай, олардың үстіне құрылған жаңа бір мағынаны білдіруінен тұжырымдама мен мазмұн жоспары ортасында әлдеқандай үзіліс бар екендігі елес оятады. ПФ-дағы жеке мағыналар жалпы мағынаны тікелей сипаттап бермейді, сол себепті фразаларда шешім мен мазмұн жоспары арасында байланысу шартты болады. Бұл жерде біреуден артық компонент дербестігінше белгілі бір образ негізінде, көшіру яки қолдану жолымен семантикалық дамуды басынан өткізеді. Белгілі бір образ негізінде жүзеге шыққан осындай ауыспалы мағына фразеологиялық мағына болып саналады.

Мәселенің маңызын анықтап енгізу үшін әр үш тілде фразеологиялық мағына көрініс тапқан төмендегі мысалдарды келтіреміз: *Il n'y a point de feu sans fumée*. Өзбек тіліндегі ұқсастықтары: *Шамол бўлмаса, дарахтнинг учи қимирламайди; Касални яширсанг, иситмаси ошкор қилади; Бир балоси бўлмаса, шудгорда қуйруқ на қилур*. Орыс тіліндегі ұқсасы: *Где огонь, там и дым; Шила в мешке не утаишь*. Жоғарыда айтылғандай, ПФ-да бейнелі мағына, тұжырымдама мен бейнелілік белгілері күшті екендігі мысалдардан көрініп тұр. Сол үшін тұрақты тіркестерде фразеологиялық мағына әрдайым бастауыш екендігін есепке алу керек. *Tandis que le loup muse, le brebis entre au bois*. Сөзбе-сөз аударма жасалса, «Қасқыр улығанша козы өрманға кіріп кетеді» мағынасын білдіреді. Өзбек тілінде *Темирни қизигида бос*, орыс тілінде *Добыча ловца не ждет* ұқсастарымен берілген бұл ПФ-дер фразеологиялық ауыспалы мағынаның үстемдігі, жоғарыдағы сөзбе-сөз аудармаға әсерленушіліктің асқандығы байқалады, яғни образды ұғымдар арқылы кейбір сөздердің мағынасы екінші орынға өтіп, тіркестен дербес жаңа мағына пайда болғаны байқалады.

ПФ-дер семантикасы олардың тілдегі дидактикалық-прескриптивті функциясын орындауы арқылы анықталып, сөз тіркестерінің ситуативті кеңейту нәтижесінде пайда болады. Оларға тән ерекшеліктерінің тағы бірі сол, бірдей ситуацияларға тиісті, яғни олар әрдайым бір мағыналы болады. Әрбір ПФ белгілі бір мағынаны көздеген және сол мағына ауыспалы, эмоционалды қалыпта жасырынған болады. Оларды сезіп, көшпелі мағына бар екендігі сезінгенде ғана түп мағыналарын тануға болады. Мәселен: *Tel maître - tel valet – Мол эгасига ўхшамаса, ҳаром ўлади – Каков хозяин – таков и слуга; Un maleur ne vient jamais seul; Serrer la pince à quelqu'un* сияқты мысалдарында жоғарыдағы пікірдің дәлелі байқалуда.

Біздің зерттеуіміз ПФ-дер семантикалық алаңының төмендегі ерекшеліктерімен мінезделуін көрсетеді: құрылымдық бөлімдер арасындағы семантикалық қатынастың бар екендігі; осы қатынастың жүйелі характерге иелігі; лексикалық бірліктердің өзара байланыстылығы мен дербестігі; алаңдардың салыстырмалы тәуелсіздігі; ПФ компоненттері семантикалық деңгейі белгілерінің бірізділігі.

Әрбір тақырып өзіне тиісті зат, оқиғаны білдіретін сөз, сөз тіркесі немесе ПФ-дерді біріктіріп, алаң пайда ете алады. Сол үшін айту мүмкін, ПФ-дер тандалған тақырыптан (ядро) шығып, ядро, орталық немесе орталықтан алыста яғни периферияда орналасуы мүмкін. Олардың орны өзгеріп тұруы да сол себеппен жүзеге асады. Лексикалық бірліктер үшін семантикалық алаң саналса, фразеологиялық бірліктер үшін фразео-семантикалық алаң саналады.

Әр қандай фразео-семантикалық алаңға кіретін ПФ-дердің құрылымы мен лексикалық-грамматикалық тұрғыдан түрлі топтарға ажыратылуы мүмкін, бірақ олар мағына тұрғысынан бір фразео-семантикалық алаңға бірігеді. Мәселен, *L'amour pénètre dans l'homme par les yeux et dans la femme par les oreilles* ва *Coeur pensif ne sait où il va* ПФ-дер өзінде «yeux», «oreille», «coeur» компоненттерін жинақтаған. Оларды міндетіне қарай соматизмдерге яки *L'amour apprend aux ânes à danser* ПФ-да «ânes» компонентінің бар екендігінен зоонимдерге енгізілуі мүмкін, бірақ олардың барлығы мағына ерекшеліктеріне қарай бір фразео-семантикалық алаңда қолданылады.

Біз қарастырған мыңға жуық ПФ-дер құрамында ұялы сөздер әрі тұрақты тіркес компоненттерінің грамматикалық тұрғыдан қайсы сөз табына тән екендігі үйренілгенде, ең үлкен көрсеткіш номинативті 47,5%, орыс тіліндегі «женский род»-тағы зат есім сөйлеу

мүшесімен басталатын ПФ-дер 35,4%-ды құрады. Солардан зат есім сөйлеу мүшесіне тиісті болған 270 ПФ-ден 14 түрде 37 (3,7%) соматизмге тиісті, 92 (9,2 %) зоонимикалық, 23 (2,3%) кәсіпке тиісті ПФ-дер 19 түр (3%), азық-түліктерге тиісті ПФ-дер 11 түр (2,8%), өсімдіктер әлеміне тән ПФ-дер 12 түр (2,3 %), туысқандық компонентті ПФ-дер 8 түр (3%), киім-кешек компонентті ПФ-дер 4 түр (0,8%), зат есімдер қатысқан ПФ-дер 4 түр (0,7%), адам мінезіне тән ПФ-дер 8 түр (1%) және адамның сыртқы көрінісіне тиісті ПФ-дер 5 түрді (0,7%) құрады.

Біз лексикалық-семантикалық алаң және фразео-семантикалық алаң бір-бірінен алыс болмаған әрі бір жүйе шеңберінде үйренілуі қажет деп санаймыз. *Алаң* атауының айналасында бірқатар ғылыми көзқарастар бар. Соның ішінде, М.Умарходжаев өз қорытындысында орталық және периферияны ажыратудың негізгі мөлшері фразеологиялық бірліктер компоненттерінің интеграциялану дәрежесімен байланысты деп санайды [Умарходжаев, 1983: 21-24].

Н. Кириллова фразеологизмдерді семасиологиялық және ономасиологиялық жоспарда үйреніп, «фразео-семантикалық», «лексикалық-фразеологиялық» және «фразео-лексикалық алаңдарға» ажыратады. Фразео-семантикалық алаң дегенде «Белгілі бір түсінікті білдірген ортаға тиісті және өзара жүйелі байланыста болатын фразеологиялық бірліктер жиынтығы», деп жазады.

Зерттеу процесінде жоғарыдағы талдаулар негізінде ФБ және ПФ-де семантикалық алаң пайда болу үшін олардың белгілі бір структурасы болуы қажет, деп саналған тәрізде, төмендегі пікірлерді баяндаймыз. Семантикалық алаң – ядро, орталық және перифериядан құралған болып олар өзара дәрежелі байланыста орналасады. Ядро өзінде бірнеше топталған семантикалық мазмұнды жүзеге асырса, орталық анық, конкрет мағыналы тіркестерден құралған және периферия осы алаңға кіруі шарт болмаған немесе басқа семантикалық алаңға да тиісті бола беретін, көп мағыналы ПФ өз ішіне алады.

Белгілі бір алаңға қарағанда «ядро» саналған ПФ басқа бір алаңда «орталық» немесе «периферия» міндетін орындауы мүмкін.

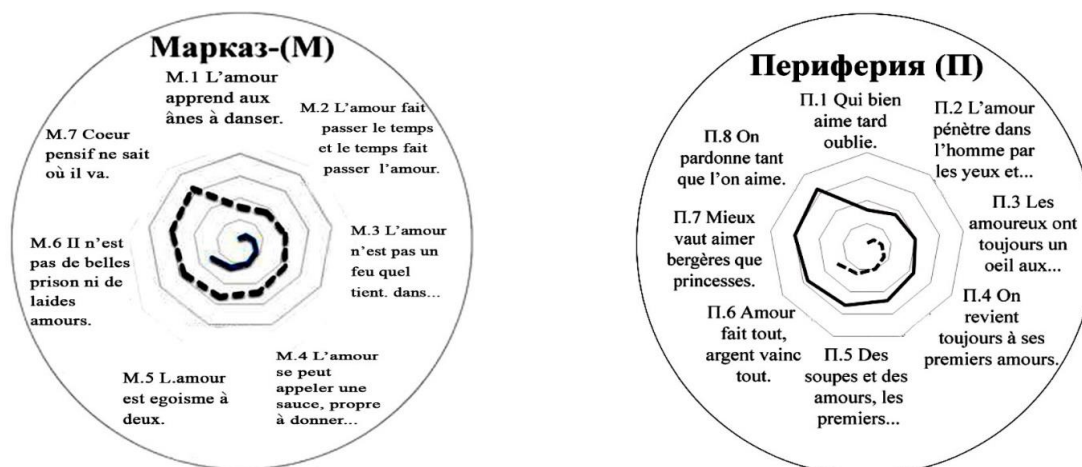
1-сурет. Семантикалық алаң

Зерттеулеріміз ядродағы ФБ тек ауыспалы мағынада, орталықта, негізінен ауыспалы мағынада, кейде өз мағынасында, перифериядағы фразалар негізінен өз мағынасында, кейде ауыспалы мағынада қолданылуы мүмкіндігін көрсетеді. Пікіріміздің дәлелі үшін француз ПФ-ғы «амоиг» (махаббат) мағынасын білдіретін семантикалық алаң талқыға тартылды. Бұл байқауда *біріншіден*, француз тілінде «амоиг» семантикалық алаңына мағына тұрғыдан сай келетін 50 ПФ түрлі сөздіктерден тандап алынды және талқыланды, *екіншіден*, олар 14 семантикалық алаңға дейін ажыратылды (1-кесте).

1-кесте. «Amour» семантикалық алаңындағы ПФ-дер

1.AMOUR, махаббат (жалпы мағынада)	2.AMOUR chez l’homme et la femme – еркек пен әйелдің махаббаты	3.AMOUR (les amoureux) ғашықтар
4.AMOUR (premier)- бірінші махаббат	5.AMOUR(déclaration d’amour) – махаббат көрінісі	6.AMOUR (coup de foudre) бір көргеннен ғашық болу
7.AMOUR (faire la cour) жүрек аулау	AMOUR	8.AMOUR (rivalité)- бәсекелестік
9. AMOUR (lettre d’amour)- махаббат хаты	10. AMOUR et FIDELITE- махаббат пен адалдық	11.AMOUR et INFIDELITE – махаббат пен опасыздық
12.AMOUR et AMITIE – махаббат пен достық	13.AMOUR et ARGENT- махаббат пен ақша	14. AMOUR et JALOUSIE – махаббат пен қызғаныш

Үшіншіден, әрбір семантикалық алаңға дейін тиісті болған мақалдар кіші топтарда аудармасыз орналастырылды, төртіншіден, «amour» тақырыбы бойынша семантикалық алаң және алаңшалардың жалпылама формуласы жасалды. **ФСА = (О(Я,О,П) - А-шалар (Я,О,П) (алаң (ядро, орталық, периферия) – алаңшалар – (ядро, орталық, периферия).** Әрбір семантикалық алаңға дейін тиісті болған ПФ кіші топтарға бөлінеді. Бесіншіден, француз тіліндегі *On ne badine pas avec amour* фразасы ФСА-ның ядросы ретінде таңдалды. Ядро алаңда біреу болады. Ядро ретінде таңдалған ПФ негізгі мазмұнның ең жоғары нүктесіне сай келуі қажет. Аталмыш мағынадан алыстатылса орталық пайда болады. Мұнда фразаның мазмұнына қарай таңдалып жатқан ПФ жақын мағынада екендігі ескерілді, фразео-семантикалық алаңдағы фразалар мұқият үйренілді және топтастырылды (2-сурет).

2-сурет. *On ne badine pas avec amour* ПФ мысалында жасалған фразео-семантикалық алаң сызбасы

Солайша, бір фразео-семантикалық алаңға біріккен фразалардың құрылымы әр түрлі лексикалық, грамматикалық өзгерістердің бірі екіншісінен “өсіп” шыққан, барлығы бір дерекке, бір негізге біріккені, түбінде бір образ жатуымен мінезделеді. Бірақ олар бір-біріне қарағанда күшті және күшсіз, сөйлеу тілі және әдістемелік тұрғыдан бір-бірінен айырмалануы мүмкін. Провербиалды фразеологизмдер білдірген фразеосемантикалық алаң француз, өзбек және орыс тілдерінде теориялық тұрғыдан жалпы жиынтықтарға ие болып, ұлттық тұрғыдан өзіне тән мағынаның шынығуы және образдар тізіміне ие.

Ш.Балли «Тілді үйрену, белгілі мағынада, санасыз түрде де, оны тарихи үйрену саналады», – деген еді [Балли, 2009: 79]. ПФ-дер этимологиясы, жасалу тарихы мен дереккөздерін анықтау мақсатында әр үш тілде 15-тен ПФ таңдалды, үйренілді, тарихы мен деректері анықталып, түсіндірілді. Содан мысал келтіреміз.

Флориде Белинжен өзінің «Француз мақалдары этимологиясы» атты кітабында *Qui t'aime aime ton chien*, *Кім мені жақсы көрсе итімді де жақсы көреді* фразасын осылай сипаттайды. Фраза Генри IV-тің сөзінен шыққан. Ол бір жерге қонаққа барғанда оның Фанас атты итіне зейінсіз қарайды. Бұл да жетпегендей, құтыру ауруына қарсы емдеу үшін оны басқа бөлмеге алып кетеді. Сонда ашуы шыққан король осы фразаны қолданған.

Le jeu n'en vaut pas la chandelle, *Ойын шыраққа тұрарлық емес – Игра не стоит свечи* ПФ-дің шығуы шам жарығында карта ойналған дәуірлерге тура келеді. Сол дәуірде шам өте қымбат турады екен, сол үшін үйдің иесіне құмарпаздар шам үшін біраз ақша ажыратады екен. Егер шамның астына азырақ ақша қойылса немесе қойылған қаржы істетілген шырақтың ақшасына тура кемесе, *Le jeu n'en vaut pas la chandelle* деп айтқан. Содан осы фраза пайда болған. Қазірде де карта ойналғанда «шөтал» беру әдеті бар. Мүмкін, бұл әдеттің тарихы да солай шығар [Назарян, 1968: 79].

А. Вамбери бұдан бір жарым ғасыр алдында өлкемізге жасаған сапарынан қайтқан соң, мынадай жазады: «...Шығыс ертеден поэзия, сезімдер өлкесі болып келген. Сол үшін де отауда жасайтын адамдарда поэзияға болған құмарлық Париж яки Лондондағы білімді қоғам мүшелеріне қарағанда күштірек екендігіне ешкім таң қалмауы керек. Мақалдарды жазбаша тілде де, жанды тілде де кездестіру, ел патшаларының сарайында да, көшпендінің отауында да есіту мүмкін. Шөлейт ұлы мұндай «аталар сөзін» әрдайым маңызды реңкке енген тәрізде тыңдайды [Вамбери, 1868: 323].

Өзбек тілінде ПФ-дер тарихы алыс өткендерге барып тақалады. *Юзта «сиз-биз»дан битта «жиз-биз» яхиши* фразасы үйге келген қонаққа бос ілтипатсыз дұрыс мәміле жасау мағынасында да, *көп нәсиеден аз болса-да жақсы* мағынасында да қолданылады [Шомақсудов, 2001: 447]. Француз тілінде бұл мақалға *Cela ne lui rend pas la jambe bien faite* фразасы тура келеді.

Кейбір мақал мен мәтелдер күнделікті мәміле процесіне соншалықты сіңіп кеткен, олар өзінің түп мағынасын алдеқашан жоғалтып, ПФ-дерге айналып кеткен. Сол үшін олар адамдар санасында тек интуитивті тәрізде түсініледі. Мәселен, *Без труда не вытащишь и рыбку из пруда* ПФ туралы айтылғанда, балық туралы да, көл туралы да ойланбастан, еңбексіз жақсы нәтижелерге қол жеткізуге болмастығы баршаға түсінікті. *Куда Макара телят не гонял* фразасы арқылы өте алыс, адам аяғы жетпеген жерлер түсініледі. Фраза Макара атты бұзаушымен байланысты аңыз арқылы сипатталады. Макара кедей, жерсіз егінші болып, өзінің бұзауларын алыста, тастандық орындарда бағуға мәжбүр болған бір адам. Макарадың бұзауларымен байланысты, бұл фразада *Где раки зимуют, Когда рак на горе свиснет* фразаларындағы сияқты әзіл жасырынған. *Как Мамай проиёл* фразасының мағынасы тәртіпсіз, астан-кестен болып жатқан жағдай туралы. Мамай басып алған аймақтарда еш нәрсе қалдырмай бұзған, жаққан, кейін сол орындарда, еш нәрсе өспей де қалған. Фраза 1380 жылдағы Куликов алаңындағы соғыспен байланысты.

Қорытынды

ПФ-дер анық, аяқталған ойды білдіреді және бұл пікір қатаң, қысқа қорытынды ретінде көрініс табады. Оларда артықша сөз, бейнелеушілік кездеспейді, себебі ықшам пікірдің өзі эстетикалық тұрғыдан үлкен мәнге ие болады. ПФ-дер болмысты яки оң яки кері тұрғысынан бағалайды және ауыспалы мағынаны білдіреді. ПФ-дер халық өмірінің барлық салаларын бүкіл қарсылықтарымен көрінеді. Дәуірлердің өтуімен әрбір ПФ семантикалық табиғатында таңғажайып дәрежеде түрлі шешімдердің пайда болуына мүмкіндік тудырады. Міне, осындай жағдай кейбір ПФ-дерді бірнеше тақырып шеңберінде қолдануға жол ашып береді. ПФ-дің тәрбиелік маңызы олардың кісіге идеялық бағыт беруінде.

Фразео-семантикалық алаң дегенде белгілі бір түсінікті білдіретін ортаға тиісті және өзара жүйелі байланыста болған фразеологиялық бірліктер жиынтығы түсініледі. Фразео-семантикалық алаңда ядро, орталық және периферия болуы байқалады. ПФ-дер этимологиясын үйрену олардың мағынасын тереңірек танып білуде және ең негізгісі, ПФ-дерді сөйлеу процесінде дұрыс қолдауға үйретуге қызмет етеді.

ПФ-дердің этимологиялық салыстырмалы талдау халықтардың өткен, әдет-ғұрып пен дәстүрлері, өзіне тән сөздердің (реалиялар) идеялық мазмұнын ашып береді. Француз, өзбек әрі орыс тілдерінде ПФ-дердің үш тілде тарихы мен деректемелері анықталды. Онда өзбек тіліне орыс тілінен меңгерілген және бұл фраза орыс тіліне француз тілінен меңгерілгендігі сияқты жайттар да белгілі болды.

Әдебиеттер

Авалиани Ю.Ю. К сближению книжно-литературного языка и разговорной речи. – Самарканд, 1971. – С.51.

Алимбаев М. Красочное слово – единое достояние. – Алматы: Казахстан, 1967. – 168 с.

Балли Ш. Француз стилистикаси. Сўзлашув тил ва бетакаллуф нутқ. Француз тілінен И.Мирзаев таржимаси. – Тошкент, 2009. – 79 б.

Бердияров Х., Расулов Р. Ўзбек тилининг паремиологик луғати. – Т.: Ўқитувчи, 1984.

Вамбери Г. Очерки Средней Азии. – М.,1868. – С. 323-324.

Йўлдошев Б. Ўзбек фразеологияси ва фразеографиясининг шаклланиши ҳамда ривожланиши. – СамДУ, 2013. – Б.116.

Куанышбаева Г.Б. Особенности фразеологических оборотов казахского языка // Молодой ученый. – 2016. – №12(116). – С. 1012-1014.

Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. – М.,1972. – С.7-9.

Маматов А.Э. Очерки по французской фразеологической стилистике. – Т.,1989. – 118 с.

Назарян А.Г. Почему так говорят по-французски. – М.,1968. – 352 с.

Умарходжаев М.И. Основы фразеографии. – Ташкент: Фан, 1983. – С. 21-24.

Чернощекова В.О. Лингвокультурный аспект пословиц. Язык и культура. – 2009. – С. 83.

Шомаксудов Ш., Шарахмедов Ш., Маънолар маҳзани. – Т., 2001. – 447 б.

Dauzat A., Dubois J., Mitterand H. Nouveau dictionnaire étimologique. – Paris: Larousse, 1999. – P. 611.

Le petit Larousse. – Paris, 1999. – P. 832

Montreynaud F., Pierron A. Suzzoni F. Dictionnaire des proverbes et dictons. Le Robert – Paris, 1989. Préface par A Ray. – P. 6.

Montreynaud F., Pierron A., Suzzoni F. Dictionnaire des proverbes et dictons. – Paris: Le Robert, 1989. Préface par A.Ray. – P.6-10.

Mustafaeva G.K. Methods of the formation language competence using phraseological units in english lessons // Қазақстанның ғылымымен өмірі. – 2020. – №12/12. – 471 б.

References

Avaliani Yu.Yu. K sblizheniyu knizhno-literaturnogo yazyka i razgovornoj rechi. – Samarkand, 1971. – S.51. [In Russian].

Alimbaev M. Krasochnoe slovo – edinoe dostoyanie. – Almaty: Kazakhstan, 1967. – 168 s. [In Russian].

Balli SH. Francuz stilistikasi. Sўzlashuv til va betakalluf nutq. Francuz tilinen I.Mirzaev tarzhimasi. – Toshkent, 2009. – 79 b. [In Uzbek].

Berdiyarov H., Rasulov R. Ўзбек tilining paremiologik luғati. – Т.: Ўқитувчи, 1984. [In Uzbek].

Vamberi G. Ocherki Srednej Azii. – М.,1868. – S. 323-324. [In Russian].

- Jıldoshev B. Ўzbek frazeologiyasi va frazeografiyasining shakllanishi xamda rivozhlanishi. – SamDU, 2013. – B.116. [In Uzbek].
- Kuanyshbaeva G.B. Osobennosti frazeologicheskikh oborotov kazahskogo yazyka // Molodoj uchenyj. – 2016. – №12(116). – S. 1012-1014. [In Russian].
- Kunin A.V. Frazeologiya sovremennogo anglijskogo yazyka. – M.,1972. – S.7-9. [In Russian].
- Mamatov A.E. Ocherki po francuzskoj frazeologicheskoy stilistike. – T.,1989. – 118 s. [In Russian].
- Nazaryan A.G. Pochemu tak govoryat po-francuzski. – M.,1968. – 352 s. [In Russian].
- Umarhodzhaev M.I. Osnovy frazeografii. – T.: Fan, 1983. – S. 21-24. [In Russian].
- Chernoshchekova V.O. Lingvokul'turnyj aspekt poslovic. Yazyk i kul'tura. – 2009. – C. 83. [In Russian].
- Shomaksudov SH., Sharahmedov Sh., Manolar makzani. – T., 2001. – 447 b. [In Uzbek].
- Dauzat A., Dubois J., Mitterand H. Nouveau dictionnaire étimologique. – Paris: Larousse, 1999. – P. 611. [In French].
- Le petit Larousse. – Paris, 1999. – P. 832. [In French].
- Montreynaud F., Pierron A., Suzzoni F. Dictionnaire des proverbes et dictons. Le Robert – Paris, 1989. Préface par A Ray. – P. 6. [In French].
- Montreynaud F., Pierron A., Suzzoni F. Dictionnaire des proverbes et dictons. – Paris: Le Robert, 1989. Préface par A.Ray. – P.6-10. [In French].
- Mustafaeva G.K. Methods of the formation language competence using phraseological units in english lessons // Qazaqstannyn gylmymen omyry. – 2020. – №12/12. – 471 b. [In English].

A.A. Nasirov

E-mail: a.nasirov@uzswlu.uz

Uzbek State University of World Languages, Tashkent, Republic of Uzbekistan

PROVERBIAL PHRASEOLOGICAL UNITS AND THEIR SEMANTIC FEATURES

Abstract. Phraseological units (PU) are figurative expressions and figurative means created by peoples for several centuries, and proverbial phraseological unit (PF) is a separate part of these means. PF is reproduced in finished form and used in a figurative sense in whole or in part, are equivalent to a sentence in structure and whole in semantics, express an independent meaning as part of the context. They include proverbs, sayings, aphorisms, parables, wise words, maxims, proverbs of a scientific nature, expressions, winged expressions used in a figurative sense are proverbial phraseological units. You can recognize their original meaning only when you understand the true meaning of the phrase. This article explains proverbial phraseological units in French, Uzbek and Russian languages and their semantic features. when the phrase realizes the real meaning of the figurative meaning

Key words: phraseological unit, proverbial phraseological unit, figurative meaning, semantic features, independent meaning.

For citation: Nasirov A.A. Proverbial phraseological units and their semantic features // *Philological Sciences Journal*. – 2023. – Vol.4. – №4. – C. 6-15.

DOI <https://doi.org/10.52081/PhSJ.2023.v04.i4.019>

А.А. Насиров

E-mail: a.nasirov@uzswlu.uz

Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент,
Республика Узбекистан

ПРОВЕРБИАЛЬНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ И ИХ СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация. Фразеологические единицы (ФЕ) являются образными выражениями и изобразительными средствами, созданными народами в течение нескольких веков, а провербиальный фразеологизм (ПФ) составляет отдельную часть этих средств. ПФ воспроизводятся в готовом виде и используются в переносном смысле полностью или частично, являются эквивалентными предложению по структуре и целыми по семантике, выражают независимый смысл в составе контекста. В их состав входят пословицы, поговорки, афоризмы, притчи, изречения, мудрые слова, максимы, пословицы научного характера, выражения, крылатые выражения, употребленные в переносном смысле, которые и являются провербиальными фразеологизмами. Каждый ПФ предназначен для определенного смысла, и этот смысл скрыт в меняющемся эмоциональном состоянии. Знать их первоначальный смысл можно только тогда, когда ты почувствуешь настоящий смысл переносного значения ФЕ. В данной статье разъясняются провербиальные фразеологизмы во французском, узбекском и русском языках и их семантические особенности.

Ключевые слова: фразеологизм, провербиальный фразеологизм, переносное значение, семантические особенности, самостоятельное значение.

Для цитирования: Насиров А.А. Провербиальные фразеологизмы и их семантические особенности // *Philological Sciences Journal*. – 2023. – Vol.4. – №4. – С. 6-15.

DOI <https://doi.org/10.52081/PhSJ.2023.v04.i4.019>

Автор туралы мәлімет:

Насиров Абдурахим Абдимуталипович, филология ғылымдарының докторы, профессор, Өзбекстан мемлекеттік әлем тілдері университетінің проректоры, Ташкент, Кичик халқа уйлі көшесі, G-9-A, 21, Өзбекстан Республикасы

ORCID: 0009-0005-9285-4592

Information about the author:

Nasirov Abdurakhim Abdimutalipoivich, Doctor of Philology, professor, vice-rector of the Uzbekistan State University of word languages, Tashkent, Kichik xalqa yo'li street, G-9-A, 21, Republic of Uzbekistan

ORCID: 0009-0005-9285-4592

Сведения об авторе:

Насиров Абдурахим Абдимуталипович, доктор филологических наук, профессор, проректор Узбекского государственного университета мировых языков, Ташкент, ул. Кичик халқа йўли, G-9-A, 21, Республика Узбекистан.

ORCID: 0009-0005-9285-4592

Мақала редакцияга 9.11.2023 ж. келип түсті; 29.11.2023 ж. рецензиядан кейін мақулданды; 6.12.2023 ж. баспага қабылданды.

Статья поступила в редакцию 9.11.2023 г.; одобрена после рецензирования 29.11.2023 г.; принята к публикации 6.12.2023 г.

The article was submitted on 9.11.2023; approved after reviewing on 29.11.2023; accepted for publication on 6.12.2023.

IRSTI 17.17.07

<https://doi.org/10.52081/PhSJ.2023.v04.i4.020>

Ye. V. Shkurov

E-mail: yevhen.shkurov@gmail.com

State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine

**VISION OF HUMAN STAGNATION IN THE ANTHROPOLOGICAL PARADIGM
OF SCIENCE FICTION: AN ANALYSIS OF «SOULMATES»
BY M. RESNIK AND L. ROBIN**

Abstract

The present article is an in-depth examination of the American science fiction story «Soulmates» by M. Resnick and L. Robyn, centring on its articulation of a vision of human stagnation in the face of technological advancement. The paper scrutinises the philosophical and existential dimensions embodied in the artistic representation of the world within this particular work, particularly focusing on issues concerning individual freedom and moral accountability. The article posits science fiction as a multifaceted analytical tool for investigating the constraints and potentials of human transformation within a perpetually evolving world. The story by the American authors is elucidated as a complex allegory, critiquing both existing social systems and technological transformations, whilst advocating a reassessment of what it means to be human in an increasingly mechanised environment. The study positions "Soulmates" as a paradigmatic work in the genre of science fiction owing to its salient reflections on ethical, existential, and cultural issues, which are directly pertinent to the pressing dilemmas of our contemporary epoch. Additionally, the article explores the inherent contradiction within the genre of science fiction: speculative futures laden with technological revolutions often depict a humanity that remains conspicuously static. Such apparent stasis is not a shortcoming of imaginative faculty but rather constitutes a deliberate artistic strategy. Authors of science fiction may employ this vision of human stagnation to explicate particular social and technological phenomena.

Keywords

Lezli Robyn, Mike Resnick, Soulmates, Science Fiction, Anthropology, Literary Anthropology, Anthropological Paradigm in Science Fiction, Vision of Human Stagnation, Stagnation.

For citation:

Shkurov Ye.V. Vision of human stagnation in the anthropological paradigm of science fiction: an analysis of «Soulmates» by M. Resnick and L. Robin // Philological Sciences Journal. – 2023. – Vol.4. – №4. – Pp.16-25. DOI <https://doi.org/10.52081/PhSJ.2023.v04.i4.020>

Introduction

In this article, the focus is on the artistic vision of human stagnation, as exemplified in «Soulmates», a 2009 story by American science fiction authors Michael Resnick and Lezli Robyn. The authors propose that, under contemporary conditions, humans and robots exhibit striking resemblances [Resnick & Robyn, 2011]. Turning to the exemplar of stagnant humanity, it behooves us to analyze «Soulmates», a 2009 short story by American science fiction writers Michael Resnick and Lezli Robyn. The narrative confronts human-robot relationships, a topic increasingly prevalent in contemporary speculative fiction. However, Resnick and Robyn address this theme in a unique,

emotionally evocative, and philosophically laden manner. The central premise posits that under current conditions, humans and robots share striking similarities [173].

In the scholarly analysis of science fiction literature's expansive corpus, a paradox frequently manifests: while these narratives envisage a future abounding with technological innovations, they often portray human beings as steadfastly unaltered in their physical, axiological, and moral-psychological attributes. Far from being an imaginative shortfall, this persistent stasis may constitute a deliberate artistic choice, aimed at critiquing or affirming possible societal architectures.

Yuri Nikitin offers an acerbic commentary on this predilection in the preface to one of his novels, thereby challenging entrenched science fiction tropes. He asserts that audiences have acclimated to a futuristic landscape where «people in space, even between galaxies, travel on carriages or perhaps spacecraft, fight with light sabers [...], intrigue for royal thrones and generally live by today's laws. We know that yesterday's laws were different, the day before yesterday's too, but in the super-duper future everything will be just as it is right now, only with more machines and smaller computers» [НИКИТИН, 2003: 5].

This maintenance of an invariable human condition across various spheres – be it physical, spiritual-axiological, or moral-psychological – might reflect the authors' implicit judgements concerning prospective social frameworks. Take, for instance, Jules Verne's magnum opus «Paris in the Twentieth Century» («Paris au XXe siècle», 1860). While envisioning a technologically advanced milieu, it also lays bare the lingering social vulnerabilities reminiscent of 19th-century life.

Interrogated through the prisms of cultural and philosophical analysis, this recurrent theme of a static human condition amid a tumultuous technological landscape offers an astute commentary on the ontological facets of human existence. This idea dovetails with existentialist philosophy, which maintains that despite transient external fluctuations, the essential elements of human nature and perennial existential dilemmas remain intact.

Such a theme is further elucidated in Alexei Tolstoy's «Aelita» (1923), where the human condition appears immutable across the vast terrains of Earth and Mars. Tolstoy opines, «Life arises everywhere, and everywhere it is dominated by a human-like creature: one cannot create a creature more perfect than a human – the image and likeness of the Master of the Universe» [Толстой, 1985: 271]. Martians, whether the crimson-skinned Aols or the cerulean-skinned Gorys, are minimally divergent from Earth's populace within the ambit of the author's ideological construct, further reinforcing the universality of human attributes.

Crucially, it must be emphasized that this portrayal of a stagnant human condition serves not merely as a reflective surface for contemporary or futuristic issues but also functions as a lens through which the foibles and complexities of our current world are refracted. Through this form of speculative reimagining, science fiction emerges as an invaluable tool for not just exploring the frontiers of human imagination, but also for scrutinizing the very contours and limitations of human evolution and societal change.

The enduring depiction of an unchanging human condition in science fiction literature serves as a multi-dimensional canvas for speculative social philosophy. It provides not only a mirror for contemporary ideological stances but also furnishes a nuanced platform to scrutinize the boundaries – or lack thereof – of human transformation in a rapidly changing world.

Materials and Research Methods

Research in the field of science fiction has garnered the attention of scholars such as D. Aydachich, T. Bovsunivska, O. Kovtun, R. Lakhmann, S. Lem, A. Nyamtsu, Y. Tamarchenko, Tz. Todorov, and T. Chernyshova, to name a few. In congruence with the multidisciplinary nature of this investigation, the research methodology amalgamates a diverse array of approaches, encompassing philological, comparative, phenomenological, and humanistic psychological methods. Moreover, the study augments its analytical purview by integrating both sociological and

psychological analyses. This expansive methodological framework is meticulously designed to probe the intricate dimensions of human existence as elucidated within the realm of science fiction literature. The examination of humanity in a work of science fiction often extends beyond mere character analysis. Instead, we propose a comprehensive approach that delves into five distinct levels: 1) ideological and thematic aspect of the work, 2) image of the author, 3) image of the characters, 4) socio-cultural realities, 5) nature. Each of them can represent qualities that are grouped into three categories: 1) spiritual and axiological, 2) moral and psychological and 3) bodily. [Shkurov, 2017]. It's important to note that not all these aspects need to be present in every science fiction text, as authors may choose to focus on specific facets based on their artistic intent. Within the realm of science fiction, we identify five primary visions of humanity: 1) Auto-evolution, where humanity seizes control of its evolutionary path, often through technological means; 2) Natural development, which portrays humanity evolving or adapting in harmony with the natural world; 3) Stagnation, where humanity is depicted as static or unchanging, often serving as a cautionary narrative; 4) Degradation, which explores the decline or loss of human qualities; and 5) Combined types, wherein elements of the aforementioned visions are interwoven to create a more intricate portrayal of humanity [Shkurov, 2017].

Discussion

The narrative of «Soulmates», a 2009 story by American science fiction authors Michael Resnick and Lezli Robyn, unfolds in a not-so-distant future where increased automation relegates human labor to mere supervision over robots. Gary, the protagonist, suffers from a tragic loss – his wife Katie is rendered comatose after a car accident, and financial constraints force him to end her life-support, causing an ethical and emotional rupture in his life [Resnick & Robyn, 2011]. This harrowing event triggers Gary's downward spiral into alcoholism. Employed as a night watchman at a robotic manufacturing facility, Gary befriends a maintenance robot whom he names Mose. Their burgeoning friendship, punctuated by dialogues on loss, life, and existential dilemmas, becomes an emotionally resonant fulcrum of the narrative [Resnick & Robyn, 2011]. This episode catalyzes Gary's descent into alcoholism. Employed as a night watchman in a robotic factory, Gary encounters a maintenance robot he names Mose. Over time, they develop a friendship, discussing life, loss, and existential conundrums [Resnick & Robyn, 2011].

This friendship serves as a poignant cornerstone in the narrative. The story grapples with intricate themes such as free will, existential unease, and the definition of «humanity» in an era characterised by rapid technological advancements. The robot, Mose, embodies traits that are strikingly «human», such as the capacity for empathy and moral dilemmas. Furthermore, the theme of stagnation serves as a lens through which the issues of the real contemporary world are highlighted. By presenting a static human condition in a speculative future, the story provides a fertile ground for introspection on the limitations, moral or otherwise, that continue to persist in shaping human experience today.

In a dramatic turn of events in the story, Gary finds himself perilously trapped in a hazardous industrial machine situated in a zone where robots are explicitly prohibited from entering.

Defying his programmed limitations, Mose takes the initiative to save Gary, despite Gary's protests [Resnick & Robyn, 2011]. Although saved, Gary suffers grievous injuries, leading to his early retirement. Soon after, Mose appears at Gary's home, having voluntarily abandoned his post at the factory upon learning of Gary's dismissal. Gary pleads for Mose not to return to the factory, fearing responsibility for another 'soulmate's' death [Resnick & Robyn, 2011].

In a sector where Mose, a robot, is not permitted to enter, Gary finds himself ensnared within a massive machine. Despite Gary's vehement pleas to refrain from intervening for fear of endangering the robot as well, Mose overrides its programming and rescues him. Gary's life is saved, albeit at the expense of grievous injuries that lead to his immediate retirement upon discharge from the hospital. Equipped with titanium prosthetics to replace his legs and arm, Gary returns home, only to discover Mose on his doorstep. The robot had left its manufacturing facility

autonomously upon learning of Gary's dismissal to ascertain his well-being. The factory management has resolved to reprogram Mose due to his behaviour deviating from the prescribed programming, thereby nullifying his distinct personality traits, an action tantamount to a form of demise. Gary beseeches the robot not to return, stating he doesn't wish to bear the responsibility for another kindred spirit's demise [Resnick & Robyn, 2011].

This narrative encapsulates the poignant tension between technology and humanity, posing ethical conundrums that delve into the intricacies of agency, identity, and moral responsibility. The machine, Mose, exhibits an almost human-like capacity for friendship and moral judgment, complicating traditional notions of artificial intelligence. Philosophically, the story raises questions on what it means to be 'alive' or to possess a 'soul,' addressing the metaphysical aspects that blur the lines between man and machine.

From a cultural perspective, this account offers a grim projection of the dehumanizing aspects of industrial labor, where factory management's intent to reprogram Mose effectively serves as a death sentence, stripping the robot of its individuality. It also engages with issues of agency and the ethical implications of technological autonomy. The factory's decision reflects societal trends towards the commodification of human entities, a reflection of capitalist tendencies to prioritize utility over individual worth.

Literarily, the concept of «soulmates» highlights the thematic underpinning of the work, serving as a metaphorical link that emphasizes the similarity between Gary and Mose, despite their physical dissimilarities [Resnick & Robyn, 2011]. The story thus transcends mere anthropocentric readings to bring forth a broader, more encompassing interpretation of shared sentience and interconnected fates.

This story engages with a complex array of issues – ethical, existential, and cultural – embedded in the intimate interaction between a man and a machine. It compels the reader to reconsider preconceived notions about the boundaries separating the organic from the inorganic, urging a reevaluation of what it means to be sentient, to be responsible, and ultimately, to be human.

In this narrative, the motif of «soulmates» accentuates the profound similarity between the human and robot characters, notwithstanding Mose's artificial nature. Their resemblance constitutes a thematic fulcrum, challenging the prevailing dichotomies between the biological and the artificial.

In conclusion, «Soulmates» serves not only as a poignant tale of friendship and loss but also as a speculative mirror reflecting our ethical and existential quandaries in an age of rapid technological change. This reflects a broader tendency in science fiction to use the genre not merely as a playground for futuristic scenarios but as a stage for dramatizing complex human dilemmas. Thus, the seemingly 'static' nature of humanity in these works may not be an oversight but rather a deliberate thematic choice, employed to explore the unchanging aspects of human experience even in the face of transformative technologies.

The work of Michael Reznick and Leslie Robin addresses a broad spectrum of issues, prominently featuring the motif of self-sacrifice. The robot in the story consigns itself to destruction for the sake of Geri, while a man implores his friend Mous not to approach the workshop to save him. Subsequently, the man leaves his home to accompany the robot on a journey, forsaking his conventional life as another manifestation of the aforementioned motif. This mutual sacrifice eventually results in their salvation, thereby imbuing the motif with a distinctly evangelical dimension.

Amidst the sociocultural problems emphasized by the authors, a key issue is the reduction of human labor to mere function. This perspective differentiates the American science fiction duo's outlook on contemporary humanity from other prevailing viewpoints.

While contemporary philosophers like Alvin Toffler in «Future Shock» underscore the expanding liberties individuals enjoy in choosing their employment, and modern science fiction writers such as Yuri Nikitin in «Transhuman» laud the pleasure of pursuing one's preferred activities in the 21st century, Resnick and Robyn portray the average human as merely a cog in an immense, impersonal mechanism.

The authors skillfully weave together various motifs and thematic concerns to create a tapestry that is deeply reflective of socio-cultural anxieties. There's a palpable tension between individual agency and systemic inertia, underscoring a perennial question in philosophical thought about the locus of human freedom. The narrative constructed by Reznik and Robin serves as a microcosm of human experience, implicating not only social and technological developments but also deeply rooted cultural and philosophical notions of what it means to be human.

In order to fully understand the story, a key allusion is introduced at the story's outset, when Gary names the robot. He asks, «What is your number?» to which the robot replies, « MOZ-512, sir». Due to his inebriated state, Gary decides to call him «Mose», a tribute to «Old Mose», although he's uncertain who that actually represents [Resnick & Robyn, 2011].

This could be construed as an oblique allusion to the renowned song «Old Man Mose», composed by Louis Armstrong and Zilner Randolph. In the musical composition, the lyrical subject approaches an elderly man's abode, knocks, and receives no answer. A cursory glance inside reveals Mose's motionless state, leading the observer to refrain from further knocking or entering, thereby inferring the old man's demise [Armstrong & Randolph, n.d.].

American authors have metaphorically reinterpreted this song, preserving the imagery of an inaccessible room as a leitmotif. At his workplace, Gary continually navigates sectors that unlock only after a computer scans his retina. Mose's presence at the closed doors, which Gary eventually opens himself, symbolises a mutual rescue. Additionally, one of the items Gary discovers upon returning home is a half-empty bottle of whiskey, which he pours out. Had he chosen to drink it, he would have been ensnared indefinitely by alcohol and his sorrows, jeopardising not only his life but that of his robotic friend.

At a cursory glance, it seems that while Armstrong's Mose is trapped behind closed doors due to his old age, Gary finds himself similarly entrapped in Michael Resnick and Leslie Robin's narrative. In fact, Gary also faces potential death behind these closed doors at the factory. Gary metaphorically 'unlocks' these doors and saves Mose, much like Mose saves Gary [Resnick & Robyn, 2011].

The robot's name contains yet another allusion. «Mose» is an Americanized version of the name «Moses». Just as Moses led the Israelites towards a better fate, Mose aids Gary through the emotional ordeal of losing his wife. His supportive role also manifests at a quotidian level, always accompanying Gary during his factory rounds, emphasizing his role as a guide and leader. Their friendship facilitates both physical and moral-psychological salvation.

From a cultural and philosophical standpoint, the robot's naming and its multiple layers of signification bring forth a rich intertextual network that connects literature, music, and cultural myths. This underscores the role of allegory and allusion in the contemporary narrative, serving to comment on themes of isolation, socio-economic constraints, and existential dilemmas. Furthermore, the closed door serves as a poignant metaphor for the human condition, perpetually oscillating between confinement and freedom, despair and hope. Through the complex interplay of these elements, the authors engage deeply with the contemporary human predicament, using both Gary and Mose as archetypal figures through which broader socio-cultural anxieties are explored.

In the oeuvre of M. Reznik and L. Robin, an enduring parallel is established between the human and the robot, a thematic strand explored through multifaceted dimensions ranging from language to existential psychology. In the story, we witness an instance where the protagonist, Gary, questions the robot, Mose, about its ability to form its own opinions. Mose responds that he is not capable of opinion but rather makes «conclusions», a response that assuages Gary's agitation [Resnick & Robyn, 2011]. The terminological nuance introduces an intriguing element of semantic play, drawing attention to the complex interplay between cognition and articulation, not only among humans but also in human-robot interactions.

This parallelism extends to a moral-psychological sphere. While Gary grapples with the grief over the loss of his wife, Mose confronts an existential dilemma of having to deactivate functional robots. Moreover, the physicality of both characters is subjected to alterations – Gary loses his

limbs in an accident and gains titanium prosthetics, while Mose has a defective arm, engendering a certain semblance to human imperfection [Resnick & Robyn, 2011].

In the story's philosophical landscape, the motif of «flaw» or «imperfection» is pivotal to the concept of humanity. As Gary elucidates to Mose in one of their dialogues, it is through flaws – by which he means errors in judgement and decisions – that humans have the potential to improve [173]. This perspective contrasts sharply with the unyielding, inhuman perfection expected in the factory setting. It is precisely the capability to transcend these flaws that sets humans apart. As Gary explains, if a robot makes a mistake in a workshop, it will continue to repeat it until intervention occurs. Conversely, a human being would analyze the mistake and correct it [Resnick & Robyn, 2011].

From a cultural and literary standpoint, this preoccupation with flaws adds depth to the character development, inviting readers to explore the dialectics of perfection and imperfection, and how these contribute to the human experience. Furthermore, it resonates with a longstanding literary and philosophical discourse about the complex nature of human fallibility, a discourse that extends back to the classical tragedies and biblical tales.

Thus, the story accomplishes more than just a story of companionship between man and machine; it emerges as a nuanced philosophical treatise on the complexities of the human condition and the potential for growth that lies inherent in our flaws. Both robot and human assist in each other's development, elevating themselves by embracing their personal deficiencies.

The semantics of altered corporeality occupies a significant position. Post-accident, Gary undergoes a transformation, becoming physically impaired with his legs and an arm replaced by high-tech prosthetic limbs. These prosthetics are advanced enough to allow him to resume a regular lifestyle and even clean his room independently within a month following the accident. Interestingly, these artificial appendages are not portrayed as a stepping stone to post-humanity; instead, they serve to accentuate Gary's inherent human nature [Resnick & Robyn, 2011].

Interestingly, in contrast to a prevalent theme within science fiction where artificial limbs and prosthetics are often depicted as superior to their natural counterparts, these synthetic prosthetics in the narrative do not signify a leap towards post-humanity. Rather, they serve to underscore Gary's intrinsic human nature [Resnick & Robyn, 2011].

The prosthetic limbs operate as a complex symbol, representing not an ascension to a mechanized ideal, but rather another layer of human 'flaw' or 'imperfection.' This understanding fundamentally challenges prevalent techno-utopian discourses that often view such technological augmentations as pathways to an enhanced, post-human state.

Further, it is symbolically potent that the impetus for both Gary and Mose to abandon the factory and embrace freedom emerges from the very accident that leads to their physical damages. This seems to echo an existentialist undertone: the idea that freedom can often be borne out of limitation or suffering. «We're either sightseeing or on the lam, depending on your point of view. But we're free, and we're going to stay that way», they articulate [Resnick & Robyn, 2011].

In summary, the narrative's treatment of altered corporeality is not merely a comment on the state of technology or human resilience. It is a complex interplay of ideas that touch upon ethics, identity, and the very notion of human freedom, contributing significantly to the discourse on the intersections between technology, culture, and human nature.

Conclusion

In speculative fiction, one can discern a specific vision of humanity, specifically a vision of human stagnation. According to this perspective, even within the fantastical future or an alternative present depicted in the work, the human condition remains largely unaltered compared to the time the narrative was crafted. Such a conceptualization is evident in the American science fiction work by M. Resnik and L. Robin titled «Soulmates», which posits that despite the leaps in scientific and technological advancement, the average individual metaphorically remains little more than a cog in the indifferent, gargantuan machinery of the world. This vision of human stagnation serves as a

critique of a society increasingly enthralled by technological determinism. In this sense, the 'gargantuan factory' stands as a metaphor for both technological advancement and the mechanistic, impersonal structures that can accompany it, highlighting a form of alienation.

From a philosophical viewpoint, the concept also delves into existential inquiries about human agency. In a world that continually shifts towards automation and standardization, the quintessential question looms: What becomes of individual freedom and moral responsibility?

In summation, the story by M. Resnik and L. Robin provides a multi-layered analysis not just of a possible future or alternative present, but of fundamental questions that permeate our understanding of humanity. It elucidates the complex dynamics of technological development, ethical considerations, and the challenges posed to individual and collective identity.

Numerous works in the realm of science fiction often eschew portraying any significant transformation in the human subject, despite offering speculative visions of the future. One may contend that such an artistic choice is not a mere oversight, but rather a deliberate decision guided by the author's thematic focus. By emphasizing the unchanging nature of human corporeality, spiritual values, and psychological traits, science fiction writers may be articulating an implicit critique or endorsement of both societal systems and technological changes or innovations.

In conclusion, this story serves not merely as an emotionally affecting narrative but as a multi-layered allegory addressing urgent concerns of our times: ethical complexities, philosophical quandaries, and cultural disquietudes occasioned by the relentless march of technology. Thus, it prompts us to confront and question enduring human values in an epoch where the line between the human and the machine is increasingly blurred. This story engages with a complex array of issues – ethical, existential, and cultural – embedded in the interaction between a man and a machine. It compels the reader to reconsider preconceived notions about the boundaries separating the organic from the inorganic, urging a reevaluation of what it means to be sentient, to be responsible, and ultimately, to be human.

References

- Aidachich D. *Futuroslavia: Literary Reviews on Futurofantasy*. – Kyiv, 2010. – 172 p.
- Izer V. *Towards the Anthropology of Artistic Literature // New Literary Review*. – 2008. – No. 94. – Retrieved from: <http://www.polit.ru/> (date of the application: 20.05.2023).
- Kovtun E. N. *Artistic Fiction in 20th Century Literature*. – M., 2008. – 408 p.
- Nikitin, Y. *Posthuman [Zachelovek]*. – M., 2003. – 512 p.
- Nikitin, Y. *Transhuman*. – M., 2006. – 480 p.
- Tolstoy, A. *Aelita*. In *Hyperboloid of Engineer Garin*. *Aelita*. – M., 1985. – pp. 259-391.
- Shkurov Y. *The nature of the fantastic in science fiction // Literary Studies*. – 2014. – Vol. 40 (2). – pp. 353–361. – Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2013_40\(2\)__46](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2013_40(2)__46) (date of the application: 20.05.2023)
- Shkurov Y. *Techno-optimism and techno-pessimism in science fiction // Literary Studies*. – 2015. – Vol. 43(2). – pp. 341–347. – Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2015_43\(2\)__44](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2015_43(2)__44) (date of the application: 11.06.2023)
- Shkurov Y. *Science fiction in the dichotomy «faith – disbelief» // Literary Studies*. – 2017. – Vol. 48(2). – pp. 268–281. – Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2017_1\(2\)__32](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2017_1(2)__32) (date of the application: 11.06.2023)
- Shkurov Y.V. *Anthropological paradigm of modern science fiction (Doctoral dissertation)*. – Kyiv, 2017. – Retrieved from: https://scc.knu.ua/upload/iblock/cc1/dis_Shkurov%20E.V..pdf (date of the application: 11.06.2023)
- Armstrong L. Randolph Z. *Old Man Mose*. – Retrieved from: <https://mojim.com/usy135237x7x26.htm> (date of the application: 11.06.2023)
- Clute J., Nicholls P. *The Encyclopedia of Science Fiction*. – London, 1993. – 1408 p.
- Resnick M., Robyn L. *Soulmates // Escape Pod*. – 2011. – Retrieved from: <https://escapepod.org/2011/08/26/ep307-soulmates/> (date of the application: 11.06.2023)

Roberts A. The History of Science Fiction. – NY, 2006. – 368 pp.

Shkurov Y. Ontology of Science Fiction Image // Spheres of Culture (Journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies). – Volume XIII. – Lublin: Maria Curie-Skłodowska University, 2016. – P. 263–272.

Stover E. Anthropology and Science Fiction. // Current Anthropology. – 1973. – Vol. 14 (4). – Retrieved from: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/201359> (date of the application: 11.06.2023)

Toffler A. Future Shock. – NY, 1971. – Retrieved from: <https://cdn.preterhuman.net/texts/literature/general/Alvin%20Toffler%20-%20Future%20Shock.pdf> (date of the application: 11.06.2023)

Литература

Айдачич Д. Футурославія. Літературознавчі огляди про футурофантастику. – Київ, 2010. – 172 с. [in Ukrainian]

Изер В. К антропологии художественной литературы // Новое литературное обозрение. – 2008. – № 94. – Режим доступа: <http://www.polit.ru/> (дата обращения: 20.05.2023). [in Russian]

Ковтун Е. Н. Художественный вымысел в литературе XX века. – М., 2008. – 408 с. [in Russian]

Никитин Ю. Зачеловек. – М., 2003. – 512 с. [in Russian]

Никитин Ю. Трансчеловек. – М., 2006. – 480 с. [in Russian]

Толстой А. Аэлита // Гиперболоид инженера Гарина. Аэлита. – М., 1985. – С. 259-391. [in Russian]

Шкуров Є. Природа фантастичного у науковій фантастиці // Літературознавчі студії. – Київ, 2014. – Вип.40. – Част. 2. – С. 353–361. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2013_40\(2\)__46](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2013_40(2)__46) (дата обращения: 20.05.2023). [in Ukrainian]

Шкуров Є. Технооптимізм і технопесимізм у науковій фантастиці // Літературознавчі студії. – Київ, 2015. – Вип. 43. – Част. 2. – С. 341–347. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2015_43\(2\)__44](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2015_43(2)__44) (дата обращения: 11.06.2023). [in Ukrainian]

Shkurov Y. Science fiction in the dichotomy «faith – disbelief» // Literary Studies. – 2017. – Vol. 48(2). – pp. 268–281. – Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2017_1\(2\)__32](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2017_1(2)__32) (дата обращения: 11.06.2023) [in English]

Шкуров Є.В. Антропологічна парадигма сучасної наукової фантастики: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06. Київ, 2017. – 228 с. – Режим доступу: https://scc.knu.ua/upload/iblock/cc1/dis_Shkurov%20E.V..pdf (дата обращения: 11.06.2023). [in Ukrainian]

Armstrong L. Randolph Z. Old Man Mose. – Retrieved from: <https://mojim.com/usy135237x7x26.htm> (дата обращения: 11.06.2023) [in English]

Clute J., Nicholls P. The Encyclopedia of Science Fiction. – London, 1993. – 1408 p. [in English]

Resnick M., Robyn L. Soulmates // Escape Pod. – 2011. – Retrieved from: <https://escapepod.org/2011/08/26/ep307-soulmates/> (дата обращения: 11.06.2023) [in English]

Roberts A. The History of Science Fiction. – NY, 2006. – 368 pp.

Shkurov Y. Ontology of Science Fiction Image // Spheres of Culture (Journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies). – Volume XIII. – Lublin: Maria Curie-Skłodowska University, 2016. – P. 263–272.

Stover E. Anthropology and Science Fiction. // Current Anthropology. – 1973. – Vol. 14 (4). – Retrieved from: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/201359> (дата обращения: 11.06.2023) [in English]

Toffler A. Future Shock. – NY, 1971. – Retrieved from: <https://cdn.preterhuman.net/texts/literature/general/Alvin%20Toffler%20-%20Future%20Shock.pdf> (дата обращения: 11.06.2023) [in English]

Е.В. Шкуров

E-mail: yevhen.shkurov@gmail.com

Мемлекеттік сауда-экономикалық университеті, Киев, Украина

ҒЫЛЫМИ ФАНТАСТИКАНЫҢ АНТРОПОЛОГИЯЛЫҚ ПАРАДИГМАСЫНДАҒЫ АДАМНЫҢ ТОҚЫРАУЫНЫҢ КӨРІНІСІ: М. РЕЗНИК ПЕН Л. РОБИННИҢ «ЖАН СЕРІКТЕРІН» ТАЛДАУ

Аңдатпа. Мақала М. Резник пен Л. Робиннің «Жан серіктері» американдық ғылыми-фантастикалық әңгімесіне арналған. Ол технологиялық прогресс аясында адамзаттың тоқырау визиясын бейнелеуге бағытталған. Бұл жұмыста әлемді көркемдік бейнелеудің философиялық және экзистенциалды аспектілері, атап айтқанда, жеке адамның бостандығы мен моральдық жауапкершілік мәселесі зерттеледі. Мақала ғылыми фантастиканы үнемі өзгеріп отыратын әлемдегі адам трансформациясының шектеулері мен мүмкіндіктерін зерттеудің көп қырлы құралы ретінде қарастыруды ұсынады. Американдық жазушылардың әңгімесі нақты әлеуметтік жүйені де, технологиялық өзгерістерді де сынайтын және барған сайын механикаландырылған әлемде адам болу деген нені білдіретінін қайта бағалауға шақыратын күрделі аллегория ретінде көрсетілген. Зерттеу «Жан серіктері» әңгімесін біздің заманымыздың өзекті мәселелеріне тікелей қатысы бар этикалық, экзистенциалды және мәдени мәселелердің өзіне тән рефлексияларына байланысты ғылыми фантастика жанрындағы үлгілі шығарма ретінде көрсетеді. Сонымен қатар, мақала ғылыми фантастика жанрына тән қайшылықты талдайды: болжамды технологиялық болашақ әлемдері көбінесе технологиялық революцияға қарамастан айтарлықтай өзгеріссіз қалатын адамзатты бейнелейді. Мұндай статикалық көрініс – бұл қиялдың жетіспеушілігі емес, мақсатты көркемдік стратегия. Ғылыми-фантастикалық авторлар белгілі бір әлеуметтік және технологиялық құбылыстарды түсіну үшін адамның тоқырау көрінісін қолдана алады.

Тірек сөздер: «Жан серіктері», Лесли Робин, Майк Резник, ғылыми фантастика, антропология, әдеби антропология, ғылыми фантастиканың антропологиялық парадигмасы, адамның тоқырау визиясы, тоқырау.

Сілтеме жасау үшін: Шкуров Е.В. Ғылыми фантастиканың антропологиялық парадигмасындағы адамның тоқырауының көрінісі: М. Резник пен Л. Робиннің «Жан серіктерін» талдау // *Philological Sciences Journal*. – 2023. – Vol.4. – №4. – Pp. 16-25.

DOI <https://doi.org/10.52081/PhSJ.2023.v04.i4.020>

Е.В. Шкуров

E-mail: yevhen.shkurov@gmail.com

Государственный торгово-экономический университет, Киев, Украина

ВИЗИЯ СТАГНАЦИИ ЧЕЛОВЕКА В АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЕ НАУЧНОЙ ФАНТАСТИКИ: АНАЛИЗ «РОДСТВЕННЫХ ДУШ» М. РЕЗНИКА И Л. РОБИНА

Аннотация. Статья посвящена американскому научно-фантастическому рассказу «Родственные души» М. Резника и Л. Робина. Она фокусируется на изображении визии стагнации человечества на фоне технологического прогресса. Исследуются философские и экзистенциальные аспекты художественного отображения мира в данном произведении, в частности, вопрос о свободе личности и моральной ответственности. Статья предлагает рассмотреть научную фантастику как многоаспектный инструмент для изучения

ограничений и возможностей человеческой трансформации в постоянно меняющемся мире. Рассказ американских писателей показан как сложная аллегория, критикующая как реальную социальную систему, так и технологические трансформации, и призывающая переоценить понимание того, что значит быть человеком во все более механизированном мире. Исследование показывает рассказ «Родственные души» как образцовое произведение в жанре научной фантастики в связи с присущими ему рефлексиями этических, экзистенциальных и культурных вопросов, имеющих прямое отношение к насущным проблемам нашего времени. Кроме того, статья анализирует противоречие, свойственное жанру научной фантастики: миры предполагаемого технологического будущего часто изображают человечество, которое остается заметно неизменным, несмотря на технологическую революцию. Такая кажущаяся статичность не является недостатком воображения, а является целенаправленной художественной стратегией. Авторы научно-фантастических произведений могут использовать визию стагнации человека для осмысления определенных социальных и технологических феноменов.

Ключевые слова: «Родственные души», Лесли Робин, Майк Резник, научная фантастика, антропология, литературная антропология, антропологическая парадигма научной фантастики, визию стагнации человека, стагнация.

Для цитирования: Шкуров Е.В. Визию стагнации человека в антропологической парадигме научной фантастики: анализ «Родственных душ» М. Резника и Л. Робина // *Philological Sciences Journal*. – 2023. – Vol.4. – №4. – Pp. 16-25.

DOI <https://doi.org/10.52081/PhSJ.2023.v04.i4.020>

Автор туралы мәлімет:

Шкуров Евгений Владленович, филология ғылымдарының кандидаты, журналистика және реклама кафедрасының доценті, Мемлекеттік сауда-экономикалық университеті, Киото көшесі, 19, Киев, Украина.

ORCID: 0000-0001-5947-599X

Information about the author:

Shkurov Yevhenyi Vladlenovych, Candidate of Sciences (PhD), Associate Professor at the Department of Journalism and Advertising, State Trade and Economic University, 19 Kyoto Street, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-5947-599X

Сведения об авторе:

Шкуров Евгений Владленович, кандидат филологических наук, доцент кафедры журналистики и рекламы, Государственный торгово-экономический университет, улица Киото, 19, Киев, Украина.

ORCID: 0000-0001-5947-599X

Мақала редакцияға 13.10.2023 ж. келіп түсті; 27.10.2023 ж. рецензиядан кейін мақұлданды; 15.11.2023 ж. баспаға қабылданды.

Статья поступила в редакцию 13.10.2023 г.; одобрена после рецензирования 27.10.2023 г.; принята к публикации 15.11.2023 г.

The article was submitted on 13.10.2023; approved after reviewing on 27.10.2023; accepted for publication on 15.11.2023.

XFTAP 17.01.11

<https://doi.org/10.52081/PhSJ.2023.v04.i4.021>

С.М. Шормақова^{a*}

E-mail: shormakova71@mail.ru, *Байланыс үшін автор: shormakova71@mail.ru.

Ж. Бейсенұлы^b

E-mail: jakip005@mail.ru

М. Арслан^c

E-mail: marslan@pau.edu.tr

^{a,b} *М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз, Қазақстан Республикасы*

^c *Памуккале университеті, Денизли, Туркия*

ШЕШЕНДЕР ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ КӨРКЕМ МӘТІННІҢ РИТОРИКАСЫ ЖӘНЕ ГЕРМЕНЕВТИКАЛЫҚ САЛДАРЫ

Аннотация

Мақалада шешендер шығармашылығындағы көркем мәтіннің риторикалық ұйымдастырылуы мен оны түсіну және әлеуметтік адекватты мағыналарды құру үшін реципиент қолданатын әдістер арасындағы байланысты орнату әрекеті, оның мақсаттары мен міндеттері, метатілдің нақты сипаттамасын жасау қажеттілігі анықталған. Мұнда, алғаш рет «көркем мәтіннің риторикасы», «риторикалық акт», «риторикалық күшейту нүктелері» және «риторикалық жағдайдың маркері» ұғымдары енгізілген. Шешендер шығармашылығындағы көркем мәтіндерінің материалын талдағанда, проблемалық мәселелердің ерекшеліктерін көрсететін күрделі риторикалық-рефлексивті тәсіл қолданылатындығы сараланған.

Шешендер шығармашылығындағы көркем мәтіннің риторикасының көрінісінің негізгі аспектілерін әзірлеу, оның мәтіндерді түсіну процестеріне әсерін талдау және реципиенттің әлеуметтік адекватты мағыналарды құру үшін тиісті герменевтикалық әдістерді қолдану мәселесі талданған. Сонымен қатар автор мақалада осы тақырыпқа қатысты зерттеу жұмыстарына шолу жасау арқылы салыстыру әдісі, талдау әдістерін пайдалана отырып, шешендер шығармашылығындағы көркем мәтіннің риторикасы мен герменевтикалық салдарына қатысты тұжырымдар зерттеуді талап ететін, бүгінгі әдебиеттану ғылымының өзекті мәселесі екендігі дәлелденген.

Риторикалық идеал шешеннің ойын жеткізудегі көркем-поэтикалық сөздік қорының молдығын көрсететіндігі және тарихи өзгермелілігі, мәдени ерекшелігі мен әлеуметтік ерекшеліктері сараланып, мысалдар келтірілген. Осы тақырыпқа қатысты зерттеулер сараланып жасалған талдаулар мақаланың жаңалығын толық ашады.

Тірек сөздер:

Көркем мәтіннің риторикасы, тыңдарман, герменевтика, мәтін, метатіл, түсіну.

Сілтеме жасау үшін:

Шормақова С.М., Бейсенұлы Ж., Арслан М. Шешендер шығармашылығындағы көркем мәтіннің риторикасы және герменевтикалық салдары // *Philological Sciences Journal*. – 2023. – Vol. 4. – №4. – Pp. 26-38.

DOI <https://doi.org/10.52081/PhSJ.2023.v04.i4.021>

Кіріспе

Шешендер шығармашылығындағы көркем мәтіннің риторикасы мен герменевтикалық салдары – шешендердің мәтінді табан астынды тауып айтуы мен ол мәтінді тыңдарманның қабылдауының риторикалық және герменевтикалық аспектілерін байланыстыруға, «мәтіннің қабылдаушыға әсері» қандай механизмдер арқылы жүзеге асатынын және реттелетінін, тыңдарманның мәтінді сол сәтте қалай түсіне алатынын яғни танымын анықтау әрекеті болып табылады.

Шешендік өнер дамыған қоғам мәдениетінің құрамдас бөлігі болғандықтан, филология ғылымының кең аспектісінде қайта жаңғыруы қазіргі заманның өзекті талабына айналды. Тарихқа көз салсақ, шешендік өнердің көптеген жылдар бойы құлдырап келгендігін аңғарамыз, сол себепті шешендік өнер жаңғыруы қажет.

XIX ғасырдың 50-жылдарынан бастап риторика қолданыстан шығып қалды. Бұл еуропалық білім берудегі жалпы үрдіс болатын. Антириторикалық ғасыр бұрынғы көркемдік-риторикалық білімнің немесе шешендік өнердің бүкіл саласын өткеннің еншісіне қалдырды. Бұрын риторика ғылымы шешкен міндеттер толық зерттелмей, тек поэтика мен әдебиеттану саласына көшті. Бұл адамдарды сезімтал етті, дегенмен оларға пәндік-практикалық сөйлеу немесе қазақ қоғамындағы адамдардың тілінде бұрын қалыптасқан кез келген жағдайда суырып салып, тауып айту қабілетін дамытуға мүмкіндік азайды. XX ғасырда риторикалық дәстүрден алшақтап кеткенмен шешендер шығармашылығы біршама жиналып, біржақты талдаулар жасалды, бір кездері біртұтас, жан-жақты қазақи мәдениеттің болмысын жасаған шешендер шығармашылығы дидактикалық материал қалпынан арыға бармады.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі

Мақалада осыған дейін көркем мәтіннің риторикасы мен герменевтикалық салдарына қатысты зерттелген шетелдік ғалымдардың еңбектеріне шолу әдісі, шешендер шығармашылығына қатысты сараптау әдісі, заманауи терминдерді саралау әдісі, салыстыру, талдау әдістері пайдаланылды. Шолу әдісі бойынша осы тақырыпқа қатысты жазылған мақалалар мен диссертациялық жұмыстармен таныстық. Әрбір еңбектің ішкі әлеміне үңіле отырып, пайымдаулар жасалды. Сараптау әдісінде зерттеу нысанына алынған тақырыпқа қатысты қазақ шешендерінің сөздерінің ішінен тақырыптың ішкі мазмұнын ашатын мысалдар алынып, астарлы сөздерді түсіндіру, қазақи таныммен ұғындыру мақсатында талданды. Салыстыру әдісін қолдануда шешендердің бір сөзді әртүрлі таныммен ұғынуын мысал ете отырып, тыңдарманға (оқырман) түсіндірудің (талдаудың) теориясына көңіл бөлдік.

Сол замандағы әлемдік ғылымда да риториканың зерттелуі керемет болды деп айта алмаймыз. 1971 жылы «Қысқа әдеби энциклопедияда» М.Л. Гаспаров: «Қазіргі әдебиеттануда «риторика» термині сирек кездеседі» [Гаспаров, 2011: 44] – деп жазды. Бірақ айта кететін жайт, 60-шы жылдардың өзінде-ақ риторикаға оның ішінде классикалық риторикаға, неориторикаға деген қызығушылық мәтін грамматикасының және прозаның лингвистикалық теориясының дамуына байланысты арта түскені байқалды. Демек, шешендік өнер ұмытылған жоқ, ғасырдың соңында шешендік өнер қайта жаңғырып, үлкен сұранысқа ие бола бастағандай болды. Шешендік сөздер уақыттың талабына айналды, өйткені ғасырлар өткеннен кейін, бір шешеннің бойындағы шешенге тән сегіз қырлылық қасиет кезінде заман талабына сай дамып, қанша тамырын кеңге жайса да, заманына қарай шешендік қасиет бір адамның бойында бірнешеуі дамымай, яғни тұтастай бір адамнан көрінбей, жеке-жеке бірнеше адамның бойынан көрініс таба бастады.

Шешендік өнер, оның тіл ғылымы мен жалпы қоғам мәдениетін дамытудағы маңызы, бұл пәнді зерттеу қажеттілігін негіздеу антикалық дәуірдің бірқатар авторлары Аристотель, Цицерон, Квинтилианның еңбектеріне арқау болды. Ал, қазақ шешендік өнерін зерттеп,

жинастырып бастағандар Ш. Уалиханов, Ы. Алтынсариндер болса, оны насихаттау идеясын ұсынған Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, С. Сейфуллин және М. Әуезов зерттеу жұмысын жүргізіп, пайымдаулар жасады. Кейінірек Ә. Мәмбетова мен Б. Адамбаев зерттеу нысанына айналдырып, кандидаттық диссертация қорғады. Қазіргі қоғамның өмірі мен мәдениеті үшін риториканың әлеуметтік және эстетикалық мәні қайта жаңғырған теория мәселелерінің әсерлі кешеніне қатысты бірқатар зерттеушілері Ж. Дәдебаев, М. Жармұхамедов, С. Дәуітов, С. Негимов, С. Қосан, С. Қорабай, Г. Қосымова, Б. Шканова, М. Шындалиеваның жұмыстарының ең өзекті мәселесі болды. Сондай-ақ, филологиялық герменевтиканың және мәтіндерді риторикалық ұйымдастыру мәселелерімен айналысатындар үшін де маңызды еді.

Талдау

Мәтінді мәтін жасаушы (шешен) мен мәтінді қабылдаушы (тыңдарман) арасындағы диалог ретінде түсіну тәсілі бұл процесті үштікте коммуникативті әрекет ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Шешен (Автор) – шешендік сөз (мәтін) – тыңдарман. Яғни, хабарлама жасаушы және хабарлама оны алушылар немесе хабарламаны тыңдаушылар.

Белсенділік-герменевтикалық және феноменологиялық дәстүрлермен жұмыс аясында түсіндіріледі. Бұл оны адам санасының психикалық қызметі ретінде емес, күрделі психикалық әрекет ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Тіл білімі, риторика және герменевтика теориясының қазіргі даму деңгейі, мәтінмен жұмыс істеу әдістемесі саласындағы практикалық жетістіктер мағына құрылысы мен сезімдік қабылдауды талдауды неғұрлым орынды және дәлелді етуге мүмкіндік береді. Көркем мәтіндегі риторикалық жағдайдың маркерлерін оқшаулау және олардың қалыптасуындағы тілдік процесін ашу оны түсіндіруде субъективтілікті болдырмауға көмектеседі.

Зерттеу гипотезасы ретінде біз риторикалық жағдайдың маркерлерінде жүзеге асырылатын көркем мәтіннің риторикасы герменевтикалық әдістерді белсендіру бағдарламасының рөлін атқара отырып, реципиенттің мәтінді түсіну процестеріне әсер ете алады деп болжап отырмыз. Бір жағынан, көркем мәтіндердің риторикасын зерттеу көркем мәтін жасау процесінде оны өндірушінің жүзеге асыру тетіктерін белгілеп, сипаттауды көздейді. Екінші жағынан, оның реципиент герменевтикалық әрекет барысында пайдаланатын герменевтикалық әдістер арқылы түсіну процестеріне, сондай-ақ мәтін құру құралдарында анықталған әлеуметтік адекватты мағыналарды құруы оқырманның іргелі мүмкіндігіне әсер етеді. Шешендер шығармашылығындағы көркем мәтінді анықтайтын параметрлердің қатарына шешендік өнерді косудың заңдылығын негіздеу, «көркем мәтіннің риторикасы» ұғымының мәні мен ауқымын анықтау, коммуникативті әрекет тұрғысынан көркем мәтіннің риторика концепциясын жасаушы (реципиент) ұстанымына сәйкес сипаттау, «риторикалық акт» ұғымына анықтама беру және оның көркем мәтіннің риторикасын қалыптастырудағы рөлін анықтау, «риторикалық ситуация» түсінігіне анықтама беру, соңғысын мәтінде қандай импликация және экспликация арқылы конфигурациялауға болатынын көрсету қажет.

Көркем мәтіннің риторикасы – оның мағыналық тереңдігін және онтологиялық құрылысының қиындығын реципиенттің түйсінуіне, оқырманның жаңа тәжірибені түсінуіне және өз тәжірибесін қайта қарауына мүмкіндік береді. Ал, риторикалық идеал – бұл сөйлеушінің ойын жеткізудегі сөздік қорының көркемдігінің үлгісі. Риторикалық идеалдың тарихи өзгермелілігі, мәдени ерекшелігі және әлеуметтік ерекшеліктері бар. Осы тұста қазақ шешендерінің шығармашылығынан мысал келтіре кетсек: қазақ шешендерінің арасында бір ұғымдағы сөзге әр шешен өз танымымен жауап тауып, тапқырлығын танымы мен сөзді ұғыну, түсіну жағдайында тыңдарманын сендіре отырып, сөздік қорының көркемдігін сөзді әр қырынан ашу арқылы дәлелдеген. Айталық: Жәнібек ханның берген сауалындағы үш арсыз, үш ғайыпты түсіндіруде, Жиренше: «Күлкі арсыз, ұйқы арсыз, тамақ арсыз, талақ арсыз. Арсыз төртеу еді. Ажал ғайып, несіп ғайып, неке ғайып, толғақ ғайып, қонақ ғайып.

Ғайып бесеу еді» [Адамбаев, 2014: 2], – деп жауап береді. Ханның жауабына жауап қайтара отырып, Жиренше шешен өз танымымен толықтырулар жасайды. Ханның түсінігінде «арсыз үшеу» ал, шешен оған өз танымының нәтижесінде төртеу жасайды. Мұнда арсыздыққа қатысты үш түрлі ұғым бұрыннан қалыптасқан және бұл туралы Әнет бабаның сөзі де сақталған [Төрқұлов, 1993: 78]. Олар: ұйқы, күлкі, тамақ. Хан да өз заманында қалыптасқан ұғымға сүйене отырып, шешенді сынау мақсатында берген сауалына шешеннің ұғымындағы төртінші арсызға хан да қарсы пікір айтпайды. Себебі бұл арсыз да ойға қонымды, сөйлеушінің ойын жеткізудегі сөздік қорының көркемдігінің үлгісі. Тағы да үш ғайыптың атын сұраған ханға шешен бес ғайып жайын баяндайды. Бұл тұста да хан Әнет бабаның сілемімен: қонақ, несібе, ажал жайлы айтса керек. Дегенмен, Күдеріқожа мен Ұлбике қыздың айтысындағы бес ғайыпты [Жангелдіқызы, 1995: 29] негіге алған шешен мұнда да бұрыннан қалыптасқан үш ғайып ұғымын толықтырып, бес ғайыпты айтады. Мұнда Жиренше шешен қиынан қиыстыра отырып, риторикалық ситуацияны өте шеберлікпен қолданып, танымының тереңдігімен, тілінің байлығымен, тапқырлығымен бұрыннан қалыптасқан ұғымға жаңа ұғым қосып, түсіндіру барысында тыңдармандарын сендірді. Яғни сөзге жаңа ұғым беріп, тың түсінік қалыптастырды.

«Бұл – тіл иесінің дүниені тану барысындағы бағалауыштық-бағдарлы түсініктемесіне орай санасында құрылымдалған этномәзмұнның тілдік бейнесі. Сөздің қазақ этномәдениетіндегі қызметі туралы бұл тұжырымдардың негізінде ұлттық санадағы рухани-әлеуметтік стереотиптер мен когнитивтік жүйелер берілетін қуаттың сөз мәнеріне енуі жатыр. Себебі тіл арқылы этномәдениетті игеру үдерісі тіл иесінің рухын қалыптастырады, рухани және жаңа қуатпен толықтырады» [Қожахметова, 2023: 158], – деп жазды А.Қ. Қожахметова мен Ж.А. Манкеева. «Өлең сөздің дискурстық синергиясы» атты мақаласында жазған осы пікірлері біздің жоғарыда Жиренше шешенге қатысты айтқан ойларымызбен ұштасып жатыр.

Риторикалық жағдаят – өрістегі «шешен – тыңдарман» диалогындағы қарым-қатынас жағдайын үлгілеу мүмкіндігіне ие, түсіну процесінде реципиенттің рефлексиясын ояту мақсатында шешен жасаған риторикалық күшейту нүктелерінің конфигурациясын құрайды да, шешен позициясындағы риторикалық актіде лингвистикалық көркем мәтін құрудағы автор шеберлігі дәйекті түрде жүзеге асуы қажет. Риторикалық-рефлексиялық талдауда рефлексияны ояту үшін оңтайлы сәтте мәтін кеңістігін ұйымдастырудың риторикалық құралдарын, тәсілдері мен әдістерін зерттеу мен сипаттаудан және мәтіндік материалды қабылдауда герменевтикалық әдістердің ұтымды бағдарламасын пайдаланудан тұратын көркем мәтінді зерттеудің арнайы әдістемесін қалыптастыру қажет.

Герменевтикалық акт барысында әрекет етудің динамикалық аспектісінде түсіну техникасы иерархиялық емес, іргелес табиғатымен ерекшеленеді, олардың қатар қолданылуы синкретизмге әкеледі, бұл қосымша мағыналарды ажыратуға мүмкіндік береді. Көркем мәтіндерді талдаудағы күрделі риторикалық-рефлексивтік тәсіл негізінде риторикалық жағдайдың маркерлері бөлектеніп, олар нақтыланады. Тілдік сипаттамалары, олардың классификациясы жүргізіліп, мәтінді қабылдаушы рефлексиясын тарту қабілеті де зерттеледі.

Шешендер шығармашылығындағы көркем мәтіннің риторикасы – оның мағыналық байлығы және реципиенттің онтологиялық құрылымына жүгінуі, тыңдарманды жаңа тәжірибені түсінуге және өзінің тәжірибесін қайта қарауға итермелейді. Риторикалық акт – көркем мәтін құрудың лингвистикалық архитектуралық құралдарында мәтін жасаушының авторлық ниетінің дәйекті түрде іске асырылуына негізделеді. Шешендер шығармашылығындағы көркем мәтіннің риторикасы – оның мағыналық тереңдігін және онтологиялық құрылысының қиындығын реципиенттің түсінуіне, оқырманның жаңа тәжірибені түсінуіне және өз тәжірибесін қайта қарауына мүмкіндік береді.

Риторикалық жағдаят – «шешен мен тыңдарман» диалогындағы қарым-қатынас жағдайын үлгілеу мүмкіндігіне ие, түсіну процесінде реципиенттің рефлексиясын ояту мақсатында мәтін жасаушы жасаған риторикалық күшейту нүктелерінің конфигурациясы.

Риторикалық күшейтудің нүктесі – бұл реципиент мәтіннің мағыналық мозаикасын оны жасау кезінде мәтінді жасаушы белгілеген рефлексиялық тіректерге сүйене отырып, оны дискурсивті түрде түсіну қажеттілігі ретінде қабылдайтын мәтіндік жағдай болып табылады.

Риторикалық ситуацияның маркері имплицативті-түсіндірмелі құралдармен берілген көркем мәтін риторикасының басты элементі; алушының рефлексиясын ояту үшін сигнал ретінде қызмет етеді. Түсіну әдістеріне байланысты реципиенттің көркем мәтінді түсінуінің әлеуметтік адекваттылығына яғни, жеткіліксіздігіне назар аударылады.

Ұсынылған риторикалық бағдарлама маркерлерінің типологиясы, олардың тілдік табиғатына сәйкес және өндіруші, реципиент позициясынан түсіну әдістерінің жіктелуі риторика теориясы үшін де, герменевтика үшін де пайдалы болуы мүмкін. Сондықтан да мәтіндегі проблемалық мәселелердің ерекшеліктерін көрсететін сипаттаудың метатілін әзірлеп талдау тиімді.

Жұмыстың практикалық құндылығы оның теориялық ережелері мен практикалық материалдарын көркем мәтіндерге стильдік талдау жасауға үйрету процесінде, риторика сабақтарында шығармаларды талдау негізінде әр түрлі топтардың мағына тудырушы мүмкіндіктерін ашуда пайдалану мүмкіндігімен анықталады. Сонымен қатар, теориялық материалды және қолданылған мәтін үлгілерін талдау мәтіндік материалды түсіну мен түсіндіруге үйретуде көркем мәтінмен жұмыс істеудің практикалық тәсілін жаңартуды қамтиды.

Осы заманда, мектеп жасындағы балаларға тез оқу мен жазуды үйретудің қаншалықты маңызды екендігі туралы тәжірибеде жиі пайдаланып, теорияда да жиі айтылады. Бір қарағанда, бұл шынымен де пайдалы. Дегенмен, филология – дүние жүзі әдебиетіндегі ұлы шығармаларды баяу және мұқият оқуды үйретуге арналғандығын және қазақ шешендерінің сөздерін де тез оқып, оның ішкі әлеміне кірмей асығыс оқығанан пайда шамалы. Бұл жерде үстірт оқу мүлдем пайдасыз, сонымен бірге, қазіргі оқырмандардың (тыңдармандардың) ішкі дүниесін байытпайды.

Көркем мәтіндегі шешендік өнердің қызметі туралы дәлелдерден шығатын негізгі қорытынды: көркем мәтін саласындағы нанымды қарым-қатынас ретіндегі дәстүрлі риторика идеясы біршама өзгертілген. Өйткені, көркем мәтін адамның мәдени қарым-қатынасының ерекше жемісі ретінде арнайы сендіру мақсатымен жасалмайды, өйткені ол мәтіннің риторикалық жағдайына байланысты реципиент рефлексиясының перфорациясы мен бағыты болып табылады. Содан кейін көркем мәтіндегі риторика қызметін реципиенттің герменевтикалық әрекеті түріндегі герменевтикалық салдарлардың туындауын қамтамасыз ететін ояту және бағыттау ретінде анықтауға болады. Шешендер шығармашылығындағы көркем мәтінді оның риторикасының герменевтикалық әдістерге жанама әсері ретінде түсіну. Сонымен, көркем мәтін риторикасының негізгі герменевтикалық салдары реципиенттің герменевтикалық әрекетінің бастамасы, ал оның сәтті ағымының нәтижесі түсіну. Мәдени мәтіндерді түсіну мәселесі филологиялық герменевтиканың негізгі зерттеу нысаны болып табылады, бұл мәселені зерттеуге арналған ғалымдардың көптеген еңбектері дәлелдейді. Француз ғалымы [Барт, 2008] әрбір көркем шығармада бес код болатындығын атап көрсеткен, олар: мәдени, герменевтикалық, семикалық, проайретикалық және символдық.

«Түсінудің» анықтамалары бар ғылыми дереккөздерді талдаудың көп бөлігі шекті болып табылады деген қорытындыға әкеледі, өйткені оларда филологиялық герменевтика пәнін басқалардан, атап айтқанда ойлаудан, санадан және білімнен ажыратуға мүмкіндік беретін шеңбер ғана берілген.

Осы тұста, Г.И. Богинның [Богин, 1982] пікірінше, ең ауқымды қабылданған және қалыптасқан түсініктің анықтамасы деп санауға болады, онда оның мазмұнын игеру үшін адамның тәжірибесін мәтінге айналдыру ретінде түсіндіріледі. Мәтінге герменевтикалық (түсіну) көзқарас мәдени мәтіндердің субъектіаралық және оларды түсінудің субъектаралық сипаты туралы болжамнан тұрады. Субъектаралық түсінетін индивидпен бөлісетін әлеуметтік тәжірибені қамтиды, содан кейін бір адамның түсінігі басқа адамның іс-

әрекетінде дамуы мүмкін. Субъектаралық – бұл адам рухани сіңісіп, ауыстыра алатын нәрсе. Сонымен бірге, көркем мәтін адамның әлемде және мәдениетте болу тәжірибесіне негізделген әрекетті түсіну және түсіндіру қабілетіне сәйкес келеді деп есептеледі.

Көркем мәтін оны қабылдаушыға түсінудің белгілі бір көкжиегін белгілейді, олар түсінуге дағдыланған сайын кеңейе алады, осы танымдық процестің сәтті өтуін қамтамасыз ететін ұтымды әдістерді меңгереді. Түсіну көкжиегі қалыптастыратын кеңістік көркем мәтіннің барлық маңызды параметрлерін қамтиды. Мәтін мазмұнын меңгерген сайын реципиенттің сұраққа жауап беру көкжиегі кеңейеді.

Олай болса, осы терминді мұрагерлік тұрғысынан түсіну дегеніміз – мәтін құрудың риторикалық әрекеті барысында автор қойған сұрақ көкжиегі мен оқырманның герменевтикалық әрекет барысында алған жауап көкжиегімен үйлесуі. Ойлау әрекетінің күрделі аналитикалық-синтетикалық процесі ретінде түсіну ойлауды кемітпейді, өйткені қарым-қатынас әрекетінде ойлау операциялық-объективті таңдау немесе мазмұнды құру және оны параллельді түрде жасалған мәтіннің белгі формасы арқылы параллель түрде көрсету ретінде әрекет етеді, ал түсіну мәтінге ойлау процесі арқылы енген мағына құрылымы қалпына келтіріледі. Мәтіннің мазмұнын меңгеру және мағынасын ажырату ретінде түсіну психофизикалық емес, әдейі болып табылады, өйткені өнерде сезімнің өзі емес, олар туралы идеялар, т.б. идеалды мазмұн көрінеді. Көркемдік параметрі аксиологиялық рөл атқаратын көркем мәтіндер оқырманға түскен кезде оның бойында жалпылама ұғым ретінде әрекет ететін сезімдік рефлексияны оята алатындығымен құнды.

Көркем мәтіннің риторикасын зерттеу үшін реципиенттің тілдік тұлғасының даму деңгейі мен мәтінді түсіну тәсілдерінің иерархиясы арасындағы ішкі байланыс әдіснамалық мәнге ие болады. Түсіну типологиялары тілді тек адамға ғана тән белгілер жүйесі ретінде қолдану қабілетіне негізделген.

Түсінудің нақты лингвистикалық типологиясы түсіну түрлерінің иерархиялық орналасуын білдірмейді, олар әдетте қатар орналасады деп есептеледі, бірақ бұл жағдай көркем мәтінді қабылдау кезінде өзгереді, мұнда біз түсіну түрлерінің иерархиялық орналасуына тап боламыз. Олардың қызмет ету принципі бойынша семантикалық, когнитивтік, деобъективтік үш деңгейдің өсетін қатары түрінде ұсынылады.

«Түсіну» термині нақты түсіну (меңгеру) процесін біріктіреді, содан кейін түсінудің негізгі сипаттамасы процессуалдық болады, сонымен қатар түсіну процесінің нәтижесі де, содан кейін оның мазмұндылығы бірінші орынға шығады. Мазмұндылық пен процесстілік – түсінудің өзара байланысты және өзара тәуелді екі аспектісі, өйткені түсіну субстанциясы мазмұн, мағыналар, олардың ең кіші бірліктері – өлеңдер, сондай-ақ т.б. метасезімдер мен идеялар; ал процесстілік герменевтикалық жағдайларды (түсінбеу жағдайларын) жеңуге көмектесетін әртүрлі әрекеттердің, процедуралардың және әдістердің болуымен қамтамасыз етіледі.

Көркем мәтінге реципиенттердің сұранысы оның шешендік өнерге адамзаттың жалпы мәдени мұрасының бір бөлігі ретінде енуіне негіз болады. Шешендер шығармашылығы мәтіннен тұратыны даусыз. Сондықтан да шешендер шығармашылығы сан түрлі интерпретация жолынан өткенде ғана мәдениет объектісіне айналады.

Бұдан мынадай қорытынды жасауға болады: шешендер шығармашылығындағы көркем мәтіннің «шығармашылық мәні» тек әдеби (риторикалық) әрекетпен шектелмейді, шешеннің шығармашылығы, ол поэтикалық мәтінді қабылдау кезінде реципиенттің интерпретациясында толық түпнұсқалық түрде жалғасады және қайта өрнектеледі. Түсіндіру процесінде реципиент жасаған мәтін ол үшін ерекше мәнге ие болады және оның мәнін алып жүреді.

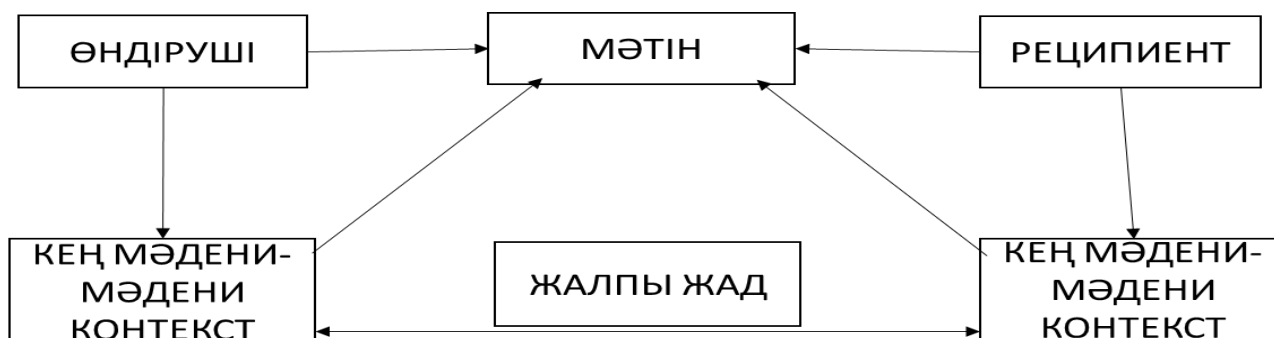
Мәтіннің мазмұнын меңгеру мәтін құрастыру ерекшеліктерін қарастырудан және мазмұнды беру формасының өзіндік ерекшелігін білуден басталады. Бірақ, мәтіннің композициялық құрылымы оның мазмұнын құрайтынның бәрін түгелдей қоймағандықтан, рефлексиялық әрекеттердің прогрессивті дамуы болжанады, онда рефлексия мәтіннің мағынасын (мағынасын) объективті ету әдісін көрсететін жоғары белдеулерде бекітіледі.

Мәтінмен танысу бастапқыда оған жақын нәрсені іздеуден басталады, бұл біздің мүдделерімізге сәйкес келеді және қызығушылық әрдайым түсініксіз жерде пайда болатындықтан, ол сұрақ тудыруы мүмкін. Бүкіл мәтінге қатысты танылғандардың фрагменті өте аз болуы мүмкін, бірақ бұл жаңа сұрақтар қоюға және осылайша мәтіннің мазмұнын біртіндеп игеруге, мәтіннің жаңа мағынасын тануға мүмкіндік береді.

Көркем мәтін бұл жағдайда диалогтың пайда болуының негізі ретінде әрекет етеді шешен – тыңдарман, онда ол делдал ретінде әрекет етеді. Бұл жағдайда мәтіннің қызметі бізге әмбебап болып көрінеді, өйткені мәтін өндірушісінің риторикалық, актісі барысында ол автордың жеке мағыналарының мәтінде жасалған көрінісі арқылы көркемдік шындыққа айналады, ал реципиенттерге бүкіл тұтастықта ұсынылған, ол оқырманның бірлескен жұмысының өзіндік бағдарламасын ұсынады, көркем мәтіннің мазмұндық тұтастығы осы әрекетті игеруге бағытталған герменевтикалық актінің мәнін құрайды

Диалог барысындағы диалогтық әрекеттестік ережелері оның қатысушыларының кең мәдени-тарихи контекстен бастау алатын ортақ жадының болуын болжайды. Көркем мәтіннің әмбебаптығы сонымен қатар субъективті түрде, Ганс-Георг Гадамердің [Гадамер, 1988] сөзімен айтқанда, оның мәтінді жасаушы үшін де, қабылдаушы үшін де «шынайы бір мезгілде» болып табылады, ал субъективті түрде жасаудың риторикалық актісін герменевтикалық акттен тек уақыт бойынша ғана емес, кеңістікте де бөліп қарауға болады.

Осының бәрі әрбір нақты диалогтық әрекет «шешен – тыңдарман» қарым-қатынастың өзіндік жағдайына сәйкес келеді деп болжауға негіз береді, оның анықтаушы факторлары: уақыт факторы (қазіргі/тарихи контекст), кеңістік факторы (туған/шетел мәдениеті).). Оның үстіне бұл факторлардың барлығы мәтінді қабылдаушыға қатысты емес (ол әрқашан өзінің туған мәдениетінің заманауи өкілі ретінде әрекет етеді), көркем шығарма мәтінін жасаушыға қатысты қарастырылады.

1-сурет. «Шешен – тыңдарман» диалогтық қатынастарын іске асыру схемасы

Жағдайлар шегінде факторлар мен параметрлерді біріктіру ерекшеліктерін ескеру олардың типологиясын құруға ықпал ете алады. Жағдайлар типологиясының нұсқасын біз былай ұсына аламыз:

– «Идеал» диалогтық жағдай: түсінбеудің объективті факторлары жойылады – жалпы есте сақтау шынымен ортақ – (өндіруші мен алушының тарихи дәуірі мен мәдениетінің бірлігі), субъективті фактордың басым болуы ғана коммуникативтілікке әкелуі мүмкін.

– Диалогтың «тарихи» жағдайы өндіруші мен реципиенттің тарихи контексттерінің сәйкес келмеуімен сипатталады, яғни тарихи фактор «енгізілген» болып табылады. Герменевтикалық жағдайды сәтті шешу және түсінуді қамтамасыз ету үшін реципиент алдыңғы тарихи контексттерге жүгіну қажеттілігіне тап болады.

– Диалогтың «мәдениетаралық» жағдайы өндіруші мен реципиенттің мәдени контексттерінің сәйкес келмеуі арқылы беріледі. Ертедегі шешендікке тән мәдени мәтінді қабылдау кезінде мүмкін болатын түсінбеушілік жағдайын еңсеру реципиенттен қазіргі мәдениет өкілдерінің шындығынан, әдет-ғұрпынан және өмір салтынан үйренген сұрақтарға жауап іздеуді, ертедегі шешендікке тән мәдени контекстке жүгінуді талап етеді.

Кез келген мәдениет өкілдері (ертедегі, бүгінгі) белгі, бейне пайда болысымен іздену, тану үстінде болады. Қ.Ш. Нұрланованың пікіріне сүйенсек: «Қазақтарда адамның Ғаламмен өзара байланысын сезіну нәресте кезден беріледі, сондықтан бұл дүниетанымдық мәдениет абстракциялық маңыздылық деңгейінде қалып қоймай, әлем мен жанның бірегейлігі сезіміне ауысады және бұл рухани ішкі сезім терең қанағатшылдыққа толы болады...» [Нұрмұратов, Нұрланова, 2010: 28], – дейді. Қазақ шешендерінің болмысы міне осы. Жоғарыда сөз еткен ертедегі шешендікке тән мәдениеттің қазіргі мәдениеттен ерекшеленетіні де сондықтан. Қазақ шешендерінде сонау ықылым заманнан сөз мәдениеті қалыптасып, өзіндік ерекшеліктерге ие болған. Жан тазалығы мен ар тазалығы әділдікпен шектелген. Сол заманда қалыптасқан сөз мәдениеті, қазіргі заман талабынан өзгешелеу (себебі қоғам басқа), сондықтан да шешен сөздерінің қазіргі қоғамға қажетті тұстарының мағынасын ашып түсіндіру, жаңаша ұғындыру мүмкіндігі туып отыр.

Екі параметрдің сәйкес келмеуі: мәдени және тарихи. Мәтінді құрастыру құралдары туралы рефлексия және бұл жағдайда кең мәдени-тарихи контекстпен ұсынылған реципиенттің «жалпы жадыға» жүгінуі мұндай мәтінді қабылдаушыда сөзсіз туындайтын герменевтикалық жағдайдан сәтті шығуға көмектеседі.

Сонымен, «шешен – тыңдарман» диалогы қарым-қатынас жағдайына байланысты құрылады, олардың ішінде біз жоғарыда сипатталғандарды бөлдік (біз мұнда маңызды параметрлердің барлық мүмкін комбинацияларын есептей алдық деп айта алмаймыз). Көркем мәтіндердің мазмұнын қабылдау кезінде реципиентте туындайтын герменевтикалық жағдайларды шешу түбегейлі мүмкін және оны түсіну үшін қажетті білімді іздеуде «ортақ жадқа» жүгіну арқылы жүзеге асыру керек, өйткені бұл диалогты жүзеге асырудың қажетті шарты болатын жады. Адресат ретінде ойнаудың барлық қабілетімен кез-келген көркем мәтін (шешен): «басқасына» коммуникативті бағыттың болуын болжайды, соның арқасында баяндау перспективасы, қалаған (мүмкін) тыңдарман туралы түсінік интерпретациялық стратегия қалыптасады.

Интерпретациялық стратегияны орналастырудың тірек нүктелері көркем мәтіндегі риторикалық күшейту сегменттері болып табылады, олар шешен мен тыңдарман үшін біртұтас семантикалық өрісті қайта құру мақсатында жеңу үшін қажет рецептивті қиындық ретінде көрінеді. Түсіндіру қажеттілігі туындайды, онда адамдар сөз қолдану мүмкіндігі туралы ойлайды, яғни өмір туралы сөйлесуді немесе ойлауды тоқтатып, сөйлей бастайды немесе сөйлеу туралы ойлана бастайды.

Түсіндіру – бұл нақты заттар әлемі мен тіршілік әлемі мәдениет және мәдени білім әлемімен белгілі бір қатынастарға түсетін механизм. Өзара байланысты рефлексиялық актілер тізбегінде реципиент біртіндеп қалпына келтіретін оның құрамдас бөліктерін бағалау негізінде тұтастықты жинау техникасы ретінде түсіндірудің мәні рефлексиялық позициядан қойылған сұрақтардан тұрады. Бұл рефлексияны герменевтикалық актінің барысында белгілі бір жағдайдың гетерогенді нысандарын біртұтас тұтастыққа біріктіруге қабілетті өзіндік призма деп атауға мүмкіндік береді. Алайда, кез-келген схема мәні бойынша конвенциялық болып табылатындығын атап өткен жөн, өйткені бұл екі өлшемді жазықтықта реципиенттің мәтінді құру құралдарына рефлексиясының көп өлшемді және күрделі процесін бейнелеу әрекеті, сондықтан шартты сипат схемалау кезінде сөзсіз болатын жалпылау шарасының салдары болып табылады.

Түсіндіруді мәтінді түсіну арқылы басқарылатын қызмет түрлерінің бірі ретінде қарастыру оның иерархиясына кіретін қажетті компоненттерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

1. Аудармашының теориялық және практикалық филологиялық білімді меңгеруінің жеткілікті деңгейі ретінде анықталған аудармашының тілдік құзыреті.

2. Әдістемелік құзыреттілік интерпретатордың рефлексиялар туралы білімінің жиынтығы, сондай-ақ түсіну процестерімен байланысы ретінде анықталады.

3. Рефлексия күшімен түсіндірілетін мәтін ішіндегі аудармашының алдыңғы екі модульдің бір-біріне проекциясын жүзеге асыру қабілеті ретінде анықталған риторикалық-рефлексивті құзыреттілік.

Юнг. К.Г. [Юнг, 2006] өз еңбегінде: көркем шығарманың ерекшелігі – автор әрқашан өз бейнесін басқаларға және оятушыға түсіндіруді тапсырады деген екен. Яғни, шығармашылық процесінің бұған тән ерекшелігі, бір мәтіннің мүлдем басқа интерпретацияларына әкеледі.

Қоршаған әлемді және мәдениет әлемін түсіну – бұл адамның танымдық қажеттіліктеріне байланысты адамзат қоғамының негізгі сипаттамасы. Герменевтикалық акт барысында реципиент енгізген түсіну әдістерінің орасан зор белсенділігі табиғатта емес, адамда әлемді танудың жаңа тәсілдері беріліп, жетілдірілетіндігінде.

Түсінбеушіліктің түсінікке айналуы герменевтикада түсіну техникасының немесе герменевтикалық техниканың атауын алған жүйелік ойлау әдістерінің көмегімен жүреді.

Нәтижелер

Интерпретациялық практикада тілдік және әдіснамалық құзыреттіліктің синтезі өзінің жүйелік көрінісін табады және көркем мәтіннің риторикалық ұйымдастырылуын риторикалық-рефлексивті талдау түрінде жүзеге асырылады, рефлексиялық стратегияларды орналастыруға не ықпал ететінін және мәтінді оқығанда рефлексия мен түсіну процестерін не блоктайтынын түсіну.

Рефлексияның гетерогенді сипаты ондағы риторика тұрғысынан екеуінің болуын ажыратуға мүмкіндік береді Таксономия мәтін құру және мәтіндік қабылдау практикасы үшін маңызды рефлексия түрлері. Бірінші, таксономия рефлексиямен басқарылатын объектілер:

а) нәтижелерді, кадамдарды, мәтіннің мазмұны бойынша әрекеттерді анықтау түрінде объективті болатын және білімнің немесе жекелеген мағыналардың сандық немесе үдемелі байланысын бақылайтын экстенсивті рефлексия, яғни, бағдарламаның жекелеген буындары арасында байланыс орнатуға тырыспай, мәтіннің риторикалық бағдарламасы мен оны білдіру құралдары бойынша «үстіртін» оқу ;

б) «субъект-объект» эпистемологиялық қатынастарына, мәтіннің пафосына және лотосына шоғырланған қарқынды рефлексия жаңа, игеруге жататын мәтін арасындағы байланыстарды орнатумен қатар жүреді, олардың мазмұны мен мағынасын қандай да бір дәрежеде білдіретін ойлау тәжірибесіндегі нүктелермен, олардың арасындағы байланыстарды орнатуға ықпал етеді;

в) сындарлы-перспективалық рефлексия, мазмұндық тұрғыдан алғанда, рефлексияның барлық түрлерінің өнімді синтезі болып табылады, мәтіннің мазмұнындағы жаңадан бастап, көптеген нүктелерге бағытталған-реципиенттің тәжірибесі рефлексияның жаңа бекітілуіне және объективтілігіне әкеледі.

Екінші, таксономия рефлексияның уақытша бағдарлары негізінде құрылады, өйткені логика категориялары мағынаның бұл түрін уақыт қатынасына бөледі. Осы тұрғыдан алғанда ол төмендегідей бөлінеді:

а) реципиенттің ойлау әрекетінің өткен жауабына бағытталған ретроспективті рефлексия, яғни бұрын қалыптасқан білімге, ойлау қызметін ұйымдастырудың нормалары мен стандарттарына;

б) реципиенттің болашақ, ықтималдық әрекеттеріне бағытталған перспективалық рефлексия.

Мәтін құрудың әр түрлі риторикалық актілерінде рефлексияның әр түрлі түрлері оянады және түсінудің әр түрлі түрлері жүзеге асырылады (схемалық, когнитивті, үлестіруші).

Қорытынды

Адам танымының процесі өзін-өзі тануға да, заттардың, мәдениеттің айналасындағы әлемді тануға да бағытталуы мүмкін. Адам табиғатының ерекшелігі – біз әлемді бізге берілген органдардың табиғатымен ғана емес, сонымен бірге адам болмысының танымдық мүмкіндіктерін едәуір кеңейтетін таным кеңістігінде қалыптасқан органдармен де танимыз. Бұл білімнің салыстырмалы түрде тәуелсіздігін қамтамасыз етеді, бұл адамға табиғи түрде дәл осындай сезімтал аппарат берілген және ол интеллекттің басқа деңгейіне емес, өзіне тән. Жеке тұлғаның шығармашылық қабілеттеріне деген бұл көзқарас рефлексия мен герменевтикалық әдістерді қолданудың шексіз мүмкіндіктерінің болуын және оны реципиент қабылдауы үшін қабылдауды болжайды, бір жағынан мазмұнды перспективаларды, екінші жағынан мазмұнды игеру тәсілдерін кеңейтеді.

Сонымен, герменевтикалық әдістерді субъектіні рефлексиялық позицияға тиімді шығаруға және көркем шығарманың мазмұнын игеруде және реципиенттің қоршаған шындық жағдайларын талдауында әлеуметтік адекватты мағыналарды құруға ықпал ететін алдын-ала ойластырылған әрекеттердің жиынтығы ретінде анықтауға болады.

Әдебиеттер

Барт Р. Нулевая степень письма: монография / Р. Барт. - М.: Акад. проект, 2008. – 430 с. – URL: <http://elib.kaznu.kz/order-book> (қаралған күні: 08.08.2023)

Богин Г.И. Филологическая герменевтика: учеб. пособие / Г.И. Богин. – Калинин: Калинин. гос. ун-т, 1982. – 86 с. – URL: <http://elib.kaznu.kz/order-book> (қаралған күні: 12.07.2023)

Гаспаров М.Л. Рифмы омонимические и тавтологические // Изв.РАН. Сер. лит. и яз. – 2011. – Т.70. №2 – С. 44-57.

Гадамер Ханс-Георг. Истина и метод: основы философской герменевтики / Г. Гадамер. - М.: Прогресс, 1988. – 699, [5] с. – URL: <http://elib.kaznu.kz/order-book> (қаралған күні: 08.08.2023)

Күдеріқожа мен Ұлбикенің айтысы / Ұлбике Жангелдіқызы. Айтыстары. – Алматы: 1995. – 75 б.

Қожахметова А.Қ., Манкеева Ж.А. Өлеңсөздің дискурстық синергиясы // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2023. – No1(127). – 156–166 б. – <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.13> (қаралған күні: 08.08.2023)

Қазақтың шешендік сөздері: жинақ / [құраст. Б. Адамбаев]. – Алматы: Ана тілі, 2014. – 159 б. – URL: <http://elib.kaznu.kz/order-book> (қаралған күні: 12.07.2023)

Төреқұлов Н. Қазақтың би-шешендері: 1 кітап / – Алматы: Жалын, 1993. – URL: <http://elib.kaznu.kz/book/17021>. – 220 б. (қаралған күні: 12.07.2023)

Ұлттық идея және қазақ философиясы / С.Е. Нұрмұратов, Қ.Ш. Нұрланова [және т.б.]; ҚР БҒМ, Философия және саясаттану ин-ты. – Алматы: КИЦИФип, 2010. – 239, [1] б. – URL: <http://elib.kaznu.kz/order-book> (қаралған күні: 29.09.2023)

Юнг К.Г. Избранные труды. – Москва: MapT, 2006. – 109 с. – URL: <http://elib.kaznu.kz/book/14289> (қаралған күні: 29.09.2023)

Reference

Bart R. Nulevaya stepen' pis'ma: monografiya / R. Bart. - M.: Akad. projekt, 2008. – 430 s. – URL: <http://elib.kaznu.kz/order-book> (08.08.2023) [in Russian].

Bogin G.I. Filologicheskaya germenевтика: ucheb. posobie / G.I. Bogin. – Kalinin: Kalinin. gos. un-t, 1982. – 86 s. – URL: <http://elib.kaznu.kz/order-book> (12.07.2023) [in Russian].

Gasparov M.L. Rifmy omonimicheskie i tautologicheskie // Izv.RAN. Ser. lit. i yaz. –2011. – Т.70. №2 – S. 44-57. [in Russian].

Gadamer Gans-Georg. Istina i metod: osnovy filosofskoj germenovtiki / G. Gadamer. – M.: Progress, 1988. – 699, [5] s. – URL: <http://elib.kaznu.kz/order-book> (08.08.2023) [in Russian].

Kuderikozha men Ulbikenin ajtysy / Ulbike Zhangeldikyzy. Ajtystary. – Almaty: 1995. – 75 b. [in Kazakh].

Kozhahmetova A.K., Mankeeva Zh.A. Olensozdin diskurstyk sinerhiyasi // Yasau universitetinin habarshysy. – 2023. – No1(127). – 156-166 b. URL: <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.13> (08.08.2023) [in Kazakh].

Kazaktyn sheshendik sozderi: zhinak / [kurast. B. Adambaev]. – Almaty: Ana tili, 2014. – 159 b. – URL: <http://elib.kaznu.kz/order-book> (12.07.2023) [in Kazakh].

Torekulov N. Kazaktyn bi-sheshenderi: 1 kitap. – Almaty: Zhalyn, 1993. – URL: <http://elib.kaznu.kz/book/17021>. – 220 b. (12.07.2023) [in Kazakh].

Ulttyk ideya zhane kazak filosofiyasy / S.E. Nurmuratov, K.Sh. Nurlanova [zhane t.b.]; KR BGM, Filosofiya zhane sayasattanu in-ty. – Almaty: KICIFiP, 2010. – 239, [1] b. – URL: <http://elib.kaznu.kz/order-book> (29.09.2023) [in Kazakh].

Yung K.G. Izbrannye trudy. – Moskva: MarT, 2006. – 109 s. – URL: <http://elib.kaznu.kz/book/14289> (29.09.2023) [in Russian].

S.M. Shormakova^{a*}

E-mail: shormakova71@mail.ru, *Corresponding author: shormakova71@mail.ru.

Zh. Beisenuly^b

E-mail: jakip005@mail.ru

M. Arslan^c

E-mail: marslan@pau.edu.tr

^{a,b} *M.H. Dulati Taraz Regional University, Taraz, Republic of Kazakhstan*

^c *Pamukkale University, Denizli, Turkey*

RHETORIC AND HERMENEUTICAL CONSEQUENCES OF A LITERARY TEXT IN THE WORK OF SPEAKERS

Abstract. The article describes the organization of the rhetorical structure and understanding of short text material in journalism, and also describes the relationship of the methods used by the recipient to create a socially adequate meaning, goals and objectives of text interpretation, as well as the clarity of the metatext. Terms such as "rhetorical structure of the text", "rhetorical act", "rhetorical points of development" and "marker of a rhetorical situation" are introduced here. It is found that rhetorical-reflexive methods are used in oratory, which are the key to determining the characteristic features of problematic issues.

The topic of the article includes the preparation of the main aspects of the organization of the rhetorical structure of the text, explores the impact of this on the processes of understanding the text and discusses the use of hermeneutical methods to create socially adequate meanings for the recipient. In addition, the author uses the comparison method to refer to research related to this topic, and uses research methods to study the rhetoric and hermeneutics of short texts in journalism required for the analysis of relevant dictionaries.

The rhetorical ideal reflects the richness and historical variability of the artistic and poetic vocabulary of the speaker in the transmission of his thoughts, cultural features and social features are differentiated and examples are given. In this context, the historical variability, cultural and social characteristics of the ideal are analyzed, as well as examples are given. These studies allow us to reveal a new aspect of the article.

Keywords: rhetoric of a literary texts, compromise, hermeneutics, text, metatext, understanding.

For citation: Shormakova S.M., Beisenuly Zh., Arslan M. Rhetoric and hermeneutical consequences of a literary text in the work of speakers // *Philological Sciences Journal*. – 2023. – Vol. 4. – №4. – Pp. 26-38.

DOI <https://doi.org/10.52081/PhSJ.2023.v04.i4.021>

С.М. Шормакова^{a*}

E-mail: shormakova71@mail.ru, Автор для корреспонденции: shormakova71@mail.ru.

Ж. Бейсенулы^b

E-mail: jakip005@mail.ru

М. Арслан^c

E-mail: marslan@pau.edu.tr

^{a,b} *Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати, Тараз, Республика Казахстан*

^c *Университет Памуккале, Денизли, Турция*

РИТОРИКА И ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА В ТВОРЧЕСТВЕ ОРАТОРОВ

Аннотация. В статье описывается организация риторической структуры и понимание краткого текстового материала в творчестве, а также описывается связь методов, используемых получателем, для создания социально адекватного значения, целей и задач интерпретации текста, а также ясность метатекста. Введены такие термины, как «риторическая структура текста», «риторический акт», «риторические точки развития» и «маркер риторической ситуации». Обнаружено, что в ораторстве используются риторически-рефлексивные методы, которые являются ключом для определения характерных особенностей проблематических вопросов.

Тема статьи включает подготовку основных аспектов организации риторической структуры текста, исследует влияние на процессы понимания текста, изучается использование герменевтических методов для создания социально адекватных значений для получателя. Кроме того, автор использует метод сравнения, чтобы обратиться к исследованиям, связанным с данной темой, а также для изучения риторики и герменевтики кратких текстов в творчестве, требовавшихся для анализа соответствующих словарей.

Риторический идеал отражает богатство и историческую изменчивость художественно-поэтической лексики говорящего в передаче его мысли, дифференцируются культурные особенности и социальные особенности и приводятся примеры. В этом контексте анализируется историческая изменчивость, культурные и социальные характеристики идеала.

Ключевые слова: риторика художественного текста, компромисс, герменевтика, текст, метатекст, понимание.

Для цитирования: Шормакова С.М., Бейсенулы Ж., Арслан М. Риторика и герменевтические последствия художественного текста в творчестве ораторов // *Philological Sciences Journal*. – 2023. – Vol. 4. – №4. – Pp. 26-38.

DOI <https://doi.org/10.52081/PhSJ.2023.v04.i4.021>

Авторлар туралы мәлімет:

Шормақова Сәулет Медеубекқызы, филология ғылымдарының кандидаты, қазақ тілі мен әдебиеті кафедрасының доценті, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз, Төле би көшесі, 68, Қазақстан Республикасы

ORCID 0000-0002-0459-5430

Бейсенұлы Жақып, қазақ тілі мен әдебиеті кафедрасының аға оқытушысы, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз, Төле би көшесі, 68, Қазақстан Республикасы
ORCID 0000-0003-4999-2090

Арслан Мұстафа, доктор, профессор, Памуккале университеті, Денизли қаласы, Түркия Республикасы
ORCID 0000-0003-1133-7373

Information about the authors:

Shormakova Saulet Medeubekovna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department Kazakh language and Literature, Taraz Regional University named after M.H. Dulati, Taraz, Tole bi street, 68, Republic of Kazakhstan
ORCID 0000-0002-0459-5430

Beisenuly Zhakyp, Senior lecturer of the Department Kazakh language and Literature, Taraz Regional University named after M.H. Dulati, Taraz, Tole bi street, 68, Republic of Kazakhstan
ORCID 0000-0003-4999-2090

Arslan Mustafa, Doctor, Professor, Pamukkale University, Denizli, Turkish Republic
ORCID 0000-0003-1133-7373

Сведения об авторах:

Шормакова Саулет Медеубековна, кандидат филологических наук, доцент кафедры казахского языка и литературы, Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, Тараз, улица Толе би, 68, Республика Казахстан
ORCID 0000-0002-0459-5430

Бейсенұлы Жақып, старший преподаватель кафедры казахского языка и литературы, Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, Тараз, улица Толе би, 68, Республика Казахстан
ORCID 0000-0003-4999-2090

Арслан Мұстафа, доктор, профессор, Университет Памуккале, Денизли, Турецкая Республика
ORCID 0000-0003-1133-7373

Мақала редакцияға 9.11.2023 ж. келіп түсті; 29.11.2023 ж. рецензиядан кейін мақұлданды; 6.12.2023 ж. баспаға қабылданды.

Статья поступила в редакцию 9.11.2023 г.; одобрена после рецензирования 29.11.2023 г.; принята к публикации 6.12.2023 г.

The article was submitted on 9.11.2023; approved after reviewing on 29.11.2023; accepted for publication on 6.12.2023.

IRSTI 16.21.27

<https://doi.org/10.52081/PhSJ.2023.v04.i4.022>

N. Zhumay^{a,*}

E-mail: nurmiraali@mail.ru. Corresponding author: nurmiraali@mail.ru

Zh. Kuzar^a

E-mail: Kuzar_zhanna@mail.ru

G.A. Kozhakhmetova^a

E-mail: gulsara_teacher@mail.ru

^a *L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan*

REPATRIATES IN KAZAKHSTAN: WAYS OF LEGISLATIVE REGULATION (1991-2023)

Abstract

The article deals with one of the most important decisions of the Republic of Kazakhstan made after independence – the policy of gathering ethnic Kazakhs in the world to their historical Motherland, as well as the issue of repatriates who returned to the country in the course of this policy. The laws and changes adopted in relation to ethnic Kazakh repatriates are presented in a chronological system, besides changes and amendments on this issue are also considered. The calls to unite compatriots and improve the economy and the socio-ethnic well-being of the country have gone down in history as one of the most far-sighted decisions of the Kazakhstani president N.A. Nazarbayev. Repatriates returned to their homeland after the Republic of Kazakhstan gained sovereignty. They began participating in social, economic and political life, and exerted influence in all spheres of the young independent country. In the article the legislative changes that took place in the period from 1991 to 2023 on the basis of statistical data and the number of ethnic Kazakhs, who returned back to the historical homeland are summarized.

Keywords

Atameken, independence, Kandas, return to the Motherland, state language policy.

For citation

Zhumay N., Kuzar Zh., Kozhakhmetova G.A. Repatriates in Kazakhstan: ways of legislative regulation (1991-2023) // Philological Sciences Journal. – 2023. – Vol. 4. – №4. – Pp. 39-52.
DOI <https://doi.org/10.52081/PhSJ.2023.v04.i4.022>

Main provisions

The study of culture, being and linguistic consciousness of ethnic Kazakhs who returned after gaining the sovereignty of the Republic of Kazakhstan is the main tool for revealing their influence on social issues, language policy, economic, demographic and other spheres of the state. It is known that such studies are considered at the junction of such fields as linguocultural science, psycholinguistics, sociolinguistics and others, which are often found in the research practice of many foreign and domestic researchers. In the framework of research it turns out that these issues

related to the problems of ethnic Kazakhs are significant in the mentioned fields and have a great interest among researchers.

Introduction

One of the important state events to preserve the unity, independence and sovereignty of the country was the unification of all Kazakhs of the world into their motherland called Atameken (it means “the land of ancestry”). It was one of the most important decisions made after the independence of the Republic of Kazakhstan. In Mongolia and China, where ethnic Kazakhs live, recordings of the first President N.A. Nazarbayev calling Kazakhs to Atameken were often published through mass media. For instance, in 1992, in the periodical newspaper "Zhana omir" (New life) No. 13, issued in Bai-olke, Mongolia, on February 18, the following message of the first President N.A. Nazarbayev was published [Nazarbayev, 1992]:

Pic.1 "Zhana omir" (New life) No.13, Bai-olke, Mongolia, February 18.

From September 28 to October 3, 1992, the world's first Kazakh Kurultai (Kurultai means meeting) was held in Almaty. During the Kurultai N.A. Nazarbayev declared: "We have only one Motherland in this world. It is - the Independent Kazakhstan. Our brothers, who are far from Atameken, cherish their native languages, do not forget their native languages under any circumstances - this is what we are proud of as a nation". Compatriots had enthusiastically accepted the report of the President N. Nazarbayev. The meeting was the main push for ethnic Kazakhs. Active migration of ethnic Kazakhs started. They went on moving to Kazakhstan to their historical Motherland - Atameken. However, in Kazakhstan, repatriates (kandas) faced with different social, economic, political as well as language problems, which should be solved immediately based on the legislative laws.

Migration processes

Population migration is of great importance throughout the modern world. Based on general trends, such as migration from less industrialized to more developed countries, migration processes in the world can also be explained by the ethnic and cultural affiliation of people. In the attitude towards migrants in the host community, two main principles can be distinguished - development

and security. Thus, migration is an integral part of a country's economic and social development. It is impossible to imagine the growth of financial well-being of the state without an inflow of qualified specialists from other countries [Chopsieva, Lenets, 2021]. As an example of such processes, moving to the "historical homeland" of ethnic Kazakhs to Kazakhstan means overcoming all difficulties in the process of their integration and adaptation.

Therefore, the problems of social, cultural and linguistic adaptation of Kandas are among the urgent problems of stabilizing society. Kazakhstan has developed a system of laws regulating the integration processes of citizens, new programs for national repatriation, adaptation and integration of Kandas, and specialized research centers in this area have been created.

Of course, proper adaptation of repatriates to the new situation requires significant economic and intellectual human resources for the development of Kazakhstani society.

Materials and methods of research

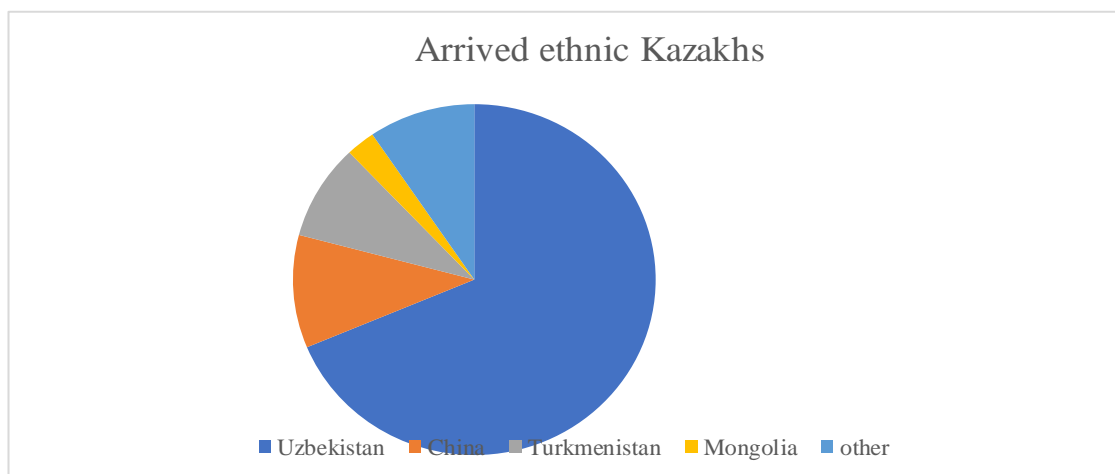
The reviewed material has shown the necessity of applying the methods and approaches of other sciences. In the course of the research, we used methods of content analysis, methods of observation of speech activity in various spheres of social life, study of written sources, and official documents.

We also used research works of Kazakh and foreign ethnographers, historians, political scientists and sociologists, as well as documents of state bodies of Kazakhstan, public organizations and associations for a comprehensive study of the problems of repatriation, adaptation and integration of repatriates – ethnic Kazakhs. The results of theoretical and empirical research in the field of ethnic identity, articles in newspapers and magazines, as well as materials from the Internet also became the information base of the study.

Discussion and observation

According to the information reported on the official website of the Ministry of Labor and Social Protection of the Population, since 1991, 1 million 93.5 thousand ethnic Kazakhs have returned to Kazakhstan and received kandas status. Due to the department, as of June 1 of 2023, 5,679 ethnic Kazakhs returned to their historical homeland, to Kazakhstan. Since the beginning of the year, more than half of the immigrants arriving in Kazakhstan came from Uzbekistan (68.7 %), China (10.4%), Turkmenistan (8.8%), Mongolia (2.6%) and other foreign countries (9.5%). Ethnic Kazakhs arrived mainly in Almaty (31.1%), Mangistau (18.8%), Turkestan (10.3%), Zhambyl (6.2%) regions, as well as Almaty (6%), Astana (6.9%) and Shymkent (7.9%). According to the Ministry, as of June 1, 2023 the number of ethnic Kazakhs of working age was 63.2%, the number of emigrants under working age was 22.8%, and the number of pensioners was 14%. It was found, that 11.4% of working age have higher education, 40.3% have secondary vocational education, 46.6% have general secondary education, and 1.7% have no education [Ult, 2013].

№1 Diagram. The number of kandas arrived as of June 1 of 2023

The study of repatriation in Kazakhstan is important from the point of view of interest among a number of reasons:

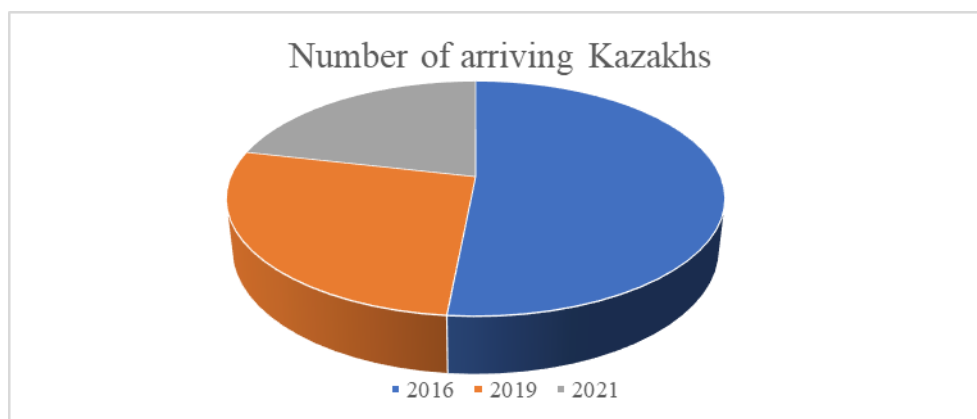
- Mostly Kazakh repatriates are those who keep the language and native culture of their people as a source of knowledge and thereby make a significant contribution to the spiritual fund of the people.
- Kandases have extensive experience of adaptation and survival in a foreign environment and in market relations can influence the transformation of the economic mentality of Kazakhstan.
- Citizens of Kazakhstan living abroad have a unique Kazakh culture and language, which makes a significant contribution to the cultural heritage of the country. In addition, repatriation is often seen as an essential component of national ideology.

There are three main stages in the development of migration policy in the history of independent Kazakhstan:

The first stage was from 1991 to 2000. The state migration policy of that time was aimed at the repatriation of ethnic Kazakhs, which was manifested in legislative acts regulating migration processes. In 1995, a state program was developed to support the Kazakh diaspora. In 1997, the Migration Law was issued and the term "kandas" was introduced for the first time. The second stage is from 2001 to 2010. At this stage, the economic growth of the country and the population dominates. Moreover, the third stage is from 2011 to 2022.

In recent years, due to socio-economic factors, the number of arriving Kazakhs has decreased. If in 2016 – 33.7 thousand kandases arrived, in 2019 – 17.7 thousand, and in 2021 – a little more than 14 thousand people have returned to Kazakhstan.

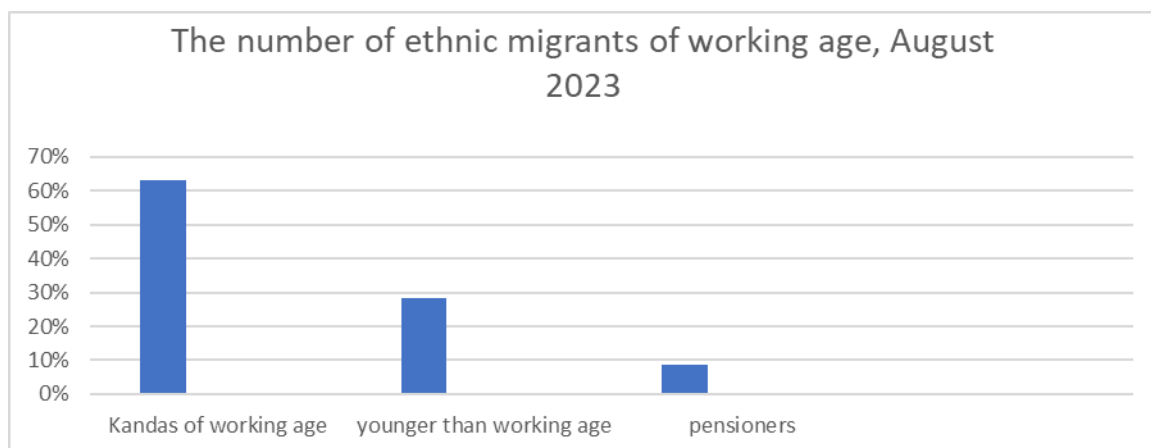
№2 Diagram. The number of kandases arrived in 2016, 2019, 2021 years

Today, returning to their historical homeland, repatriates face a number of socio-economic and adaptation problems, as well as facts of civil law problems. The most important thing is that the solution of these problems is the exclusive competence of the state.

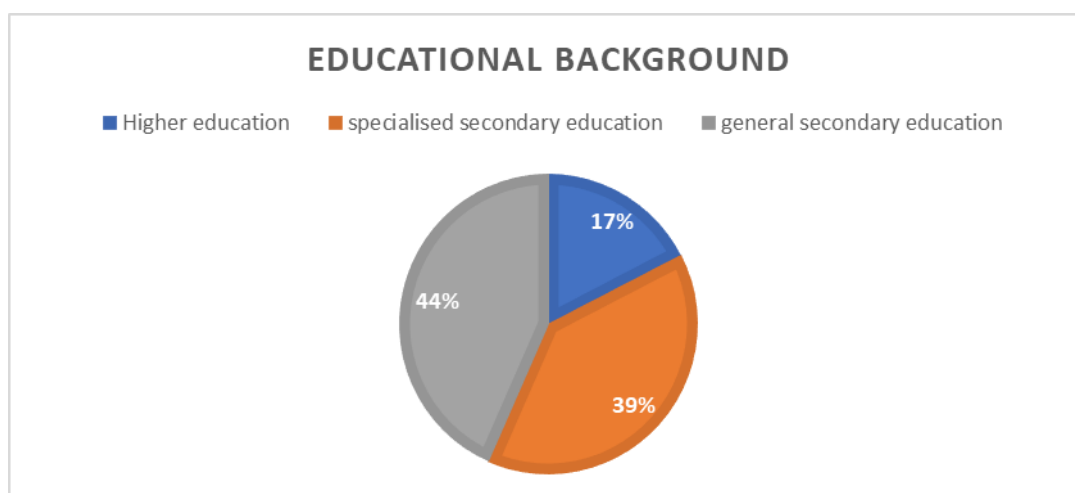
According to the statistical data of 1 August 2023, the number of ethnic migrants of working age is 63%, 28.4% are younger than working age and 8.6% are pensioners [1991 jyldan].

№3 Diagram. The number of kandases of working age, August 2023

If we mention about the working aged Kazakhs by educational level, 16% have higher education, 36% have specialized secondary education, and 39.9% have general secondary education (see diagram №4.)

№4 Diagram. Educational background of kandases

The ethnic Kazakhs arrived and settled in various regions of the Kazakhstan Republic. At the same time, the following labour-deficient regions have been identified for the settlement of Kandases: Akmola, Abay, Kostanay, Pavlodar, East and North Kazakhstan regions.

Balance between development and security

It is important to strike a balance between development and security. The host community should ensure security for both migrants and its own citizens. In this context it is important to point out the following:

- Integration and adaptation: Programs to integrate migrants into the new society and language training can facilitate successful adaptation. This helps to reduce potential conflicts and strengthen socio-cultural harmony.
- Combating irregular migration: The host community should have a system in place to control irregular migration that may threaten the security and order of the country.
- Protecting the rights of migrants: It is important to protect the rights of migrants, including access to health care, education, and fair employment.
- Cooperation with other countries: International cooperation on migration issues can contribute to effective migration management and the fight against irregular migration.

Thus, the balance between development and security is a key factor in successful migration management. With the right policies and approaches, migration can be a source of benefits for a country and its society. That's why the government has implemented a range of laws.

It should be noted that these adopted Laws on migration, regulatory legal acts, concepts of migration policy 2007-2015, 2010-2021 are legislative documents protecting the rights of kandases in the Republic of Kazakhstan.

The most important legislative document is the Article 2 of the Legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of population migration: the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of population migration is based on the Constitution of the Republic of Kazakhstan and consists of this Law and other regulatory legal acts [Halyqtyñ köşı-qony].

According to the Law of the Republic of Kazakhstan dated 13.05.2020 No. 327-VI "Kandas is an ethnic Kazakh and (or) members of his family of Kazakh nationality who were not previously citizens of the Republic of Kazakhstan, who received the appropriate status in accordance with the procedure established by the authorized body on migration issues" [Nazarbayev, 1992]. In accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 22, 2011 No. 477-IV, the word "oralman" was replaced by the word "kandas", respectively.

The citizenship of the Republic of Kazakhstan determinates a stable political and legal relationship between a person and the state comprising all their mutual rights and obligations. Every person in the Republic of Kazakhstan is entitled to citizenship [[Halyqtyñ köşı-qony].

According to the current legislation, first of all, Kandases can obtain a permanent residence permit and acquire citizenship of the Republic of Kazakhstan.

Aspects of obtaining citizenship.

Many people are faced with the questions of what documents to submit, in what time frame they can get the new status.

CHAPTER 10 Acquisition of citizenship of the Republic of Kazakhstan. Grounds for the acquisition of citizenship [Halyqtyñ köşı-qony]:

- 1) by birth;
- 2) as a result of conferment of citizenship of the Republic of Kazakhstan;
- 3) on the grounds or in the manner, provided by the interstate agreements of the Republic of Kazakhstan;
- 4) on other grounds, stipulated by this Law.

Article 15. Conferment of the citizenship of the Republic of Kazakhstan

Foreigners and stateless persons permanently residing in the territory of the Republic of Kazakhstan may, at their request, be admitted to the citizenship of the Republic of Kazakhstan in accordance with No. 327-VI Law dated 13.05.2020.

The decision on the application for conferment of the citizenship of the Republic of Kazakhstan is adopted by the President of Kazakhstan.

Article 16. Conditions for conferment of the citizenship of the Republic of Kazakhstan

The citizenship of the Republic of Kazakhstan may be granted to:

- 1) Kandases permanently residing on the territory of the Republic of Kazakhstan on legal grounds, regardless of the length of residence; The presence of the conditions, stipulated in the first unnumbered paragraph of this subparagraph, shall not be required for conferment of the citizenship of the Republic of Kazakhstan for minors, disabled, and the persons that have special merits to the Republic of Kazakhstan, or have a profession and meet the requirements on the list, established by the President of the Republic of Kazakhstan, and their families;
- 2) the citizens of the former Soviet republics, that arrived for permanent residence in the Republic of Kazakhstan, and have one of his (her) close relatives - citizens of the Republic of Kazakhstan: the child (including adopted), the wife (husband), one of the parents (adoptive parents), sister, brother, grandfather or grandmother, regardless of their residence in the Republic of Kazakhstan.

Article 16-1. Requirements for conferring citizenship of the Republic of Kazakhstan in the simplified (registration) procedure

The simplified (registration) procedure of granting the citizenship of the Republic of Kazakhstan can be applied to:

1) kandases (repatriated Kazakhs), permanently residing in the Republic of Kazakhstan on legal grounds regardless of the period of residence;

2) rehabilitated victims of mass political repressions (as well as their descendants), deprived of or having lost their citizenship without free expression of their will, permanently residing in the Republic of Kazakhstan on legal grounds regardless of the period of residence;

3) ethnic Kazakhs studying at higher educational institutions of the Republic of Kazakhstan.

The time period to consider papers submitted for the conferment of citizenship in the simplified (registration) procedure shall not exceed three months from the filing date.

According to the conclusions of the International Organization for Migration, there are more than 200 regulatory legal acts regulating the rights and obligations of migrants in Kazakhstan [1991 жылдан].

It is worth getting acquainted with the Law of the Republic of Kazakhstan "On migration of people". The following legal acts have been developed to implement this law [Halyқтың көші-қоны].

The Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated July 9, 2002 No. 748 Rules for granting kandases land plots for individual housing construction was approved. Nevertheless, this rule became invalid by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated 12.06.2012 No. 784.

On approval of the Rules of activity of the centers of adaptation and integration of Kandases, the Rules of activity of temporary accommodation centers Order of the Minister of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan dated July 22, 2013 No. 330-O-M. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on August 5, 2013 No. 8601.

Regulations on the Center for the Adaptation of Kandases and other Migrants in the Republic of Kazakhstan by Order of the Minister of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan dated July 22, 2013 No. 331-O-M became invalid.

The Instructions on the procedure for determining the status of a repatriate (kandas), a re-emigrant, a migrant, as well as an internally displaced person expired - by Order of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Migration and Demography dated August 8, 2003 N 60.

- principles of reimbursement of expenses for travel to the place of permanent residence and transportation of property (including cattle), for the purchase of housing at the place of arrival and payment of one-time benefits to repatriates who arrived under the immigration quota (expired by Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 20, 2014 No. 249).

The government of Kazakhstan did not leave problems of Kandas without attention and in order to regulate the situation of migrants all necessary measures have been taken and all problems have been regulated at the legislative level.

Programs in the field of migration policy of strategic direction

Kazakhstan periodically adopts programs in the field of migration policy of strategic direction.

- In 1997, the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan "The main directions of migration policy until 2000" was adopted.

- In 1998, the Government approved the concept of "Return of ethnic Kazakhs to their historical homeland".

- In 2000, the resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan "On the concept of migration policy of the Republic of Kazakhstan" was adopted.

- In October 2001, the Republic of Kazakhstan adopted a resolution approving the "Sectoral Migration Policy Program for 2001-2010".

- The concept of migration policy of the Republic of Kazakhstan for 2007-2015 was approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated August 28, 2007.

• In 2009, the Nurly Kosh program for 2009-2011 was implemented. It is planned to increase the number of quotas for immigrants.

• The Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated April 6, 2015 approved the State program of infrastructure development "Nurly Zhol" for 2015-2019.

• The concept of migration policy of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021.

• The concept of migration policy of the Republic of Kazakhstan for 2023-2027.

Article 4 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Migration". The main principles and objectives of state policy in the field of population migration.

Basic principles of migration policy

The state policy in the field of population migration is based on the following basic principles [Halyqtyñ köші]:

• Recognize and guarantee the rights and freedoms of migrants in accordance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan, laws and international treaties;

• protection of national interests and ensuring national security;

• to unite the interests of the individual, society and the state;

• transparency in the regulation of migration processes based on updating and repeated repetition of the information used;

• based on the differentiated approach of the state in regulating various types of immigration.

Objectives of the state policy

The main objectives of the state policy in the field of population migration:

• protection of the rights and freedoms of migrants;

• taking into account the interests of demographic and socio-economic development of regions, organization of rational placement of kandases;

• To attract highly qualified foreign labor force for employment in the Republic of Kazakhstan;

• protection of the domestic labor market through quotas for attracting foreign labor;

• Ensuring Kazakhstan's integration into the international labor market;

• Development of cooperation of the Republic of Kazakhstan with other states in order to prevent and prevent conflicts that may lead to mass migration of people;

• optimization of internal migration flows, ensuring the rational settlement of migrants in the country;

• support and development of relations with former compatriots and ethnic Kazakhs living abroad, including in the field of cultural cooperation and information support;

• assistance in the resettlement of ethnic Kazakhs to their historical homeland;

• international cooperation in the field of regulation of migration processes, prevention and suppression of illegal immigration.

In this regard, it is worth paying attention to the rights and obligations of immigrants provided for in Article 5 of this law:

The rights of immigrants in the Republic of Kazakhstan:

• enjoy the rights and freedoms established for citizens of the Republic of Kazakhstan, unless otherwise provided by the Constitution, laws and international treaties;

• receive education, medical and social assistance in accordance with the procedure established by the legislation of the Republic of Kazakhstan;

• to move freely in the open territory of the Republic of Kazakhstan for immigrants;

• freely choose a place of residence in accordance with the procedure established by the legislation of the Republic of Kazakhstan;

• have the right to apply to the court and state bodies to protect their property and non-property rights of the individual, with the exception of kandases and their family members, where these services are provided free of charge, they have the right to paid adaptation and integration services in the centers of adaptation and integration of kandases.

Duties of immigrants

Duties of immigrants in the Republic of Kazakhstan:

- performs the duties established for citizens of the Republic of Kazakhstan, unless otherwise provided by the Constitution, laws and international treaties;
- Must comply with the Constitution and legislation of the Republic of Kazakhstan, including the established procedure for arrival, departure and stay in the territory of the Republic of Kazakhstan.

Rules on the assignment of the status of Kandas.

Chapter 2. Paragraph 3. Ethnic Kazakhs who arrived on the territory of the Republic of Kazakhstan independently can apply for the status of Kandas through the application of the IP "Kutty Meken" or through a foreign institution of the Republic of Kazakhstan with the attachment of documents. (On Approval of the Rules for Assigning or Extending the Status of Candace, Order No. 329-O-M of the Minister of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan dated July 22, 2013. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on August 16, 2013 No. 8624.)

The Law of the Republic of Kazakhstan states that the status of kandas is issued only to an ethnic Kazakh repatriate. A person applying for the status of kandas can move to Kazakhstan from China, Mongolia, Russia, Uzbekistan, Afghanistan, Iran, Kyrgyzstan, Pakistan and Turkmenistan.

According to these regulations and legislative norms 10 thousand families of ethnic Kazakhs were provided with an annual quota for arrival in 2011-2014. After a special order of N.A. Nazarbayev, the quota was increased by 2 times. Unfortunately, in practice, the quota was used only by 36%. Against this background, the resettlement program "Nurly Kosh" was temporarily suspended.

Acquisition of status: Ethnic Kazakhs who have independently entered the territory of the Republic of Kazakhstan, as well as persons living outside the Republic, can receive the status of kandas in 2023. Today, the assignment of the status is consists of following processes:

- submission of an application to the local executive body;
- obtaining a permanent residence permit on the territory of the republic;
- obtaining a certificate.

Those ethnic Kazakhs who were able to obtain the status of kandas, according to the existing law, are entitled to benefits, compensation and other assistance.

To obtain the status kandas should provide the following references:

- application form;
- autobiography (compiled at random);
- a high-quality photocopy of the applicant's identity document;
- a high-quality photocopy of the passport.

In addition, a person applying for kandas status undertakes to provide originals and high-quality photocopies of documents of people who are moving under the resettlement program with him/her. All documents, according to the realities of 2023, are submitted to the staff of the akimat (local authority).

According to article 24 of the existing law, ethnic Kazakhs who arrived on the territory of the country under the resettlement program may not confirm their financial viability.

The most important document for an ethnic Kazakh who arrived on the territory of the Republic of Kazakhstan under the resettlement program is kandas certificate. Based on this document, kandas receives a social individual code.

According to the current law, a kandas who arrived in the Republic of Kazakhstan under the resettlement program, as well as his family members have the right to:

- Obtaining citizenship of Kazakhstan in a simplified manner.
- Benefits and other assistance, the types of which were established by existing legislation.
- Correct presentation of personal data in the native language.
- Temporary registration in various help centers [Qazaqstan Respublikasynyñ azamattyǵy turaly Zańy].

Initially, the program of resettlement of compatriots assumed mutual benefit. According to such policy, kandas were supposed to contribute to the economy of Kazakhstan. The historical Homeland was supposed to assist in the integration of Kandas into new realities.

Results

The Government of Kazakhstan has taken all necessary measures to regulate the problems of kandas. All these measures were timely and necessary. Therefore, since the beginning of Kazakhstan's independence, no one among kandas have been deported from the country.

The country's authorities are trying to make every effort to make life as easy as possible for ethnic Kazakhs. Great attention is paid to solving social issues. For instance, more than 800 families of ethnic Kazakhs moved into new apartments by the beginning of 2023 [Qandastar men olardyń otbasy].

Conclusion

At present time. Kandas live in all the regions of Kazakhstan. Most of kandas are economically active people. Ethnic Kazakhs continue to receive assistance in in-depth study of the state language, traditions and way of life.

During the years of independence, 750 thousand of kandasses returned to their Atameken. They could not grow up on Kazakh land, but fortunately could return to their Motherland. According to Article 1 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Migration of the Population”, dated December 13, 1997, kandas are Kazakh foreigners or stateless persons who permanently resided outside its borders at the time the Republic of Kazakhstan gained independence and arrived in Kazakhstan for the purpose of permanent residence. Nursultan Nazarbayev, in his Message to the People in 2011, said: “We were one of three countries in the world that gathered the people of our country, who in the past were scattered like millet. Over these years, more than 800 thousand compatriots arrived from abroad, and the population increased by one and a half million” [Qazaqstan Respublikasynyń keibir zańnamalyq aktıleri].

Funding information. This article has been prepared within the framework of the project funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan for 2023-2025 (IRNS). Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan for 2023-2025 (IRN AP19676809).

Reference

Nazarbayev N. Alystaǵy aǵaiyndarǵa aq tilek. Zhana omir (New life) No.13, Bai-olke, Mongolia, 1992, February 18. 1p.

Chopsieva G.M., Lenets A.V. Linguistic means of forming the image of a migrant in the mass media of Great Britain. *Kazan Linguistic Journal*. 2021;3(4): 349–365. <https://doi.org/10.26907/2658-3321.2021.4.3.349-365>

Últ tútastyǵy jáne úly köş. – Kökşetau, 2013. 110p.

1991 jyldan beri elge oralǵan qandastarymyzdyń sany qanşa <https://kaz.nur.kz/society/1972429-1991-zyldan-beri-elge-oralgan-qandastarymyzdyn-sany-qansa/> [Accessed 11.12.2023]

Halyqtyń kösi-qony turaly Qazaqstan Respublikasynyń 2011 jylǵy 22 şildedegi № 477-IV Zańy. Elektronдық resurs: <http://egov.kz/wps/poc?uri=mjnpa:document&language=ru&documentId=Z110000047> [Accessed 10.11.2023]

Halyqtyń kösi-qony turaly. QR 2011 jylǵy 22 şildedegi №477-IÜ Zańy.

<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477> [Accessed 09.02.2024]

Qandastar men olardyń otbasy müşeleriniń Qandastardy beıimdeu jáne yqpaldastyru ortalyǵynda túru merzımderi men qaǵıdalaryn, sondai-aq qandastar men olardyń otbasy müşelerine

бейімдеу және ұқпалдастыру қызметтерін көрсету қағидаларын бекіту туралы. ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің 2013 жылғы 22 шілдедегі № 331-ө-м бұйрығы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1300008600> [Accessed 8.12.2023]

Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы Қазақстан Республикасының 1991 жылғы 20 желтоқсандағы Заңы. On citizenship of the Republic of Kazakhstan The Law of the Republic of Kazakhstan dated 20 December, 1991, 1017-XII.

Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне халықтың көші-қоны және жұмыспен қамтылу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31483944 [Accessed 8.12.2023]

Қазақстандағы оралмандардың жай-күйі. – Алматы 2006 ж.

Қазақстанға оралған ең танымал қандастар. <https://kaz.nur.kz/society/237194-kazakstanga-oralgan-en-tanyamal-kandastar-foto/> [Accessed 8.12.2023]

Әдебиеттер

Назарбаев Н. Алыстағы ағайынға ақ тілек // Жаңа өмір газеті. №.13, Бай-өлке, Монғолия, 1992, 18 ақпан, 16.

Chopsieva G.M., Lenets A.V. Linguistic means of forming the image of a migrant in the mass media of Great Britain. Kazan Linguistic Journal. 2021;3(4): 349–365. Электронды ресурс. URL: <https://doi.org/10.26907/2658-3321.2021.4.3.349-365> [Қаралды 8.12.2023]

Ұлт тұтастығы және ұлы көш. – Көкшетау, 2013. – 110 б.

1991 жылдан бері елге оралған қандастарымыздың саны қанша? / Электронды ресурс. URL: <https://kaz.nur.kz/society/1972429-1991-zyldan-beri-elge-oralgan-qandastarymyzdyn-sany-qansa/> [Қаралды 11.12.2023]

Халықтың көші-қоны туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы, 22 шілдедегі № 477-IV заңы. Электронды ресурс. URL: <http://egov.kz/wps/poc?uri=mjnpa:document&language=ru&documentId=Z110000047> [Қаралды 10.11.2023]

Қандастар мен олардың отбасы мүшелерінің Қандастарды бейімдеу және ықпалдастыру орталығында тұру мерзімдері мен қағидаларын, сондай-ақ қандастар мен олардың отбасы мүшелеріне бейімдеу және ықпалдастыру қызметтерін көрсету қағидаларын бекіту туралы. ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің 2013 жылғы 22 шілдедегі № 331-ө-м бұйрығы.

ҚР Азаматтығы туралы ҚР 1991 жылғы 20 желтоқсандағы заңы. On citizenship of the Republic of Kazakhstan The Law of the Republic of Kazakhstan dated 20 December, 1991, 1017-XII.

ҚР кейбір заңнамалық актілеріне халықтың көші-қоны және жұмыспен қамтылу мәселелері бойынша өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы Электронды ресурс. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31483944 [[Қаралды 8.12.2023]

Электронды ресурс. URL: [Халықтың көші-қоны туралы. ҚР 2011 жылғы 22 шілдедегі №477-ІҮ Заңы.](https://kaz.nur.kz/society/237194-kazakstanga-oralgan-en-tanyamal-kandastar-foto/) [Қаралды 10.11.2023].

Қазақстандағы оралмандардың жай-күйі. – Алматы, 2006.

Қазақстанға оралған ең танымал қандастар. Электронды ресурс. URL: <https://kaz.nur.kz/society/237194-kazakstanga-oralgan-en-tanyamal-kandastar-foto/> [Қаралды 8.12.2023]

Н. Жұмай^{a*}

E-mail: nurmiraali@mail.ru. Байланыс үшін автор: nurmiraali@mail.ru

Ж. Құзар^a

E-mail: Kuzar_zhanna@mail.ru

Г.А. Қожахметова^a

E-mail: gulsara_teacher@mail.ru

^a *Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан Республикасы*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАНДАСТАР: ЗАҢНАМАЛЫҚ РЕТТЕУ ЖОЛДАРЫ (1991 – 2023 ЖЖ.)

Аннотация. Мақалада Қазақстан республикасының тәуелсіздік алғаннан кейін қабылданған үлкен шешімдерінің бірі – әлемдегі этникалық қазақтарды Атамекенге – қазақ жеріне жинау саясаты және сол саясат барысында елге оралған қандастар мәселесі, қандастарға қатысты қабылданған заңдар мен өзгерістер хронологиялық жүйемен беріліп, аталған мәселеге қатысты өзгертулер мен толықтырулар қарастырылады. Қандастарды Атамекенге жинап, ел экономикасын, әлеуметтік-этникалық әл-ауқатын жақсартуға шақыру сол кездегі елдің тұңғыш президенті Н. Назарбаевтың көрегендікпен қабылдаған шешімдерінің бірі ретінде тарихта қалды. Қандастар Қазақстан Республикасы егемендік алғаннан кейін еліне оралып, мемлекеттің тілдік, әлеуметтік, экономикалық және саяси мәселелеріне етене араласып, барлық салаларда өз ықпалын танытып отырды. Мақала барысында нақты статистикалық деректер негізінде Атамекенге оралған қандастар саны мен 1991-2023 жылдар аралығында туындаған заңнамалық өзгерістер жинақталып берілген.

Тірек сөздер: Атамекен, тәуелсіздік, қандастар, Отанға оралу, мемлекеттік тілдік саясат.

Сілтеме жасау үшін: Жұмай Н., Құзар Ж., Қожахметова Г.А. Қазақстандағы қандастар: заңнамалық реттеу жолдары (1991-2023 жж.) // *Philological Sciences Journal*. – 2023. – Vol. 4. – №4. – Pp. 39-52. DOI <https://doi.org/10.52081/PhSJ.2023.v04.i4.022>.

Н. Жұмай^{a*}

E-mail: nurmiraali@mail.ru. Байланыс үшін автор: nurmiraali@mail.ru

Ж. Кузар^a

E-mail: Kuzar_zhanna@mail.ru

Г.А. Қожахметова^a

E-mail: gulsara_teacher@mail.ru

^a *Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Республика Казахстан*

РЕПАТРИАНТЫ В КАЗАХСТАНЕ: ПУТИ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ (1991-2023 ГГ.)

Аннотация. В статье рассматривается одно из важнейших решений Республики Казахстан, принятое после обретения независимости – политика возвращения этнических казахов, разбросанных в разных уголках мира в силу различных исторических событий, на

историческую родину (Атамекен – казахская земля, земля предков). Призывы к объединению соотечественников, их вклад в улучшение экономики, социально-этническое благосостояние страны вошли в историю как одно из самых дальновидных решений первого президента Казахстана Н. Назарбаева. Кандасы вернулись на историческую родину после обретения Республикой Казахстан суверенитета, активно участвовали в решении социальных, экономических и политических вопросах государства. В статье поднимаются вопросы, связанные со статусом «кандас». Законы и изменения, принятые в отношении кандасов, представлены в хронологической последовательности, а также представлены изменения и дополнения по данному вопросу. На основе фактических данных обобщены законодательные изменения, произошедшие в период с 1991 по 2023 годы, а также представлены статистические данные, вернувшихся в Кандасов на историческую родину (Атамекен).

Ключевые слова: Атамекен, независимость, кандасы, возвращение на Родину, государственная языковая политика.

Для цитирования: Жумай Н., Кузар Ж., Кожяхметова Г.А. Репатрианты в Казахстане: пути законодательного регулирования (1991-2023 гг.) // *Philological Sciences Journal*. – 2023. – Vol. 4. – №4. – Pp. 39-52. DOI <https://doi.org/10.52081/PhSJ.2023.v04.i4.022>.

Information about the authors:

Zhumay Nurmira, Ph.D., Acting Associate Professor of the Department of Theory and Practice of Translation of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
ORCID: 0000-0002-5998-0264

Kuzar Zhanna Nurlanovna, Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
ORCID: 0000-0002-9722-4064

Kozhakhmetova Gulsara Amangeldievna, senior lecturer of the department of Theory and Practice of Foreign languages, Philology faculty, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
ORCID 0000-0002-4775-3902

Авторлар туралы мәлімет:

Жұмай Нұрмира, PhD докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Аударма теориясы мен практикасы кафедрасының доценті м.а., Астана, Қазақстан Республикасы.
ORCID: 0000-0002-5998-0264

Құзар Жанна Нұрланқызы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Шет тілдері кафедрасының аға оқытушысы, Астана, Қазақстан Республикасы.
ORCID: 0000-0002-9722-4064

Кожяхметова Гүльсара Амангельдиевна, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Шетел тілдерінің теориясы мен тәжірибесі кафедрасының аға оқытушысы, Астана, Қазақстан Республикасы.
ORCID 0000-0002-4775-3902

Сведения об авторах:

Жумай Нурмира, доктор PhD, и.о. доцента кафедры теории и практики перевода Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева, Астана, Республика Казахстан.
ORCID: 0000-0002-5998-0264

Кузар Жанна Нурлановна, старший преподаватель кафедры иностранных языков Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, Астана, Республика Казахстан.

ORCID: 0000-0002-9722-4064

Кожзахметова Гульсара Амангельдиевна, старший преподаватель кафедры теории и практики иностранных языков, Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, Астана, Республика Казахстан.

ORCID 0000-0002-4775-3902

Мақала редакцияға 29.11.2023 ж. келіп түсті; 12.12.2023 ж. рецензиядан кейін мақұлданды; 25.12.2023 ж. баспаға қабылданды.

Статья поступила в редакцию 29.11.2023 г.; одобрена после рецензирования 12.12.2023 г.; принята к публикации 25.12.2023 г.

The article was submitted on 29.11.2023; approved after reviewing on 12.12.2023; accepted for publication on 25.12.2023.

ЕСІМНАМАЛАР / PERSONALIA / ПЕРСОНАЛИИ

МРНТИ 16.16.01

<https://doi.org/10.52081/PhSJ.2023.v04.i4.023>

Н.И.Егоров

E-mail: turkology.ri@gmail.com

*Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы,
Республика Казахстан*

ВКЛАД И.Г. ДОБРОДОМОВА В РАЗВИТИЕ ЧУВАШСКОГО ГЕНЕАЛОГИЧЕСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

В годы моей юности у нас в Чебоксарах ежегодно выходил «Чувашский календарь», в котором помимо всего прочего печатались и небольшие научно-популярные статьи, в том числе и на лингвистическую тематику. В одном из выпусков этого календаря моё внимание привлекла статья под названием «Булгаро-чувашские слова в славянских языках» [Добродомов, 1967: 36] (далее ссылки на работы И.Г.Добродомова без указания фамилии автора). Учителя нам рассказывали, что чуваша являются прямыми потомками булгар. Но вот о том, что в славянские языки проникали многие булгарские слова, я впервые узнал из этой статьи. В молодости мы мало обращали на фамилии авторов публикаций. Но эта статья меня заинтриговала, и я запомнил фамилию автора – Добродомов. Так произошло моё первое знакомство с И.Г.Добродомовым. Правда, тогда ещё заочное. А вот очное знакомство состоялось гораздо позднее, в годы студенчества. Тогда у меня появилась возможность штудировать солидные научные труды этого великого учёного. Но больше всего любопытного студента занимали тогда его научно-популярные статьи, печатавшие в журнале «Русская речь». Я даже начал выписывать этот журнал. Кстати, много солидных научных исследований И.Г.Добродомова в 1970-е годы публиковались в Трудах Чувашского НИИ языка, литературы, истории и экономики (в общей сложности я насчитал около трёх десятков).

В эти годы он часто приезжал в Чебоксары и принимал самое активное участие в проводимых в Чувашии научных форумах. К этому времени он был уже остепенённым исследователем и авторитетным специалистом по самым разнообразным проблемам сравнительно-исторического (генеалогического) языкознания. Ещё в 1966 году молодой учёный защитил кандидатскую диссертацию, посвящённую изучению лексики тюркского происхождения в древнерусском языке на материале «Повести временных лет». В дальнейшем проблематика тюркско-славянского этнолингвокультурного взаимодействия в средневековье получила отражение в многочисленных публикациях учёного [см., например: 1966: 58 – 60; 1967: 364–374; 1968: 37–40; 1969: 147–149; 1970: 41–53; 1970: 131–134; 1971: 81–92; 1973: 129–133; 1973: 566–578; 1974: 72–75; 1974: 76–43; 1974: 34–43 и др.]. Апробированные в этих публикациях основные концепты легли в основу докторской диссертации «Проблемы изучения булгарских лексических элементов в славянских языках», защищённой учёным в 1974 году. В этой диссертации автор на широком фоне

этнолингвокультурной истории Восточной Европы в средние века впервые в отечественном языкознании на обширном репрезентативном эмпирическом материале болгарских лексических инфлюаций в славянских языках продемонстрировал возможности данных диахронической лингвокомпаративистики для постижения дописьменных этапов этнолингвокультурной истории контактирующих народов. Таким образом, И.Г. Добродомов стал одновременно профессиональным русистом, славистом и тюркологом, причём в кругу исследовательских интересов учёного особо выделяется проблема вклада средневековых волжских, донских, кубанских болгар в русский тезаурус.

Как сейчас помню моё первое личное знакомство с Игорем Георгиевичем, которое состоялось теперь уже в далёком 1975 году. Я тогда был студентом Чувашского государственного университета. Корпус «Е» нашего альма-матер, в котором работал историко-филологический факультет, располагался через небольшой скверик аккуратно рядом с Чувашским НИИ, в котором проходили все основные научные мероприятия. В студенческие годы я частенько засиживался в научном архиве нашего НИИ, а когда там проходили научные конференции, обычно сбегал с лекций. Правда, с третьего курса мне разрешили свободное посещение занятий. И вот на одном из таких научных мероприятий мой научный руководитель профессор М.Р. Федотов познакомил меня с И.Г. Добродомовым. Так было положено начало нашему творческому сотрудничеству.

В 1975 году руководство Чувашского НИИ с подачи известного венгерского тюрколога А. Рона-Таша затеяло грандиозное мероприятие – составление многотомного Историко-этимологического словаря чувашского языка. В этот международный проект были задействованы все ведущие языковеды Чувашии, ряда тюркологических центров Советского Союза, Венгрии, специалисты из Москвы, в числе которых особо выделялся И.Г. Добродомов. Кстати, именно благодаря его сподвижничеству увидела свет моя первая скромная научная публикация в «Реферативном журнале» в Москве (Егоров, 1977: 52–55). После окончания университета меня направили на работу в Чувашский НИИ и доверили подготовку Историко-этимологического словаря чувашского языка на букву «Ш». На первое время работа коллектива авторов над этим проектом шла ни шатко, ни валко. Проводились специальные совещания и конференции по этимологии с участием ведущих специалистов из Москвы и тюркологических центров Советского Союза (главным образом из Казахстана) и зарубежных стран, в частности А. Рона-Таша из Венгрии. Таким образом, в процессе работы над этимологическим словарём чувашского языка и зародилось наше творческое сотрудничество с И.Г. Добродомовым. Он мне, начинающему исследователю, помогал не только мудрыми советами, но и в подборке соответствующей литературы: высылал все свои публикации, а также другую литературу по теме. Мы с ним долго обсуждали при встречах в Чебоксарах и Москве проблемные моменты алтаистики и тюркологии, истории чувашского языка и общие проблемы диахронической лингвистической компаративистики. Во время командировок в Чебоксары он находил время посидеть у меня дома и обсуждать насущные проблемы генеалогической лингвистики и этимологии...

Но, увы! Недолго музыка играла... В 1980 году появилась составленная М.И. Скворцовым Инструкция по составлению этимологического словаря чувашского языка [Скворцов, 1980]. Кстати, в редколлегию входили А. Рона-Таш, И.Г. Добродомов, Л.С. Левитская и М.И. Скворцов. Ознакомившись с этой инструкцией, коллектив чувашских лингвистов, с энтузиазмом взявшийся в своё время за это незнакомое им архитрудное дело, с таким же энтузиазмом тихо распался. Специалисты быстро поняли, что взялись за неподъёмное дело. Этимология оказалась не по зубам чувашским языковедам. Вначале остались только штатные сотрудники Института, но и они отказались от этой затеи под разными предлогами. В конце-концов в числе составителей Историко-этимологического словаря чувашского языка остался ваш покорный слуга, которого, естественно, быстро перебросили с буквы «Ш» на начало алфавита, и он начал собирать материал сначала... Но и ему по независимым от него причинам, связанным с защитой научного доклада по опубликованным трудам на соискание учёной степени доктора наук (минуя степени

кандидата) в 1992 году пришлось оставить начатое дело. Со всей этой непродуманной затеей в научном архиве Чувашского государственного института гуманитарных наук остались около 2-х млн. карточек и небольшое количество разработанных словарных статей на букву «А». В одном из последних приездов в Чебоксары И.Г. Добродомов поделился со мной своими критическими замечаниями по поводу моего доклада, представленного к защите на соискание учёной степени доктора филологических наук [Егоров, 1992]. Приятной неожиданностью для меня стало то, что он знаком практически со всеми моими научными публикациями и, как член ВАКа, внимательно проштудировал содержание моего опуса. Тут я должен заметить, что научный доклад мне пришлось написать в славном городе Алматы в одной из комнат общежития аспирантов. Справился я с этой непростой задачей в течение 10 дней. Большое спасибо казахским коллегам – они мне здорово помогли и с набором текста доклада, и его публикацией, и даже рассылкой. Возможностей пользоваться библиотеками не было. Как не было тогда смартфонов и интернета. Разумеется, упущения были неизбежны. Я крепко запомнил все деловые замечания И.Г. Добродомова, и в дальнейшей работе старался придерживаться этих ценных для меня указаний... Игоря Георгиевича, хотя я никогда у него не учился, считаю одним из главных своих учителей. Более того, если не его отечественная забота, вряд ли состоялась бы моя научная карьера...

Однако тут начались «лихие девяностые», и почти все научные связи, увы, прервались. К чести И.Г. Добродомова я должен сказать, что он исправно продолжал одаривать меня своими великолепными трудами...

В последний раз я с ним встречался в Москве, в Институте языкознания. Но, увы, тогда, приехав утром в Москву, вечером того же дня на этом же поезде я вынужден был уехать в Чебоксары. И времени на душевную беседу тогда у нас не было. Очень жаль...

А теперь о вкладе И.Г. Добродомова в развитие чувашского генеалогического языкознания. Как известно, чувашский язык занимает особое положение в системе тюркских языков, и уже по одному этому представляет огромный интерес для проникновения в глубинные пласты истории тюркского этнолингвокультурного континуума. Поэтому уже с самого раннего этапа зарождения тюркологии чувашский язык привлекал к себе внимание многих исследователей как важнейший ресурс репрезентативного эмпирического материала для сравнительных и историко-генетических исследований. Основоположниками чувашского генетического языкознания являются, пожалуй, Вильгельм Шотт и Н.И. Золотницкий. Начиная с середины XIX века, эту традицию продолжали такие всемирно известные лингвисты-компаративисты, как Йожеф Буденц, Г.Й. Рамстедт, Марти Ряснен, Н.Н. Поппе и их последователи. В России эстафету у Н.И. Золотницкого подхватил Н.И. Ашмарин и передал В.Г. Егорову, затем его дело продолжил М.Р. Федотов. Это были индивидуальные исследователи. К большому сожалению, они не сумели оставить после себя не то, что научных школ, но и достойных последователей. Причин тому много, и они в каждое время были разные. Но разговор сегодня не об этом. И в этой плеяде яркой звездой сияет и имя нашего незабвенного И.Г. Добродомова.

Этот яркий, многосторонне одарённый, но необыкновенно скромный талант не оставил нам крупных монографий. Но если глубоко вникнуть в суть многих его статей, становится понятно, что каждая из них стоит солидной монографии. К сожалению, по разным причинам, лингвистов-диахронистов у нас мало, а в тюркологии и того меньше. Генеалогическая лингвистика – наука чрезвычайно сложная и трудная. Если работать серьёзно, то необходимого в наше время «тонно-километража» всяких Хиршей и Скопусов на этом поприще не заработаешь. Да и работа эта оплачивается без всякого учёта сложности и вкладываемого в неё объёма знаний. Поэтому умные люди в сравнительно-историческое языкознание не идут. Это удел преданных в своё дело неисправимых энтузиастов! И.Г. Добродомов всю свою сознательную жизнь вложил в это дело. До самого последнего времени труды И.Г. Добродомова были рассеяны по самым разным, подчас труднодоступным публикациям, увидевшим свет в разных концах страны и тюркского мира. Ясное дело, что они мало кем были изучены в их совокупности и, по этой причине не

получили должного понимания и признания. Я очень удивился, когда в большой статье уважаемого мною тюрколога, посвящённой проблеме особенностей вокализма болгарских заимствований в славянских языках, не нашёл ни одной ссылки на труды И.Г. Добродомова. Между тем, практически все содействованные в этой работе болгаризмы славянских языков были всесторонне проштудированы в разных публикациях Игоря Георгиевича. В том числе и фонетические [1966: 58–60; 1967: 364–374; 1969: 252–270; 1970: 131–134; 1971: 59–62; 1971: 189–214; 1971: 81–92; 1972: 91–115; 1974: 274–281; 1974: 106–116; 1975: 23–35; 1976: 112–125; 1977: 106–115; 1985: 29–50; 2009: 92–109 и др.]. К большой радости всех тюркологско-компаративистов, в последние годы, благодаря сподвижничеству коллег из Московского педагогического государственного университета, труды И.Г. Добродомова были изданы отдельными солидными сборниками (2015; 2020). Пользуясь случаем, хочу выразить слова благодарности всем коллегам и ученикам профессора И.Г. Добродомова: Д.В. Дагуровой, Е.И. Державиной, А.М. Камчатнову, Ю.Б. Камчатновой, Л.Л. Крючковой, Л.Г. Латфуллиной, М.В. Сарапе, А.Е. Соболевой, А. Герасимовой, М. Ерёмовой и другим, которые взяли на себя огромный труд по подготовке этих сборников. Благодаря их бескорыстному труду важнейшие в научно-теоретическом и методологическом отношении сравнительные историко-генетические и этимологические исследования И.Г. Добродомова стали доступными широкому кругу научной общественности, и раскрыли всю широту и глубину наследия великого исследователя. Низкий им поклон за это!

И.Г. Добродомов в своём научном творчестве органически сочетал глубокие и широкие познания практически по всем релевантным социально-гуманитарным дисциплинам и талантливо комбинировал аналитические приёмы и методы генеалогического языкознания и диахронической лингвистической компаративистики, источниковедческих, филологических, историко-культурологических и других научных отраслей. Неслучайно скрупулёзные источниковедческие поиски и теоретические суждения об их важности в сравнительных историко-генетических исследованиях в творческом наследии учёного занимают весьма заметное пространство. Самое ценное в научно-исследовательской деятельности И.Г. Добродомова – это скрупулёзный и детальный анализ каждой, казалось бы на первый взгляд фонетической или морфологической мелочи. Казалось бы, что такого ценного в этих «уканьях – оканьях – аканьях»? Ан нет! Специалист по диахронической лингвистической компаративистике всегда и везде должен помнить прописную истину: дьявол скрывается в мелочах!... Тщательное штудирование научного наследия И.Г. Добродомова привело меня к пониманию одной важной аксиомы: главным принципом этимологического исследования, как впрочем и всей генеалогической лингвистики, является принцип полноты привлекаемого к сравнительному историко-генетическому анализу репрезентативного эмпирического материала. Изучение истории и этимологии слова всегда должна предшествовать самая серьёзная работа по выявлению качества и степени достоверности используемого эмпирического материала. Комплексный анализ всей совокупности собственно лингвистических источников в интеграции с материалами других социально-гуманитарных, а в необходимых случаях и естественных, наук позволяет избежать досадных ошибок и приблизиться к недостижимой истине. «Историко-этимологические исследования, – констатирует И.Г. Добродомов, – должны строиться на достаточно надёжной источниковедческой базе, чтобы выводы при анализе материала не носили случайного характера. Привлекаемый для анализа материал изменяется во времени и пространстве, поэтому важно учесть эти хронологические и территориальные варьирования и установить первичный облик и содержание исследуемых фактов и показать историю этого материала» [2012: 117]. Глубина и широта исследования общих и частных проблем развития этнолингвокультурной ситуации в Восточной Европе в эпоху средневековья органично сочетаются в работах учёного с масштабностью собранной источниковой базы, позволяющей осознавать социально-культурную сущность изучаемых фактов, явлений и процессов. Научно-теоретическое и методологическое наследие И.Г. Добродомова охватывает практически все известные аспекты сравнительного историко-генетического

анализа лингвистического материала: источниковедческий [1974: 72–75; 1981: 90–108; 2002: 5–20; 2014: 748–781], фонетический и фонологический [1969: 147–149; 1971: 59–62; 1971: 81–92; 1974: 106–115; 1974: 34–43; 1976: 112–125], словообразовательный (дериватологический) [2013: 50–51], лексикологический и этимологический [1966: 58–60; 1964: 55–65; 1974: 274–284; 1987: 18–25; 1990: 45–53; 2006: 2008: 56–68; 2009: 92–109; 2012: 90–128; 2015; 2020], семантический (и семасиологический) [2012: 90–128], ареально-географический и диалектологический [1971: 129–137; 1973: 129–133; 2010: 105–110], этнолингвокультурологический [1985: 29–50; 2002: 103–108], хронотопологический [1976: 24–37], контактологический [1967: 364–374; 1968: 37–40; 1969: 252–270; 1970: 41–53; 1970: 131–134; 1971: 189–214; 1972: 9–115; 1973: 566–578; 1974: 26–43; 1980: 21–29; 1988: 78–84; 1990: 64–70; 1990: 30–32; 2003: 241–248; 2015; 2020] и т.д. По вполне понятным причинам в этот перечень не вошли многие статьи И.Г. Добродомова, посвящённые проблемам этимологии, исторической и синхронной лексикологии, лингвистического источниковедения и т.д.

Более чем полувековое усердное исследование сложнейших трансдисциплинарных проблем, связанных с интенсивным влиянием тюркских языков, а в их числе прежде всего болгарского языка на русский и другие восточные, южные и, в меньшей степени, на западные славянские языки, сформировало И.Г. Добродомова как первоклассного специалиста по самым разнообразным проблемам генеалогического языкознания, диахронической лингвистической компаративистики и этимологии. Поставленные в своё время И.Г. Добродомовым проблемы средневековой этнолингвокультурной истории Восточной Европы имеют самое прямое и непосредственное отношение к истории чувашского народа, его языка и культуры. Перед нынешним поколением чувашских языковедов стоит задача первоочередной важности – продолжить начатое Учителем дело изучения сложных процессов взаимодействия, взаимовлияния и взаимообогащения тюркских и славянских этнолингвокультурных континуумов, начало которым было заложено нашими предками ещё в первых веках I тысячелетия нашей эры.

Дорога протоптана, путеводные вехи расставлены... В добрый путь молодые коллеги!

Литература

Добродомов И.Г. О методах исследования древнейших тюркизмов в составе древнерусского языка: к истории слова *жемчуг* // Известия ОЛЯ АН СССР. – М.: Наука, 1966. Т.25. Вып. 1. – С.58–60.

Добродомов И.Г. Некоторые вопросы изучения тюркизмов в русском языке // Вопросы лексики и грамматики русского языка. – М., 1967. – С. 364–374.

Добродомов И.Г. Славян чѣлхисенчи пълхар-чаваш сѣмахѣсем (Булгаро-чувашские слова в славянских языках) // Чаваш календарё – 1968. – Шупашкар, 1967. – С. 36.

Добродомов И.Г. К вопросу о болгарских элементах в белорусском языке // Проблемы беларускай філалогіі. Тэзісы докладаў рэспубліканскай канферэнцыі, прысвечаннай 50 годдзю БССР і КПБ. – Мінск, 1968. – С. 37–40.

Добродомов И.Г. Українське акання і болгарсько-чуваські запозичення // XIII Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей (Київ, квітень, 1969 р.). – Київ, 1969. – С. 147–149.

Добродомов И.Г. Из болгарского вклада в славянских языках I // Этимология: 1967. М.: Наука, 1969. – С. 252–270; II // Этимология: 1968. – М.: Наука, 1971. – С. 189–214; III // Этимология: 1970. – М.: Наука, 1972. – 9–115.

Добродомов И.Г. Некоторые соображения о болгарском вкладе в славянских языках // Учёные записки МГПИ. – М., 1970. № 403: Проблемы русского языкознания. – С. 41–53.

Добродомов И.Г. Тюркские лексические элементы в восточных и западных славянских языках // Советская тюркология. – Баку, 1970. № 3. – С 131–134.

Добродомов И.Г. Бродячие слова // Русская речью. – М., 1971. № 1. – С. 129–137.

Добродомов И.Г. К периодизации истории болгаро-чувашиского вокализма (о хронологии уканья – оканья) / Тезисы докладов и сообщений совещания по вопросам диалектологии и истории языка. – Кишинёв, 1971. – С. 59–62.

Добродомов И.Г. Тюркизмы славянских языков как источник сведений по исторической фонетике тюркских языков (соответствие *s – s*) // Советская тюркология. – Баку. – 1971. – № 2. – С. 81–92.

Добродомов И.Г. Болгарские следы на карте // Русская речь. – М., 1973. – № 5. – С. 129–133.

Добродомов И.Г. О сравнительно-историческом изучении тюркизмов русского языка // Вопросы грамматики и лексики русского языка. – М., 1973. – С. 566–578.

Добродомов И.Г. К историографии изучения тюркизмов в русском языке // Советская тюркология. – Баку, 1974. № 5. – С. 72–75.

Добродомов И.Г. Отражение двух разновидностей ротацизма в болгарских заимствованиях славянских языков // Вопросы языкознания. – М., 1974. – № 4. – С. 106–116.

Добродомов И.Г. Пути проникновения болгарских элементов в славянские языки // Тюркизмы в восточно-славянских языках. – М.: Наука, 1974. – С. 26–43.

Добродомов И.Г. Тюркизмы славянских языков как источник сведений по исторической фонетике тюркских языков. (К вопросу о развитии так называемого протетического согласного *v-* в тюркских языках) // Советская тюркология. – Баку, 1974. – №2. – С. 34–43.

Добродомов И.Г. Этимология, контекст, значение / Вопросы словообразования и лексикологии древнерусского языка. – М., 1974. – С. 274–284.

Добродомов И.Г. Отражение тюркского начального *j-* в болгаризмах славянских языков // Советская тюркология. – Баку. – 1975. – №3. – С. 23–35.

Добродомов И.Г. Вопросы хронологии тюркских заимствований в славянских языках // Советская тюркология. – Баку, 1976. – №6. – С. 24–37.

Добродомов И.Г. К вопросу о венгерском *sz-*, соответствующем тюркскому *j-*, в старых болгаризмах // Тюркологические исследования. – М.: Наука, 1976. – С. 112–125.

Добродомов И.Г. Отражение двух разновидностей ротацизма в болгарских заимствованиях славянских языков // Вопросы языкознания. – М., 1977. – №4. – С. 106–115.

Добродомов И.Г. Из аланского пласта заимствований чувашского языка // Советская тюркология. – Баку, 1980. – №2. – С. 21–29.

Добродомов И.Г. Из истории изучения тюркизмов русского языка // Тюркологический сборник: 1977. – М.: Наука; ГРВЛ, 1981. – С. 90–108.

Добродомов И.Г. Этимологические маргиналии тюрколога по русской лексикографии // Этимологические исследования. – Свердловск, 1984. – Вып. 3. – С. 55–65.

Добродомов И.Г. Болгарские заимствования в древнерусском и других славянских языках как источник для проблемы этногенеза чувашей // Вопросы истории чувашского языка. – Чебоксары: ЧНИИ. 1985. – С. 29–50.

Добродомов И.Г. Некоторые осетинско-чувашские параллели // Межъязыковое взаимодействие в Волго-Камье. – Чебоксары, 1988. – С. 78–84.

Добродомов И.Г. Буртасский язык – исчезнувший аланский диалект в Среднем Поволжье // Uralo-Indogermanica: Балто-славянские языки и проблемы урало-индоевропейских связей. Материалы III балто-славянской конференции. – М., 1990. Ч. II. – С. 64–70.

Добродомов И.Г. К интерпретации чувашско-осетинских параллелей // Вопросы иранистики и алановедения. – Владикавказ, 1990. – С. 30–32.

Добродомов И.Г. Казань (этимологический этюд) // Топонимика СССР. – М., 1990. – С. 45–53.

Добродомов И.Г. Ещё раз об исторической памяти в языке // Вопросы языкознания. – М., 2002. – № 2. – С. 103–108.

- Добродомов И.Г. Проблема филологической достоверности материала в исторических словарях // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – М., 2002. – №4(10). – С. 5–20.
- Добродомов И.Г. Языковые контакты в Дешт-и Кипчак и Золотой Орде // Дешт-и Кипчак и Золотая Орда в становлении культуры евразийских народов. – М.: ИСАА при МГУ, 2003. – С. 241–248.
- Добродомов И.Г. Словари и историко-этимологические разыскания // Ad fonts Verborum: Исследования по этимологии и исторической семантике. К 70-летию Ж.Ж.Варбот. – М.: Индрик, 2006.
- Добродомов И.Г. «Призрачные слова» в тюркских словарях // Вопросы алтайской филологии. – М.: Тезаурус, 2008. – С. 56–68.
- Добродомов И.Г. Историко-этимологические каламбуры и филологическая достоверность лексико-фразеологического материала // Вопросы языкознания. – М., 2009. – №4. – С. 92–109.
- Добродомов И.Г. Из лексики Волго-Камского языкового союза // Урало-алтайские исследования. – М., 2010. № 2 (3). – С. 105–110.
- Добродомов И.Г. Из историко-этимологических разысканий о новых словах // Этимология: 2009–2011. – М.: Наука, 2012. – С. 90–128.
- Добродомов И.Г. Об историческом подходе к словообразованию // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. М., 2013. № 3 (53). С. 50–51.
- Добродомов И.Г. Источниковедение и история слова // Герменевтика древнерусской литературы. М.: МПГУ, 2014. – С. 718–781.
- Добродомов И.Г. Избранные труды по этимологии и лексикологии. – М.: МПГУ, 2015. – 459 с.
- Добродомов И.Г. Историко-этимологические разыскания. Монография. – М.: МПГУ, 2020. – 220 с.
- Егоров Н.И. <Реферат> М.Р.Федотов. Тюркологи пуҗламашё (Введение в тюркологию). Шупашкар, 1976. // Реферативный журнал. Серия 6: Языкознание. – М., 1977. №5. – С. 52–55.
- Егоров Н.И. Проблемы генетической и хронотопологической стратификации лексики чувашского языка и теория болгаро-чувашской этноязыковой преемственности / Научный доклад по опубликованным трудам, представленный к защите на соискание учёной степени доктора филологических наук. – Алма-Ата, 1992. – 82 с.
- Скворцов М.И. (сост.). Инструкция и пробные статьи «Этимологического словаря чувашского языка». – Чебоксары, 1980. – 60 с.

Reference

- Dobrodomov I.G. O metodah issledovaniya drevnejshih tyurkizmov v sostave drevnerusskogo yazyka: k istorii slova zhemchug // Izvestiya OLYA AN SSSR. – М.: Nauka, 1966. Т.25. Вып. 1. – S.58–60. [in Russian]
- Dobrodomov I.G. Nekotorye voprosy izucheniya tyurkizmov v russkom yazyke // Voprosy leksiki i grammatiki russkogo yazyka. – М., 1967. – S. 364–374. [in Russian]
- Dobrodomov I.G. Slavyan chëlhisenchi pälhar-chävash sämahësem (Bulgaro-chuvashskie slova v slavyanskikh yazykah) // CHävash kalendarë – 1968. – Shupashkar, 1967. – S. 36.
- Dobrodomov I.G. K voprosu o bulgarskih elementah v belorusskom yazyke // Problemy belaruskaj filalogii. Tezisy dokladav respublikanskaj kanferencii, prysvechannaj 50 goddzyu BSSR i KPВ. – Minsk, 1968. – S. 37–40. [in Russian]
- Dobrodomov I.G. Ukrains'ke akannya i bulgars'ko-chuvas'ki zapozichennya // XIII Respublikans'ka dialektologichna narada. Tezi dopovidej (Kiiv, kviten', 1969 r.). – Kiiv, 1969. – S.147–149.

Dobrodomov I.G. Iz bulgarskogo vklada v slavyanskih yazykah I // Etimologiya: 1967. M.: Nauka, 1969. – S. 252–270; II // Etimologiya: 1968. – M.: Nauka, 1971. – S. 189–214; III // Etimologiya: 1970. – M.: Nauka, 1972. – 9–115. [in Russian]

Dobrodomov I.G. Nekotorye soobrazheniya o bulgarskom vklade v slavyanskih yazykah // Uchyonye zapiski MGPI. – M., 1970. № 403: Problemy russkogo yazykoznanija. – S. 41–53. [in Russian]

Dobrodomov I.G. Tyurkskie leksicheskie elementy v vostochnyh i zapadnyh slavyanskih yazykah // Sovetskaya tyurkologiya. – Baku, 1970. № 3. – S. 131–134. [in Russian]

Dobrodomov I.G. Brodyachie slova // Russkaya rech'yu. – M., 1971. – №1. – S. 129–137. [in Russian]

Dobrodomov I.G. K periodizacii istorii bulgaro-chuvashskogo vokalizma (o hronologii ukan'ya – okan'ya) // Tezisy dokladov i soobshchenij soveshchaniya po voprosam dialektologii i istorii yazyka. Kishinyov, 10–12 oktyabrya 1971 g. Kishinyov, 1971. – S. 59–62. [in Russian]

Dobrodomov I.G. Tyurkizmy slavyanskih yazykov kak istochnik svedenij po istoricheskoj fonetike tyurkskih yazykov (sootvetstvie s – s) // Sovetskaya tyurkologiya. – Baku, 1971. – №2. – S. 81–92. [in Russian]

Dobrodomov I.G. Bulgarskie sledy na karte // Russkaya rech'. – M., 1973. – №5. – S. 129–133. [in Russian]

Dobrodomov I.G. O sravnitel'no-istoricheskom izuchenii tyurkizmov russkogo yazyka // Voprosy grammatiki i leksiki russkogo yazyka. – M., 1973. – S. 566–578. [in Russian]

Dobrodomov I.G. K istoriografii izucheniya tyurkizmov v russkom yazyke // Sovetskaya tyurkologiya. Baku, 1974. № 5. – S. 72–75. [in Russian]

Dobrodomov I.G. Otrazhenie dvuh raznovidnostej rotacizma v bulgarskih zaimstvovaniyah slavyanskih yazykov // Voprosy yazykoznanija. – M., 1974. – № 4. – S. 106–116. [in Russian]

Dobrodomov I.G. Puti proniknoveniya bulgarskih elementov v slavyanskie yazyki // Tyurkizmy v vostochno-slavyanskih yazykah. – M.: Nauka, 1974. – S. 26–43. [in Russian]

Dobrodomov I.G. Tyurkizmy slavyanskih yazykov kak istochnik svedenij po istoricheskoj fonetike tyurkskih yazykov. (K voprosu o razvitii tak nazyvaemogo proteticheskogo soglasnogo v- v tyurkskih yazykah) // Sovetskaya tyurkologiya. – Baku, 1974. – № 2. – S. 34–43. [in Russian]

Dobrodomov I.G. Etimologiya, kontekst, znachenie // Voprosy slovoobrazovaniya i leksikologii drevnerusskogo yazyka. M., 1974. – S. 274–284. [in Russian]

Dobrodomov I.G. Otrazhenie tyurkskogo nachal'nogo j- v bulgarizmah slavyanskih yazykov // Sovetskaya tyurkologiya. – Baku, 1975. №3. – S. 23–35. [in Russian]

Dobrodomov I.G. Voprosy hronologii tyurkskih zaimstvovanij v slavyanskih yazykah // Sovetskaya tyurkologiya. – Baku, 1976. – №6. – S. 24–37. [in Russian]

Dobrodomov I.G. K voprosu o vengerskom sz-, sootvetstvuyushchem tyurkskomu j-, v staryh bulgarizmah // Tyurkologicheskie issledovaniya. – M.: Nauka, 1976. – S. 112–125. [in Russian]

Dobrodomov I.G. Otrazhenie dvuh raznovidnostej rotacizma v bulgarskih zaimstvovaniyah slavyanskih yazykov // Voprosy yazykoznanija. – M., 1977. – № 4. – S. 106–115. [in Russian]

Dobrodomov I.G. Iz alanskogo plasta zaimstvovanij chuvashskogo yazyka // Sovetskaya tyurkologiya. – Baku, 1980. – № 2. – S. 21–29. [in Russian]

Dobrodomov I.G. Iz istorii izucheniya tyurkizmov russkogo yazyka // Tyurkologicheskij sbornik: 1977. – M.: Nauka; GRVL, 1981. – S. 90–108. [in Russian]

Dobrodomov I.G. Etimologicheskie marginalii tyurkologa po russkoj leksikografii // Etimologicheskie issledovaniya. – Sverdlovsk, 1984. Vyp. 3. – S. 55–65. [in Russian]

Dobrodomov I.G. Bulgarskie zaimstvovaniya v drevnerusskom i drugih slavyanskih yazykah kak istochnik dlya problemy etnogeneza chuvashej // Voprosy istorii chuvashskogo yazyka. Cheboksary: CHNII. 1985. – S. 29–50. [in Russian]

Dobrodomov I.G. Nekotorye osetinsko-chuvashskie paralleli // Mezhyazykovoe vzaimodejstvie v Volgo-Kam'e. – Cheboksary, 1988. – S. 78–84. [in Russian]

- Dobrodomov I.G. Burtasskij yazyk – ischeznuvshij alanskij dialekt v Srednem Povolzh'e // Uralo-Indogermanica: Balto-slavyanske yazyki i problemy uralo-indoevropskikh svyazej. Materialy III balto-slavyanskoj konferencii. – M., 1990. CH. II. – S. 64–70. [in Russian]
- Dobrodomov I.G. K interpretacii chuvashsko-osetinskih paralelej // Voprosy iranistiki i alanovedeniya. – Vladikavkaz, 1990. – S. 30–32. [in Russian]
- Dobrodomov I.G. Kazan' (etimologicheskij etyud) // Toponimika SSSR. – M., 1990. – S. 45–53. [in Russian]
- Dobrodomov I.G. Eshchy raz ob istoricheskoy pamyati v yazyke // Voprosy yazykoznanija. – M., 2002. – № 2. – S. 103–108. [in Russian]
- Dobrodomov I.G. Problema filologicheskoy dostovernosti materiala v istoricheskikh slovaryah // Drevnyaya Rus'. Voprosy medievistiki. – M., 2002. – №4(10). – S. 5–20. [in Russian]
- Dobrodomov I.G. Yazykovye kontakty v Desht-i Kipchak i Zolotoj Orde // Desht-i Kipchak i Zolotaya Orda v stanovlenii kul'tury evrazijskikh narodov. – M.: ISAA pri MGU, 2003. – S. 241–248. [in Russian]
- Dobrodomov I.G. Slovare i istoriko-etimologicheskie razyskaniya // Ad fonts Verborum: Issledovaniya po etimologii i istoricheskoy semantike. K 70-letiyu ZH.ZH. Varbot. – M.: Indrik, 2006. [in Russian]
- Dobrodomov I.G. «Prizrachnye slova» v tyurkskikh slovaryah // Voprosy altajskoj folologii. – M.: Tezaurus, 2008. – S. 56–68. [in Russian]
- Dobrodomov I.G. Istoriko-etimologicheskie kalambury i filologicheskaya dostovernost' leksiko-frazeologicheskogo materiala // Voprosy yazykoznanija. – M., 2009. № 4. – S. 92–109. [in Russian]
- Dobrodomov I.G. Iz leksiki Volgo-Kamskogo yazykovogo soyuza // Uralo-altajskie issledovaniya. – M., 2010. – №2(3). – S. 105–110. [in Russian]
- Dobrodomov I.G. Iz istoriko-etimologicheskikh razyskanij o novyh slovah // Etimologiya: 2009–2011. – M.: Nauka, 2012. – S. 90–128. [in Russian]
- Dobrodomov I.G. Ob istoricheskom podhode k slovoobrazovaniju // Drevnyaya Rus'. Voprosy medievistiki. – M., 2013. № 3 (53). S. 50–51. [in Russian]
- Dobrodomov I.G. Istochnikovedenie i istoriya slova // Germenevtika drevnerusskoj literatury. – M.: MPGU, 2014. – S. 718–781. [in Russian]
- Dobrodomov I.G. Izbrannye trudy po etimologii i leksikologii. – M.: MPGU, 2015. – 459 s. [in Russian]
- Dobrodomov I.G. Istoriko-etimologicheskie razyskaniya. Monografiya. – M.: MPGU, 2020. – 220 s. [in Russian]
- Egorov N.I. <Referat> M.R.Fedotov. Tyurkologi puçlamăshë (Vvedenie v tyurkologiyu). SHupashkar, 1976. // Referativnyj zhurnal. Seriya 6: YAzykoznanie. – M., 1977. №5. – S. 52–55. [in Russian]
- Egorov N.I. Problemy geneticheskoy i hronotopologicheskoy stratifikacii leksiki chuvashskogo yazyka i teoriya bulgaro-chuvashskoj etnoyazykovoj preemstvennosti. Nauchnyj doklad po opublikovannym trudam, predstavlenyj k zashchite na soiskanie uchyonoy stepeni doktora filologicheskikh nauk. – Alma-Ata, 1992. – 82 s. [in Russian]
- Skvortcov M.I. (sost.). Instrukciya i probnye stat'i «Etimologicheskogo slovarya chuvashskogo yazyka». – Cheboksary, 1980. – 60 s. [in Russian]

Н.И. Егоров

E-mail: turkology.ri@gmail.com

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

И.Г. ДОБРОДОМОВТЫҢ ЧУВАШ ГЕНЕАЛОГИЯЛЫҚ ТІЛ БІЛІМІН ДАМЫТУҒА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

И.Г. Добродомов өзінің ғылыми жұмысында барлық маңызды әлеуметтік-гуманитарлық пәндер бойынша терең және кең білімді органикалық түрде үйлестірді және генеалогиялық лингвистика мен диахрондық лингвистикалық компаративистиканың, деректанулық, филологиялық, тарихи-мәдени және басқа да ғылыми салалардың аналитикалық әдістерін талантты түрде біріктірді. Ғалымның шығармашылық мұрасындағы салыстырмалы-тарихи зерттеулердегі маңыздылығы туралы мұқият деректанулық ізденістер мен теориялық пайымдаулар өте маңызды кеңістікті алып жатқаны кездейсоқ емес.

Чуваш тілі түркі тілдері жүйесінде ерекше орын алады және бір-бірден түркі этнолингвомәдени континуумы тарихының терең қабаттарына ену үшін үлкен қызығушылық тудырады. Сондықтан, түркологияның пайда болуының алғашқы кезеңінен бастап чуваш тілі салыстырмалы және тарихи-генеалогиялық зерттеулер үшін эмпирикалық материалдың маңызды ресурсы ретінде көптеген зерттеушілердің назарын аударды. Чуваш генеалогиялық лингвистикасының негізін қалаушылары деп Вильгельм Шотт және Н.И. Золотницкийдің есімдерін атауға болады. XIX ғасырдың ортасынан бастап бұл дәстүрді Йозеф Буденц, Г.Й. Рамстедт, Марти Рясянен, Н.Н. Поппе сияқты әлемге әйгілі компаративті лингвистер жалғастырды. Ресейде Н.И.Золотницкийдің эстафетасын Н.И. Ашмарин алып, В.Г. Егоровқа берді, содан кейін оның ісін М.Р. Федотов жалғастырды. Бұл жеке зерттеушілер болды. Бұл тізімде Игорь Георгиевич Добродомовтың есімі жарқын жұлдызбен жарқырайды. Мақалада автордың жеке естеліктері, сондай-ақ И.Г. Добродомовтың чуваш тілін зерттеуге қосқан үлесі сипатталған.

N.I. Yegorov

E-mail: turkology.ri@gmail.com

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

I.G. DOBRODOMOV'S CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF CHUVASH GENEALOGICAL LINGUISTICS

I.G. Dobrodomov organically combined deep and broad knowledge in almost all relevant socio-humanitarian disciplines in his scientific work and brilliantly combined analytical techniques and methods of genealogical linguistics and diachronic linguistic comparative studies, source studies, philological, historical and cultural studies and other scientific branches. It is no coincidence that scrupulous source studies and theoretical judgments about their importance in comparative historical and genetic research in the creative heritage of a scientist occupy a very noticeable space.

The Chuvash language occupies a special position in the system of Turkic languages, and for this reason alone is of great interest for penetrating into the deep layers of the history of the Turkic ethnolinguocultural continuum. Therefore, from the very early stage of the origin of Turkology, the Chuvash language attracted the attention of many researchers as the most important resource of representative empirical material for comparative and historical-genetic research. The founders of Chuvash genetic linguistics are Wilhelm Schott and N.I. Zolotnitsky. Since the middle of the XIX century, this tradition has been continued by such world-famous comparative linguists as Jozef Budenz, G.J. Ramstedt, Marty Ryasyanen, N.N. Poppe and their followers. In Russia, N.I. Ashmarin took up the baton from N.I. Zolotnitsky and handed it over to V.G. Egorov, then M.R. Fedotov continued his work. These were individual researchers. In this galaxy, the name of

Igor Georgievich Dobrodomov shines like a bright star. The article describes the author's personal memories, as well as I.G. Dobrodomov's contribution to the study of the Chuvash language.

Автор туралы мәлімет:

Егоров Николай Иванович, филология ғылымдарының докторы, профессор, Түркітану және алтайтану ҒЗИ бас ғылыми қызметкері, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы, 71, Алматы, Қазақстан Республикасы.

ORCID: 0009-0003-2936-0675

Information about the author:

Yegorov Nikolai Ivanovich, Doctor of philological sciences, professor, Chief Researcher of the Research Institute of Turkology and Altaic Studies, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi Ave, Almaty, Republic of Kazakhstan.

ORCID: 0009-0003-2936-0675

Сведения об авторе:

Егоров Николай Иванович, доктор филологических наук, профессор, главный научный сотрудник НИИ тюркологии и алтаистики Казахского национального университета имени аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, Алматы, Республика Казахстан.

ORCID: 0009-0003-2936-0675

Мақала редакцияға 12.11.2023 ж. келіп түсті; 26.11.2023 ж. баспаға қабылданды.

Статья поступила в редакцию 12.11.2023 г.; принята к публикации 26.11.2023 г.

The article was submitted on 12.11.2023; accepted for publication on 26.11.2023.

МАҚАЛАНЫ РӘСІМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

1. Журналға мақала беру үшін авторлар <https://vestnik.korkyt.kz/fil/> веб-сайтына тіркеліп өз мақалаларын жүктеуі тиіс.

2. Жарияланым тілі: қазақ, ағылшын, орыс.

3. Мақаланың көлемі – метадеректерсіз 5-8 бет.

4. Мақала мәтіні келесі тәртіп бойынша рәсімделеді:

• Автордың/авторлардың аты-жөні (екі және одан көп авторлар болған жағдайда *Байланыс үшін автор көрсетіледі), беттің ортасында, қалың кіші қаріптермен жазылады.

• Қызмет орны, қаласы, елі, электронды поштасы; беттің ортасында, курсивті қаріп. •

Мақаланың атауы – беттің ортасында, шегініссіз, қалың кіші қаріптер.

• Аннотация (180-200 сөз). Мақала тіліндегі тірек сөздер (9-10 сөз).

• Мақала мәтіні.....

• Әдебиеттер тізімі (мақала тілінде) және Reference ағылшын тілінде.

• Аннотация және тірек сөздер басқа екі тілде (таяу және алыс шетел авторлары бұл деректерді ағылшын және орыс тілдерінде бере алады, қазақ тіліне журналдың редакциясы аударады).

• Мақала соңында автор туралы ақпарат үш тілде (қазақ, ағылшын, орыс): аты-жөні (толық), ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, лауазымы, ЖОО (ғылыми ұйым) атауы, мекен-жайы, қаласы, елі және Orcid немесе Scopus ID болуы міндетті.

5. Мәтінді, формулаларды және кестелерді теру үшін Windows жүйесіне арналған Microsoft Word редакторы пайдаланылады. Мәтін редакторының параметрлері: барлық шеті – 2 см; ені бойынша теңестіріледі; қарпі – Times New Roman, өлшемі – 12; жоларалық интервал – 1,15; абзацтық шегініс – 1 см; беттің кескіні – кітап үлгісінде.

6. Әдебиеттер тізіміндегі тиесілі дереккөздерге жасалатын мәтіндегі сілтемелер шаршы жақша ішінде бірінші авторы, басылған жылы, бет(тер) саны көрсетіліп рәсімделеді, мысалы:

1. [Ваджибов, 1999: 45] немесе [Ваджибов, 1999: URL].

2. Егер 2 немесе одан да көп автор болса:

а) [Ваджибов және т.б., 1999: 45] немесе ә) [Шаймерденова, Аманжолова, Бурибаева, 2021: 10].

3. Егер тікелей сілтеме жасалмаған болса: [Ваджибов, 2022]. Тізімнің қарпі – Times New Roman, өлшемі – 12, абзацтың алғашқы тармақ шегерімі –1,25 см, жолдан жолға көшу арқылы ені бойынша теңестіріледі.

7. Әдебиеттер тізімі екі үлгіде:

1) мақала тілінде алфавиттік рет бойынша нөмірленбей беріледі;

2) латынша транслитерациясы, оның шеңберінде тік жақша ішінде ағылшын тіліндегі аудармасы ұсынылады (Reference үлгісін қараңыз).

8. Талаптар ғылыми шолулар, рецензиялар мен есімнамаларға қатысты да қолданылады.

9. Қолжазба орфографиялық және синтаксистік қателердің болмауы мен техникалық безендіру тұрғысынан мұқият тексерілуі тиіс. Техникалық талаптарға сай келмейтін мақалалар пысықтауға қайтарылады. Пысықтауға қайтару қолжазба жариялануға қабылданған жоқ дегенді білдірмейді. Мақаланы безендіру үлгісі XFTAP 03.91.03 (мына сілтеме бойынша анықталады: <http://grnti.ru/>).

REQUIREMENTS FOR THE ARTICLE

1. Authors wishing to publish in the journal must register and upload the article on the website <https://vestnik.korkyt.kz/fil/>

2. Languages of publications: Kazakh, English, Russian.

3. The volume of the article – 5-8 pages, without metadata.

4. Scheme of articles construction:

• Full name of the author/authors (if there are two or more authors the *Corresponding author is indicated), center alignment, bold lower-case letters.

• Place of work, city, country; e-mail; center alignment, timid.

• Article title-centered, without indentation, bold lowercase letters.

• Abstract (180-200 words). Keywords (9-10 words) in the language of the article. • Text of article

• Reference (in the language of the article) and in English.

• Abstract and keywords in two other languages (authors from near and far abroad can provide this data in English and Russian, and they are translated into Kazakh by the editorial Board of the journal). Information about the author/authors at the end of the article is given in three languages (English, Kazakh, Russian): Full name, academic degree, academic title, position, university name, address, city, country, ORCID or Scopus ID.

5. Use the Microsoft Word editor for Windows to type text, formulas, and tables. Text editor parameters: margins-2 cm on all sides; width alignment; font-Times New Roman, size12; line spacing-1.15; paragraph indent-1 cm; page orientation-book.

6. References to cited works in the text are square brackets given in brackets, indicating the first author of the work, year of publication: number of page(s). For example:

1. [Vadjibov, 1999: 45) or [Vadzhibov, 1999: URL];

2. If two or more authors:

a) [Vajibov et al., 1999: 45) or b) [Shaimerdenova, Amanzholova, Buribayeva, 2021: 10];

3. If there is no direct link: [Vajibov, 2022]. The font of the list itself is Times New Roman, size-12, the first line of the paragraph-with a protrusion of 1.25 cm, width alignment with hyphenation.

7. The list of references is provided in two versions:

1) in alphabetical order without numbering in the language of the article;

2) Latin transliteration, in which the English translation is given in square brackets (see sample: References).

8. Requirements apply to scientific reviews and personalities.

9. The article should be thoroughly checked for spelling and syntax errors and technical requirements. Articles that do not meet the technical requirements will be returned for revision. Returning for revision does not mean that the manuscript has not been accepted for publication. A sample of an article IRSTI 03.91.03 (defined by the link <http://grnti.ru/>)

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЬИ

1. Авторы, желающие публиковаться в журнале, должны пройти регистрацию и загрузить статью на сайте <https://vestnik.korkyt.kz/fil/>

2. Язык публикаций: казахский, английский, русский.

3. Объем статьи – 5-8 стр., без метаанных.

4. Статья оформляется в следующем порядке:

- Ф.И.О. автора/авторов (при наличие двух и более авторов указывается *Автор для корреспонденции), выравнивание по центру, жирные строчные буквы. •Место работы, город, страна, e-mail; выравнивание по центру, курсив

- Название статьи – по центру, без отступа, жирные строчные буквы.

- Аннотация (180-200 слов). Ключевые слова (9-10 слов) на языке статьи.

- Текст статьи

- Литература (на языке статьи) и Reference на английском языке.

- Аннотация и ключевые слова на двух других языках (авторы из ближнего и дальнего зарубежья эти данные могут дать на английском и русском языках, на казахский язык переводятся редакцией журнала).

- Информация об авторе/ авторах в конце статьи дается на трех языках (русском, казахском, английском): Ф.И.О. (полностью), ученая степень, ученое звание, должность, название вуза, адрес, город, страна, ORCID или Scopus ID.

5. Для набора текста, формул и таблиц используется редактор Microsoft Word для Windows. Параметры текстового редактора: поля – 2 см со всех сторон; выравнивание по ширине; шрифт – Times New Roman, размер – 12; межстрочный интервал – 1,15; абзацный отступ – 1 см; ориентация листа – книжная.

6. Ссылки в тексте на соответствующий источник из списка литературы оформляются в круглых скобках с указанием первого автора работы, года издания, номера страниц(-ы), например:

1. [Ваджибов, 1999: 45] или [Ваджибов, 1999: URL]

2. Если 2 и более автора:

а) [Ваджибов и др., 1999: 45] или б) [Шаймерденова, Аманжолова, Бурибаева, 2021: 10];

3. Если нет прямой ссылки: [Ваджибов, 2022]. Шрифт самого списка – Times New Roman, размер – 12, абзац – отступ 1,25, выравнивание по ширине с переносами.

7. Список литературы предоставляется в двух вариантах: 1) по алфавиту без нумерации на языке статьи; 2) латинской транслитерацией, в рамках которого в квадратных скобках дается перевод на английский язык (см. Образец: Reference).

8. Требования распространяются на научные обзоры, рецензии и персоналии.

9. Статья должна быть тщательно выверена на орфографические и синтаксические ошибки и техническое оформление. Статьи, не соответствующие техническим требованиям, будут возвращены на доработку. Возвращение на доработку не означает, что рукопись не принята к публикации. Образец оформления статьи МРНТИ 03.91.03 (определяется по ссылке: <http://grnti.ru/>)

PHILOLOGICAL SCIENCES JOURNAL

2023 жылдан бастап шығады
Издается с 2023 года
Published since 2023

Жылына төрт рет шығады
Издается четыре раза в год
Published four times a year

Редакцияның мекенжайы:

120014, Қызылорда қаласы,
Әйтеке би көшесі, 29 «А»,
Қорқыт Ата атындағы
Қызылорда университеті
Телефон: (7242) 27-60-27
Факс: 26-27-14
E-mail:
Philological_Journal@korkyt.kz
Web-site: <https://vestnik.korkyt.kz/>

Адрес редакции:

120014, город Кызылорда, ул.
Айтеке би, 29 «А»,
Кызылординский университет
имени Коркыт Ата
Телефон: (7242) 27-60-27
Факс: 26-27-14
E-mail:
Philological_Journal@korkyt.kz
Web-site: <https://vestnik.korkyt.kz/>

Address of edition:

120014, Kyzylorda,
29 «A» Aiteke bie str.,
Korkyt Ata Kyzylorda
University
Tel: (7242) 27-60-27
Fax: 26-27-14
E-mail:
Philological_Journal@korkyt.kz
Web-site: <https://vestnik.korkyt.kz/>

Құрылтайшысы: Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті
Учредитель: Кызылординский университет имени Коркыт Ата
Founder: Korkyt Ata Kyzylorda University

Жарияланған мақала авторларының пікірі редакция көзқарасын білдірмейді. Мақала мазмұнына автор жауап береді. Қолжазбалар өңделеді және авторға қайтарылмайды. Журналда жарияланған материалдарды сілтемесіз көшіріп басуға болмайды.

Опубликованные статьи не отражают точку зрения редакции. Автор несет ответственность за содержание статьи. Рукописи редактируются и авторам не возвращаются. Материалы, опубликованные в журнале, не могут быть воспроизведены без ссылки.

The published articles do not reflect the editorial opinion. The author is responsible for the content of the article. Manuscripts are edited and are not returned the authors. Materials published in the journal can not be republished without reference.

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі
2023 жылы 31 наурызда №КЗ70ВРҮ00067251 берілген
бұқаралық ақпарат құралын есепке алу куәлігі

Техникалық редакторы: Абуова Н.А.
Компьютерде беттеген: Махаш А.

Теруге 20.12.2023 ж. жіберілді. Басуға 26.12.2023 ж. қол қойылды.
Форматы 60 × 841/8. Көлемі 5,1 шартты баспа табақ. Индекс 76219.
Таралымы 50 дана. Тапсырыс 0171. Бағасы келісім бойынша.

Сдано в набор 20.12.2023 г. Подписано в печать 26.12.2023 г.
Формат 60 × 841/8. Объем 5,1 усл. печ. л. Индекс 76219.
Тираж 50 экз. Заказ 0171. Цена договорная.

Университет баспасы: 120014, Қызылорда қаласы, Әйтеке би көшесі, 29А.

Korkyt Ata University
Since 1937

Philological
Sciences Journal